МАЛОЛІТНІЙ

(Друкується за виданням: Станіславів — Київ, в-во "Бистриця" — "Вернигора", 1924 р.)

I.

Відколи найстарші люди затямили, була коршма "Під кобилячою головою" або коротко "Кобиляча голова" збірним місцем відпочинку і попасу для тих людей, що вертали з четвергового торгу з міста. Коршма стояла посеред німецької кольонії Кайзерфельду на перехрестю доріг, що там розходилися в ріжні боки.

"Кобиляча голова" відбивала від усіх сільських коршмів своєю огрядністю та чистотою так само, як і ціла німецька кольонія відріжнялася цим самим від других сіл. Місцеві Німці називали її не коршмою, а віртсгаузом, ставили до неї инші вимоги, як прочі галицькі селяне до своїх коршмів і вона мусіла примінитися до загальної фізіономії німецького села.

Коршма була мурована, але без заїзду у сінях — на два боки. З одного боку сіней — праворуч були дві гостинні кімнати, з другого боку — ліворуч — теж дві кімнати, де мешкав орендар з своєю сім'єю. Друга гостинна кімната була краща першої. Столи були застелені коліровими скатертями, не було тут звичайних коршемних лав на вбиваних в землю ковбицях, лише деревляні ясеневі крісла.

Перша кімната була призначена для поспільства і фірманів, у другій приймали дооколичну малоземельну "ходачкову" шляхту, економів, лісничих, та місцевих Німців кольоністів.

Орендарем у цій коршмі був під той час Хаім Трахтен. Вже від дуже давного часу сиділи на цім орендарстві Трахтени. Коршма переходила з батька на сина.

Теперішній орендар Хаім, або Хаімко, не старий ще чоловік, теж не подобав на звичайних сільських коршмарів. Носився гарно, говорив добре кількома мовами, ходив у чистій сорочці, в шовковій ярмурці, носив коротенькі пейсики, а для своїх гостей був незвичайно чемний. Орендарство не було його одиноким заняттям. То був у його так сказати б інтерес основний, а попри нього вів широку торгівлю збіжем і рогатою худобою.

У звичайні дні була коршма звичайно пуста, бо в німецькому селі не було пяниць, котрі з коршми не вилазять. За це в неділі і свята забавлялися тут Німці, а в торговий день ці, що вертали з міста.

У Хаіма кромі простої сивухи були инші кращі напитки. Тут можна було дістати ріжних запіканок з корінням і без коріння, меду, вина, пива і чаю з добрим пахучим ромом.

Зараз, як тільки стали люди з торгу вертати, площа перед коршмою заповнилася фірами, візками, економськими тарадайками, та бричками, натачанками, якими їздили богатші шляхтичі.

Знатніші гості заходили до гостинної з сіней другими дверми і тут засідали при столах, де кому було до вподоби. Тут творилися гуртки знакомих при окремих столах, гуторили, перечились, робили між собою умови, тощо. А коли часом приходило між підхмеленою шляхтою до гострішої суперечки, то зараз являвся там Хаімко між ними, кланявся шовковою ярмуркою і вмів "відразу або якусь нечувану, нераз видуману на борзі новину сказати, або щось веселого доповісти, або чим иншим заговорити, а все так, що суперечка перепинялась. Хаім ніколи не допускав до такого, щоб його дім споганити коршемною бучею або бійкою...

Якраз того четверга, коли наша повість починається, сиділо тут пополудни кілька шляхотських гуртків заріцької та підмочарської шляхти і попивали свіже бачинське пиво...

Поміж заріцькою шляхтою визначався пан Яким Гринів Тучко. Грубий широкоплечий у шляхотській суконній капоті і шляхотським округлім кашкеті. То був чоловік певен себе, резонний і дотепний на всю губу. Як він став говорити, то всьо мовчало і пильно слухало. Він був депутатом шляхотської громади Заріче і вертав саме з міста з бецирку, де відбувалася сервітутова комісія над розмеженням пасовиска громади від двора. Він як раз оповідав Зарічанам про сю комісію, як він там обстоював громадську справу, як перечився з адвокатом двора і самим сервітутовим комісаром, поки на свойому не поставив.

А тим часом приходило в гостинну чим раз більше шляхти, і кождий приставав до стола до своїх знакомих, витався з ними, казав собі подавати пива.

Аж показався на порозі високий кремезний шляхтич пан Михайло Тачинський з Вербинців. Вклонився всім і зараз присів до Тучка, котрий його до себе запросив. Вони були собі кумами, бо Тучко держав до хресту найстаршого сина Тачинського.

Тучко не перепиняючись оповідав далі Зарічанам про комісію. Як скінчив, почув з усіх боків слова признання, бо таки для громади виборов більшу пайку, чим усі надіялись...

Тачинський, котрий лише кінця дослухався, аж в долоні плеснув:

Браво, пане куме, вам справді коморніком бути, не то що. Що й казати, неодного комісари ви би в кут загнали, ми всі це добре знаємо.

Ет! Що й казати,— говорив Тучко поправ-ляючи свій кашкет на голові і обтираючи рясний піт із свойого грубого карку цвітистою

хустиною,— ко-либ я був покінчив школи... бодай тільки, що ви, куме, шо й до лацінської ходили... а я собі ось так самсучок, але що я знаю, то не лише для себе, але і з другим поділюсь, і другому радою послужу...

Та що мені з моєї науки, з моєї лаціни,— каже Тачйнський,— хиба з гусьми та з телятами буду по лаціні говорити...

Але маєте, куме, діти, то може і їм із вашої науки дістанеться, а у мене Бог дітей не дав, ні від першої, ні від другої жінки...

Не журіться, ще будуть. Ви ще не старі, і ваша "малжонка" теж.

Та воно так, що Господь не може людям догодити: одному недогода, що дітей не має, а другий марикує собі, що забогато дітей...

Тим зовсім не маєте чого, пане куме, журитися. Дав Бог діти, то дасть і на діти...

Шляхта почувши кінець висліду комісії не цікавилась вже більше дальшою розмовою Тучка з Тачинським і стали між собою про инше гуторити. В гостинній настав гамір, а куми вели між собою дальшу розмову, ніким не підслухувані, приблизившись до себе.

— Так воно, куме,— каже Тачйнський,— ви правду сказали, і я маю в Бозі надію, що мене з моїми дітьми не покине, а поратує, а всеж таки у мене журба з ума не сходить. У мене дві дочки, вже й процвілі трохи, а нічого їм не трафляється. Доведеться дивитись на старости літ на їх сиву дівочу косу. До того ще треба моїх чотирох хлопців у школу давати, та хоч не всі вони будуть з науки хліб їсти, та підучити таки треба, щоби не схлопіли на селі до разу...

— Не журіться, якось воно буде і ви ще добре дочок повіддаєте заміж.

Тачинський прикликав Хаімка і казав поставити кварту доброго меду і дві шклянки.

— На таке: якось воно буде,— говорить Тачинський,— розумному чоловікови годі спускатися. Треба самому щось робити, а тут ані руш! На торг дівчат вести годі, а у хату ніхто путній не трафля-ється...

Тачинський поналивав шклянки медом і торкаючись з Тучком присунувся до його блище.

От ви, пане куме, коли б ласка, могли б мені помогти, та якого дебелого зятя висватати. Ви чоловік бувалий, маєте широкі знакомства, то вам при добрій волі не було б важко, а мені ви зробили б велику прислугу.

Признаюся вам, куме,— каже Тучко,— що я такими справами не занимаюся. У мене громадських діл доволі, але коли б що доброго попало під руки, то радо послужу, я не від того...

Так не говоріть, пане куме,— у вас женихів до вибору. Тому, що ви своїх дітей не маєте, суд заєд-но наставляє вас опікуном. Маєте кількох таких пу-пілів, це всі знають. Ви маєте знакомства скрізь по шляхотських селах, то моглиб якого для моєї дочки вибрати...

Тачинський говорив це немовби жартом і знову торкнувся до повної шклянки Тучка.

— Гм! Куме, мої пупілі, то ще не женихи, а жов-тодзьоби, а як вже підростуть і стануть повноліт-ними, то я їм вже не опікун і самі про себе промишляють.

— А хибаж малолітні не женяться? І так би можна зробити, а я би вам був за це дуже вдячний і знавбися на чемності...

У Тучка зачало вже з чуба куритися, бо з міста виїхав по кількох чарках вина від Іцка. Тепер вицідив кілька шклянок доброго хмельного меду. На підпитку Тучко був все добре настроєний, ставав ніжний і любив пожартувати. Тоді він не міг відмовити людям, о що його просили, оскільки це не зачіпало його кишені.

Тепер він підкрутив одного і другого вуса і каже:

— Добре, я попробую, і ось зараз вам одного такого жениха представлю.

Тучко повернувся до Хаімка і казав прикликати з надвору свойого фірмана Андруся.

Хаім пішов перед коршму, а Тачинський думав, що Тучко так собі жартує.

За хвилю війшов в гостинну молодий головусий хлопець, яких вісімнайцять літ віку з батогом в руці. Він був одягнений в шляхотську полотняну капоту, суконну камізелю і "пасові" шляхотські чоботи. Він зняв з голови кашкет, вклонився шляхті і приступив до Тучка:

Вуйко мене кликали?

Як ти там лишив бричку?

Скрив усе під сидження, а знакомих попросив, щоб уважали на коні...

Так, то мені подобається. На, шляхтичу, випий шкляночку меду! — Тучко наляв меду у свою шкля-ночку і подав парубкови...— Пий хлопче, аби тобі пси писки лизали!., і махай до коней.

Так звичайно говорив Тучко, коли був на підпитку. Часом любив ще додати: ти гунцвоте оден.

Андрусь випорожнив шкляночку і подякував, а опісля вклонився шляхті і вийшов. Тачинський придивлявся йому пильно. У хлопця було гарне лице і розумні очі...

^ А що негарний хлопець? — каже Тучко підморгуючи до Тачинського.— Дівчина як гляне на його, то аж горить...

Хлопець справді гарний, та чи не замолодий він для моєї Зосі?

Скажіть, куме, правду, бо може я помиляюся, але вашій Зосі буде вже 26 літ?

—— Правду кажу, її вже двайцять вісім. Бо то так: перша Анна має вже трийцять не цілих, опісля була Зоська, потому було ще троє, шо повмирали. Яcько, ваш похресник має тепер дванайцять, ну... і так далі...

А Андрусеви як раз минуло вісімнайцять. Скажіть мені ще одну правду: чи він вам подобався? Він не то що гарний, але який у його розум? До того й письменний, бо я його через три роки до дяка на науку посилив...

Все добре,— каже. Тачинський,— але з оже-ненням йому би ще підождати, а опісля то моя Зоська ще більше відцвите.

Видно було, що Тачинський зачинав холоднути. Навпаки Тучко що раз більше запалювався. Пізнав, що коли це склеїться, то Тачинський буде знатися на чемности і перекине йому дещо...

— Що молодий?! Не кайся рано вставати, а замолоду женити... Я його таки мушу оженити, щоб хлопець не нівечився. До війська він не

піде, бо одинак. Він сирота і вже від десять років живе в добрій господарській шляхотській школі під моєю рукою. Я його випрактикував і пізнав добре. Та бачите, куме, у мене хоч нема своїх дітей, то є ціла копиця громадських справ, і я хочу з тими опіками, які мені зі суду накинули, поволи покінчити і одної за другою позбутися. І так вороги говорять, що я добром ма-лолітного богатію. Отож я оженю Андруся, та хай йде на своє своїм промишляти... Ви куме, як хочете з того користати, то добре, а ні, то я з моїм крамом не накидаюся, а Андруся таки буду женити...

Тачинський роздумав собі зараз, що шкода би не скористати, бо кращого зятя хиба що не знайде. За такого зятя варто і дещо заплатити, а Тучко за гроші все зробить. Тепер Тачинський нахилився Тучкови до вуха і шепнув:

— Висватайте, куме, за сього хлопця мою Зоську, а не пожалую вам сотки ринських самими сороківцями, з "маткою божою".

Тучко, хоч був добре хмельний, тямив на свою користь. Він підморгнув на Тачинського, начеб хотів сказати: "дешевенький з тебе купець" і каже:

— Подумайте, куме, Зося від його десятьма роками старша... То інтерес для вас мов цукорок... Хлопець добрий, статочний, роботячий і письменний.

Тачинський зрозумів відразу, о що Тучкови ходить.

Дам стопятьдесять,— каже. А Тучко говорив далі:

Не грає в карти, не п'є, а який господар! го го! під моєю рукою, моспане, вже тільки літ... вісім либонь, вже і забув. А ви знаєте, яка у мене тверда рука і голова не до позолоти, в добрій школі виріс.

Вже і двіста дам і можу зараз завдаткувати.

Ваше слово мені вистане... А який ви посаг для Зосі призначаєте? Мій Андрусь має свого поля двай-цять моргів опріч огорода. До того всі господарські будівлі, всі в добрім стані, ну — є також інвентар. То все у мене заховане добре, у великому пошанівку... бо то знаєте, у мене сиротинське то святе...

У вашім Зарічу є моїх пять торгів пшеничної землі, і я це призначую для Зосі.

То, куме, буде мало. Докиньте ще грішми на десять моргів і придане...

Тільки не можу,— говорив Тачинський і розвів руками.

Ви подумайте, що я, коли просити в суді дозволу на оженення малолітного, мушу виказати як на лопаті у сьому користь для малолітного. Вона старша від його о десять років, то вже з тої причини будуть в суді носом крутити. А тепер: він двайцять моргів, а вона лише п'ять. Якаж пропорція? Я боюся, що суд може відмовити дозволу. А ще одно поміркуйте: ми робимо початок, а з другою, то вже піде як по маслі. Ваша Гандзя старша від Зосі, правда?

Два роки.

Ви робите брилянтовий інтерес. Пара буде з них добра, бо вона дівчина статочна і розумна і поведе молодого хлопця як на шнурочку, куди схоче.

Кажу вам, куме, що більше не можу дати, бо у мене ще суть діти і я маю супроти них обовязки і не можу їх кривдити...

Тепер Тучко став побоюватися, щоби Тачинський не відскочив та щоб не пропав такий важкий хабар-чик.

— Гм! — каже.— Ми ще про се поговоримо, тай до війта не підемо. Ви зі мною щиро, то і я з вами щиро, але пять моргів, то таки замало, і люди сміялибися. Воно так все водиться, що молода повинна внести в хату більше чим молодий, бодай півтора раза тільки. Я так далеко, задля приязни з вами, не йду, але ви ще таки щось відступите...

Вони подали собі руки і поцілувалися.

Другі шляхтичі, що це бачили, то хоч не чули, про що вони говорили, догадувались, що між Тучком а Тачинським зробився якийсь інтерес. Тучко, хоч і по пяному, не любив надармо цілуватися, а Тачинський не ставив би надармо аж три кварти меду...

— Ну, куме,— каже Тучко,— нам хиба пора вже їхати...

Тачйнський не перечився, прикликав Хаімка і заплатив. Опісля стали оба з шляхтою пращатися і вийшли до сіней.

На хвилю в гостинній притих гамір, а як вже оба куми були в сінях, оден шляхтич станув на пальцях і, підносячи палець в гору, сказав півголосом:

— Заложуся і забожуся, що Тучко знова загнув на якесь шельмовство...

Усі стали сміятися.

Тим часом куми вийшли перед коршму на площу таки добре хмельні, і держались попід руки. Тучко червоний мов бурак пересунув свій кашкет геть аж на праве вухо дашком. На чорному лиці Тачинського не було сього знати, але його великий ніс був цілком малиновий, а велика

бородавка, що мов суниця сиділа на кінчику носа, насторчилась немовби хотіла вискочити з поміж корчика грубих волосків, що її околяли.

Свіжий воздух, розігрітий сонцем ще більше їх порозбирав, і вони ледве на ногах стояли.

Андрію! сюди, до рапорту,— крикнув Тучко.— Ти гунцвоте оден, пси би тобі писки лизали.

Слухаю вуйку!

Я присяду з паном Тачинським, бо ми ще маємо поговорити, а ти їдь сам, а у Вербинцях підожди на мене... Махай, щоб тобі пси марша грали..., а вважай, щоб хто покривала з брички не стягнув, бо вуха не твої...

Можеби ми ще раз завернули, куме, та по чарці вишняку крвтнули,— каже Тачйнський.— Шельма Хаімко має пишний вишняк...

Ні, куме, хиба другим разом... Тепер досить, бо шляхта з нас буде сміятись...

Ми так, куме, до Хаіма до помешкання вскочимо...

Він узяв Тучка під руку і пішли у двері, де Хаім мешкав, та тут ще вицідили фляшку вишняку.

Опісля вже з бідою викараськались на тарадайку Тачинського. Обіцювали собі, що ще богато будуть говорити про своє діло, та обом повертались язики мов у постолах. Вони по кількох на силу пробурмочених словах стали дрімати хитаючись за кождим рухом тарадайки на всі боки. Тучкови злетів з голови кашкет і впав на ноги, а Тачинському зісунувся капелюх на очі.

Прокинулись аж за мостом у Вербинцях, де ждав Андрусь і задержав Тачинського фірмана.

Тучко з бідою переліз на свою бричку і Андрусь поьіз його додому.

II.

Яким Гринів Тучко, це така замітна не лише в За-річу, але в цілому повггі особа, що слід з ним блище познакомиться.

Ще змалку показував по собі, що він не сотворений по звичайному шляхетському шабльонови на звичайного шляхтича хлібороба. Від малого хлопця був непосидючий, та заєдно йому чогось нового невиданого забагалось. Від господарської праці тікав як міг, а тимчасом до чого другого показував не аби який хист та вдачу. Був дотепний і гострий на язик. На своїх ровесників дививсь як на людей вищої породи. Любив ними послугуватйся для своєї користи, вже тоді, як пас з ними коні та корови. У пятнайцятому році життя покинув батьківську хату і пішов на послугу до інженерів, що ставили цісарську дорогу і побув при них кілька літ. Відтак і їх покинув і вернув додому, ь. навчившись навіть письма. Батько не знав, що з ним робити, бо до нічого не хотів братися. В селі з його сміялися, бо одягався в панську одежу, яку приніс зі собою. Та.він не робив собі з сього нічого, дививсь на всіх з гори і відтинався своїм гострим язиком. Тай тепер не

всидів довго. Скоїлось тоді польське повстання 1831 і він пішов туди з иншими охотниками. Так піймали його Москалі в полон, іде заки зайшов на місце і везли в Сибір. Та йому поталанило втечи, як передягся за дівчину.

Вернув додому, та тут вже не застав ні батька ні матері... Остало їх четверо. Старший і наймолодший брат пішли до міста вчитися заробляючи самі на себе. Сестра віддалась за місцевого шляхтича. Остала батькова хата порожна. Тепер засів тут Яким і зачав

хазяйнувати. Йому було тоді 21 років. Зачав від сього що оженився на другому селі з.молодшою шляхтянкою, котра принесла у віні кілька моргів поля, дві корови і пару коней. Се було конечно потрібне, щоб зачати як так господарити.

Та Тучкови і тепер не хотілося братись за роботу, не хотілось ні орати ні сіяти. Введення хазяйства перет дав на жінку і приняв наймита, а сам став промишляти, чим попало. Був баришівником при купні, давав людям поради і збирав зиски, де лише далось. Вертівся коло панів-дідичів, вислугувався дворам. Кож-де діло, колиб лише приносило йому користь, було добре, нічо не смерділо...

Молода жінка не могла собі з господарством дати ради. Ізза того виходили ріжні суперечки. Тучко сварив на жінку, лаяв її, а то і побивав.

Опісля став Тучко за економа в дворі в Вербинцях, та недовго там усидів. Він так знущався, так гнобив панщинний народ, що аж бецирк у те вмішався і пан мусів платити пошкодованим кари, аж поки начальник повіту не змусив пана — Тучка зі служби відправи. Але пан був дуже з Тучка вдоволений та, хоч під напором влади мусів його відправити, не зривав з зносин.

Так дотягнув Тучко 1848 р. Дітей у нього не було. Тоді він перебрався на Угорщину і вступив до польського легіону, що боровся проти Австрії по стороні Угрів. Служив там при артилерії. Колиж Москалі Мадяр присмирили, Тучко втік з другими в Туреччину і осів в болгарському місті Шумлі. Тут він став торгувати, чим попало. Його товариші Поляки, що враз з ним втекли, не знали, як собі дати раду і дуже бідували. В чужому краю, не маючи життєвого досвіду, не знаючи бесіди народа, серед якого прийшлось їм жити, вони були примушені звертатися о поміч до практичного Тучка. Пани стали продавати Тучкови дорогоцінности, які при собі мали: годинники, лан-цюшки, перстені. Тучко навчився за той час трохи по болгарськи та по турецьки. Зразу приймав усе те до продажі, поки не розробив на стільки грошей,

що міг сам купувати або брати під застави, котрі невикуп-лені на час, пропадали.

Назбиравши того добра більше, він возив це у Ан-дріянопіль або Царгород і там продавав з добрим баришем.

Хоч усі бачили, як їх Тучко скубе, не могли без його обійтися. Він став їм дуже потрібний і через це поробив богато знакомств із знатними Поляками, котрі відтак добувши амнестію повернули домів.

З цеї загальної амнестії скористав і Тучко і вернув з другими додому.

Богато Поляків було у Тучка довжниками і тепер йому все поверталося.

За цей час хазяйство Тучка дуже підупало, та він собі дуже того до серця не брав. Привіз гроші і кілька дорогоцінностей, поплатив довги, докупив землі, худоби, коней і міг тепер поміритись з першими дуками в Зарічу. Приймив аж двох наймитів, дві наймички і хлопця поганяча. Сам не господарив і знова полишив все на жінчиній голові, а сам узявся як давніше за инші діла. Заходивсь з панами і всюди мав вступ. Не оден пан, що побував на еміграції в Туреччині,

мусів признати, що коли б не Тучко, не дав би собі був ради. Коштувало це богато, але таки діло було зроблене і поратунок знайшовся. Пани вживали Тучка до ріжних довірочних місій, а він вмів із всього брати для себе користь. По більшій части побував поза домом. Жінка господарила сама. За те, що не могла собі дати ради, він її лаяв і побивав. Вона небога взялась з одчаю до горівки і в запою шукала забуття та розради. Опріч цього жінка здавалась йому зовсім чужою людиною, бо на своїй мандрівці від неї відвик, а привик до иншого життя. Вона стала для його непотрі-бом, якого треба конечно позбутися. Напослідок вона виснажена працею і горівкою, топтана і бита чоловіком, знесилилася зовсім, занедужала і вмерла...

Сусіди, що бачили її нужденне життя, коли почули про її смерть говорили в оден голос: "Добре, що Господь змилувався над небогою і забрав її до себе, бо якеж її життя було?"

І Тучкови начеб світ відкрився, начеб камінь із грудей зсунувся. Зараз по похороні став оглядатися за иншою дружиною, та вже між шляхту на село не заходив. Йому треба було жінки не простої, що не вміє кави зварити, а з панська.

Знайшов собі в місті вдову по урядникови якогось нищого чина і не довго залицяючись оженився. Та друга його жінка Тереса була собі з вашеця, письменна, говорила по польськи, вміла по панськи варити, смажити конфітуру і з панами поводитися. А ті пани частенько до Тучка навідувались за своїми ділами.

Пани знаючи у Тучка прихильність до польської справи, по заведенню конституції, покликали його послом до віденського парляменту із сільської курії і таки його вибір переперли. Тучко зараз справив собі нову чумару з петлями, польську довгу камізолю начеб жупан, шовковий пояс і конфедератку з чотирма рогами. На злість місцевому священикови, що уходив у Поляків за загорілого святоюрця, одягся пан посол по польськи і пішов до церкви, куди впрочім не заходив. Священик аж скипів із пересердя і став на проповіди лаяти всіх перевертнів. Шляхта підсміхалася, бо всі знали, до кого цей мід пється. Вони сміялись відтак із Тучка та з його рогатої шапки, коли Тучко не витерпівши сьої колючої проповіди, вийшов і попрямував додому. Шляхта, що стояла довкруги церкви, стала жартувати собі з Тучка...

Бачите, як пан депутат носа в гору дре? — каже оден.

Передягся як дідич...

А тямите, який він ходив, коли вернув від індзі-нірів? Акурат як жидик, а тепер що?

Зробився великим паном там десь між Турками...

Хто то його знає, яким побитом він там доробився...

Та, хай би доробився як хоче, Бог з ним,— говорив старий Луць Качкенович,— але не ладно воно покидатися своєї батьківської одежі.

Виглядає начеб курку павиними перами пообтикав...

Поїхав Тучко до Відня і сидів там так довго, доки реакційне австрійське правительство не розігнало парляменту. Тоді і Тучко вернув з другими додому.

Та незабаром Тучко знайшов собі инший інтерес.

Поляки стали наладжувати повстання, котре вийшло 1863 р. Тучко відгукнувся перший до організаційної роботи, а пани знаючи його меткість та проворність, радо його до комітету приняли. По цілім краю роз'їздилися емісарі. Тучко приймав їх у себе і перетримував то на оборозі на сіні, то на вижці, то далеко у полі на стіжках з сіном, годував і відсилав ніччю далі. Так само робив відтак з повстанцями. О тім не знав ніхто, кромі жінки і одного наймита

Равра, також шляхтича і далекого рідняка. Тучко належав до тайного повітового організаційного комітету, а Поляки бачучи його старанність, уповажнили його збирати народовий податок на цілі повстання.

Як ці податки Тучко збирав, хай про те говорить історія, але Тучко попав як раз на свій шлях і був у своїому живлі. Він не вмів ні читати ні писати, то не одно забув, та й воно при йому прилипло. Через цю неграмотність він знова часом два рази почислив це, що раз видав. Иншого разу його зрабували австрійські урльопники, що з наказу старости чатували і переловлювали повстанців, що перекрадались за

кордон, а Австрія як дуже льояльна супроти російського царя, перепиняла формування повстанчих відділів. Зноваж раз, як вчинилася в одному селі револьта мужиків проти панів, що у дворі зїхалися, пропали там Тучкови візок і коні і цілий фонд, який зібрав на повстання, а він ледве з душею втік. Він так говорив на комітеті, і божився, що це правда і йому повірили, і розуміється, за бричку і коні звернули шкоду. Він так вмів говорити, що мусілося йому вірити.

Тучко брав з повстанчого фонда на ріжні інтендантські видатки для війська, а вже відома річ, що ще ні оден інтендант з голоду не вмер. А коли навіть у правоправній державі мало є таких дурних інтендантів, щоб їх можна на крадіжці перелапати, то воно ще тяжче у повстанців, де всьо мусить вестись потай.

По ліквідації сього повстання, коли то Лянгевич скапітулював на австрійській теріторії, всьо пропало, пішло в воду і нікому не хотілося викликати інтендантських процесів, на які по російсько-турецькій війні спромоглась Росія і воловодилась з цим кілька років.

Поляки не зважилися того розпорпувати. Із всього остала лише многоязична фама, яка у цілому повіті показувала пальцем на трьох патріотів, а між ними на Тучка, котрі повстання справді "виграли" і добре пошилися. Тучко був у все втаємничений, як бувший ко-мітетовий і для того ніхто з Поляків не важився його зачіпати. На те, що при йому прилипло, треба було махнути рукою, та ще йому пособляти і охороняти його. Він з того користав повними пригорщами, бо ніхто його, правду кажучи, за руку не зловив — і він робив у повіті, що йому подобалося. Оповідали За-річане, що він раз стрінув на селі бідного жида міняйла, і за це, що жид не знаючи його не вклонився, так його побив палицею, що сердегу добрі люди аж на фірі завезли додому на третє село. Иншим разом він стрінув старого мужика, котрий за організацією руських легіонів р. 1848 дістав ордера. Тучко зірвав йому ордера в неділю перед коршмою і припняв собаці до хвоста. Пішло донесення до прокураторії, розпочалось слідство. Тоді Тучко до панів, котрим це дуже подобалось,

а вони так справу замяли, що з Тучка зробили пяницю і справа пішла в забуття.

Тому, що Тучко мав всюди добрі плечі, його вибирали Зарічане за делегата до всіх громадських справ і комісій. Так само в повітовім суді ніхто з ним не міг справи виграти. Тучко знався на чемйости і вмів пана судію вшанувати натураліями, котрі возив два рази в рік без огляду на це, чи мав під той час який процес, чи ні.

Одну шляхтянку, що зважилась з ним процесу-ватися за межу, так спроцесував, що коли б була шляхта не випросила подарування судових коштів, була б пішла з торбою.

Завдяки добрим відносинам Тучка зі судом дісталось йому кілька масних опікунств над богатими сиротами, котрими він вмів так зручно орудувати, що мовляв: беріг майна малолітного, але за себе не забував.

Таким то способом дісталася йому опіка і над малолітним Андрусем Гороцьким.

По смерти його батька і матери, у котрих Андрусь був одинаком, остало гарне шляхотське хазяйство з двайцять моргами землі, будинками і інвентарем. Вправді у Андруся були близькі свояки, та вони ока-залися судови замало дотепними орудувати таким знатним майном і їх відкинули, а заіменували опікуном Тучка такого крівного, що мовляв, приший кобилі хвіст.

Він забрав зараз хлопця з цілим інвентарем і дви-жимостями до себе. Той інвентар за вісім літ, розуміється, трохи перетерся. Землю обробляв Тучко сам, а хату винаймав. Тепер Тучко став паном на шість-десяти моргах землі. Тепер було вже трох наймитів, дві наймички і два погоничі. За третього погонича (Тучко орав тепер трома плугами) був Андрусь, доки не виріс на парубка і сам став плугатором та косарем.

Андрусь ходив до дяка на науку через три роки, та лише тоді, як не було пильної господарської роботи.

Під рукою опитного наймита Равра, про котрого вже говорилося, жив Андрусь до вісімнайцятого року життя. Правду сказати, що та тверда рука не вийшла йому на зле. Він навчився усякої господарської роботи. Равро до усього був мистець. Крім роботи в полі він знав гарно прясти, сплітати мотузе і ткати пар-тянки на шлиї і узденицї. Того всего навчився Андрусь, та ще заходив до сусіда колодія і придивлявся роботі вісняком, гиблем і долотом.

По місцевому звичаєви він кликав Тучка вуйком. • За рахунки з адміністрації майном малолітного Тучко не турбувався, бо складав їх, як сам хотів, а суд не дививсь йому на пальці... Тим часом Андрусь виростав на дуже гарного хлопця. Набрав сили, був із свого положення вдоволений і веселий та гарно співав в крилосі, хоч Тучко не був з сього вдоволений, бо з місцевим священиком жив в незгоді. Так було аж до хвилі, коли Тучко договорився з Тачинським і загадав Андруся оженити з Зосею Тачинською.

HI.

Вернувши того памятного четверга до дому Тучко ледви при помочи Андрія і наймички зліз з брички, посіпав жартома Андруся за вухо, сказав йому: ти гунц-воте! і поплівся в чотири боки в хату. Ще відпочав трохи на ґанку на лавці. Пані Тереса була на це приготована, що муж може вернути з міста хмельний і приладила для його постіль вистеливши її перинами і подушками. Тучко витаючись із жінкою поцілував її у . руку, назвав своєю панею, шляхтянкою і аж тепер при її помочи пішов у світлицю. Сказав відразу, що нічого не буде їсти, лише випивби води з цукром. Вона зараз принесла в збанку студеної води, до котрої всипала вишневої конфітури. Тучко випив все відразу, похвалив жінку, що вона така добра хазяйка, що за нього дбає, повернувся до стіни і зараз уснув.

Пані Тереса справді знала, чим йому угодити, ніколи з ним не перечилася і тому він жив з нею цілком не так як з першою. Андрієви, що не привик до напит-ків, випитий в "Кобилячій голові" мід та ще на голодний шлунок пішов в голову і він підхмелився теж. Та він знав свій обовязок і не пішов в хату, ні нігде в холод, поки не обійшов як слід коней, напоїв їх, підкинув свіжої трави і не спрятав брички у возівню.

На дворі вже смеркалося, в хаті, де челядь зійшлась вечеряти, засвітили світло. Андрусь війшов сюди, звитався з вуйною, цілуючи її в руку. Вуйна зараз по першім слові пізнала, що йому куриться з чуба.

— Де ви оба так обпіячились?

А деж би? "Під кобилячою головою..."

Аз ким? Богато було шляхти?

Було богато, як все, та вуйко лише з Тачин-ським забавлялися, навіть разом відтак їхали аж до вербинецького моста.

Добре покумались,— каже вуйна і дала йому їсти молочної каші.

Андрій був дуже сонний. Зїв кілька ложок і пішов на оборіг спати, де мав ціле літо своє леговисько в сіні.

Вуйна ні раз цим' не бентежилась, що муж і його пупіль впилися. Це така звичайна річ між шляхтою, що його ніяк не можна назвати пяничанням, таке "десь колись при оказії".

На другий день усе пішло своїм ладом. Андрій устав найранше, обмився студеною водою під керницею, помолився і побудив челядь. Він тепер заступав хазяїна, хоч усім заряджав Равро.

Тучко спав до пізна і устав тоді, як вже всі були при роботі. Сьогодня йому дуже ваготіла голова від учорашнього перепсію. Жінка принесла йому кілька квасних огірків, які він схрупав. Але вставати не було чого спішитися.

Пані Тереса не питала його про вчерашнє. Як сього буде треба, то він сам скаже, а коли ні, то при спо-сібности довідається. Від Андруся знала вже, що чоловік напивався з Тачинським і сего поки що було для неї досить.

Як жінка прийшла у хату і на хвилину присіла, він заговорив сам,

Знаєш що Тереню? Андруся треба буде оженити...

Чи не замолодий ще? Як зійдеться таких двох жовтодзьобів, то яке то буде господарювання?

Тож бо й є, що я не хочу, щоб зійшлись два жовтодзьоби, як ти це добре завважала. Для його треба трохи старшої і статочнішої жінки.

Ой! бійся Бога, як такого молодика женити зі старшою, як світ йому вязати. Краще булоб, колиби він ще при нас побув кілька літ, та розуму і статоч-ности набрався.

Воно би так повинно бути, та я боюся людських язиків. Вже й тепер плещуть, що я користаю з майна і дорібку малолітнього. А на що мені того? Він ожениться і буде сам господарити, а однак без мого дозволу нічого не зможе зробити, бо моя опіка скінчиться аж з його повнолітністю.

Воно все добре, та мені жаль, що хлопець світ собі занапастить. Він сам ще вибирати не знає, бо не має досвіду, а хто зна, на що натрафить...

Я вже знаю, якої йому жінки треба і вже я її помітив...

Хтож це такий?

Ти ще не знаєш родини Тачинських з Вербинців, хиба його самого. Мусимо там незадовго поїхати і роздивитись. Там є дві доньки. Я би вибрав для Андруся молодшу Зоську і з тою його вженимо.

Я жадної з них не бачила і не знаю, що казати...

Побачиш. Доїдемо там на другу неділю і Андруся візьмемо з собою. Та ти йому не говори про це ще нічого. Він мігби розхляпати по селу і певно знайшлибися такі, що сталиб його відмовляти і баламутити хлопця проти мене. Як сам придивиться, і йому Зося подобається, тоді скажемо.

Він не має пристойної одежі. Як такого повеземо в конкури?

Я о тім вже думав, і тому відложив нашу поїздку аж на другу неділю. Завтра субота і я пішлю на коні Равра до Підмочарів до кравця Йоська, щоби сюди ставився на понеділок у вечір. В понеділок рано я їду з Андрусем до міста за сукном і шкірою на чоботи. Йоган за тиждень їх зробить, а Йосько зшиє. Про це все я хотів поперед усього з тобою порадитись...

— Правду кажучи нема над чим радити, бо так буде як ти хочеш...

Такою податливістю пані Тереса всьо зробила з чоловіком, чого хотіла, що розуміється, не спротивлялося його плянам для задуманої користи. Вона і тепер прочувала якусь користь і тому не противилась хоч замір женити Андруся з дівкою о десять літ старшою, видався їй безглуздим. Вона знала що її муж практичний на всі лади не дармо запивав могорич з Тачинським і так сильно підхмелився. Очевидно, що

при могоричу вони діло задумали, а в такім разі всі перечення на ніщо би не здались і тільки закаламу-тилиби супружу гармонію...

Найблищого понеділка поїхав Тучко з Андрусем до міста. Цим разом не ставали бричкою на вільному місці під голим небом а заїхали до заїзду. Тучко казав Андрусеви попрятати всьо з брички, що могло-би пропасти, віддали нагляд над кіньми якомусь попівському фірманови і пішли оба до склепу. Андрусеви і в голову не прийшло, що вуйко задумує. Вуйко каже:

— Йдемо хлопче до суконного склепу. Треба тобі взяти на нову капоту, та камізельку. Нині вечером прийде Йосько з Підмочар і пошиє тобі.

Андрусь видивився на вуйка, звідкіля йому на таку щедрість зібралося? До тепер він йому нічого нового не куіив, а все давав перероблювати зі свого переходженого. Вуйко відгадав його думку, і говорив далі:

— Ти небоже вже виріс і пора тобі поміж людей, пора зачати працювати самому на себе.

Андрусь почухав потилицю.

— Хибаж мені зле у вас? Я би собі бажав, щоб так усе було...

— Говори здоровий! Вічно парубком тобі не бути. Ти господарська шляхотська дитина і час тобі вже подумати о жінці...

Це було для Андрія ще більше несподіваною новиною. На згадку жінки він почервонів мов бурак. Йому здавалося, що вуйко так собі жартує з його. Тому він опамятався і подивився на Тучка питаючо...

— Я ні раз не жартую... Тобі треба оженитися, тай годі...

Андрій почув тепер, що в йому відбувається в цій хвилі якась переміна, що він перестає бути тим, чим був досі, а переміняється в якусь иншу людину, старшу кілька літ і статочнішу? Він має женитися, стати своїм хазяїном, у своїй власній хаті, там де тепер мешкає за чиншом римар Людвік. До того: з ким він буде женитися, і що робити — він ще не додумався, бо в його голові клубилися думки без ладу і не мав часу їх впорядкувати.

Зайшли так до суконного склепу і Тучко казав дати собі сивого сукна на шляхотську капоту-чумарку, позаду густо складану, на штани і камізолю. Відтак пішли дальше по склепах і Тучко купиз шляхетський кашкет

1 шкіру на пару шляхотських "пасових" чобіт.

Те все передав Тучко Андрусеви, казав занести до заїзду і добре сховати в бричку, йому самому дав дві шістки на перекуску, а сам пішов ще поладнати, що казала жінка до хати купити...

Незадовго поїхали до дому.

Андрій їхав мов не при памяти. Його думки ще не впорядкувалися. Тим, що недавно почув від вуйка, він і втішився і страшно йому перед найблищим будучим робилося.

Тучко прикликав зараз шевця Йогана, передав шкіру і наказав, щоб до суботи чоботи були готові, а то він йому голову оскубе до посліднього волоска. Над вечером прийшов і Йосько кравець.

А що? Приніс з собою всі кравецькі причандали?

Ну, ну, певно, що забрав усе, не знаю, чого так пильно?

Слухай Йосю. Ось на того молодого шляхтича маєш до шабасу зробити шляхотську чумарку, штани і камізолю. Як не зробиш на час, то не показуйся мені більше на очі.

Ну, ну, якось воно буде.

Той Йосько, кравець з Підмочар міг повеличатися, що був шляхотським кравцем. Цілу осінь, зиму і весну мандрував зі своїм братом по дооколичних шляхотських селах від хати до хати і шив одяги. Його робота була добра, крій складний і тому шляхта його любила.

Як Йосько став брати міру з Андрія, Тучко каже:

— Роби трохи на "зріст", бо він ще молодий, роз-ростеся, а сукно добре і так швидко не зноситься.

Однак на превелике здивування стрінувся Тучко перший раз з протестом Андрія.

Ні Йосю, беріть міру не на зріст, а так припасуйте добре. Як з сьої чумарки виросту, то справлю собі иншу...

Я тобі кажу, що ти того не розумієш, каже Тучко — шкода такого сукна.

Це сукно, вуйку, моє і не дароване, а я не хочу виглядати як пудало на воробці, не хочу, щоб капота висіла на мені начеб зі старшого брата. Впро-чім заки я розростуся до сьої капоти, то вона постарі-ється.

Але Тучко не любив, щоб з ним перечитись...

Так буде, як я кажу, — каже твердо Тучко.

Га, коли так, то ця капота не буде для мене, і я її за ніщо в світі не вберу.

Андрій хотів вийти з хати. Тучко мусів сим разом уступити.

Чекай, варіяте, не відходи, хай вже буде по твойому.

Памятайте Йосю, щоби мені капота гарно лежала в поясі і на плечах, бо вам роботи не прийму і між людьми розголошу, що ви "фушер",— каже Андрій.

Робота кравецька і шевська була готова на свій час.

Та переміна, котру Андрій у собі помітив від першої хвилі, відбувалась у йому дальше. Він ходив мов у хмелю. Робота його не бралась, а в його голові свер-лувало одно питання: з ким хоче його вуйко оженити? Тепер Андрій став у думці перебирати поміж місцевими дівчатами, котраб для його була найліпша? В Зарічу було чимало гарних шляхотських дівчат відданиць. Він був певний, що вуйко полишить йому вибір, або бодай спитається, котра йому до вподоби? До тепер він ще ніякого вибору не зробив. Дівчата були йому байдужі. Він з ними забавлявся, танцював, жартував, але о жениханню навіть не подумав. Серце його ще спало твердим, хлопячим сном. Та вуйко з ним не говорив про те ні слова, а він сам соромився питати.

В неділю одягся Андрій в нову одежу і так пішов до церкви і став в крилосі, а відтак на хорах співати. Виглядав дуже гарно і всім подобався. Дівчата соромливо на його зиркали. Ровесники завидували йому такого гарного вбрання, а старі шляхтичі дивувались, звідкіля у Тучка взялась така щедрість?

По обіді казав Тучко Ладити наймитови бричку, а Андрієви казав сідати на козлах побіч фірмана.

Тучко передягся по святочному. Надів чумару, в якій їздив до Відня, оперезався шовковим поясом і вбрав свою конфедератку. Тучкова одяглась по мі-щанськи, взяла на голову шовковий чипчик, а на груди припняла золоту брошку і на руки золоті брансолєтки. Обоє прикрасили пальці золотими персте-нями.

Поїхали так на вдивовижу цілого Заріча. Як раз тоді шляхта по старому звичаю повиходила на село і тут посідала над потічком до сусідської недільної розмови.

Го-го! Щось великого в лісі здохло,— говорив до сусідів Лесів Ясьо Слотило, котрий Тучка сердечно не любив,— наш депутат поїхав певно до вер-бинецького пана з своєю магніфікою в гості...

Та по що вони возилиби Андруся з собою? Ви бачили? Не їхав як фірман, а як панський син.

А бисьте знали, що Тучко Андруся за сина прийме і все йому запише.

Бодай так рак свистав, та вош кашляла,— каже опять Ясьо.

Не говоріть, не говоріть! В могилу прецінь з собою не забере...

То я вам скажу: не говоріть, не говоріть! Я Тучка ліпше знаю, як ви всі. Він би за гріш козу до Львова на ярмарок пігнав. Взяти, то він взявби, але коли йому сказати: дай, то він на те вухо не чує. На гроші то він дуже ласий, і від малолітного не одно при йому прилипне...

Ви, Янє, такі лихі на Тучка за той процес, що ви його програли.

А бігме, що не правда. Процес процесом. Я може не оден процес програв з другими, а живу з ними по Божому та по сусідськи. Я шляхтич і за процес з ніким не гніваюсь... От я програв процес з Яцевим Петром о межу... Правда Петше? — каже звертаючись до Яцевого Петра.— А

опісля то ми оба на одній фірі зі суду вертали, по дорозі могорич випили, а нині живемо по сусідськи. Я не хлоп, щоб із за процесу битись, або гніватися. Але ви всі не знаєте Тучка так, як я, бо ми оба ровесники. Ви всі не знаєте того о!...— він показав рукою в напрямі Тучкової хати...— За гроші він рідну маму продавби...

— Та щоби і як любив гроші, то з собою в могилу не забере, а комусь лишить...

А старий Семьонів Дмитро Штокало каже:

Панє Янє! ви бігме переборщуєте, і осуджуєте чоловіка...

Вуйку! Не говоріть. Ви добрий чоловік і кож-дого за доброго вважаєте. А ви мали час за Тучка також дещо знати. Впрочім спитайте Поляків, як то було у Тучка з тими грішми, що в.они на повстання збирали... От краще я замовчу...

Ей не говоріть так, Янє, бо як Тучко довідається, то вас завдасть до суду за образу гонору.

Най завдає,— горячився Ясьо,— я того хочу, а тоді я покличу свідків на правду, як Бог на небі... Гадаєте, буцім-то він сього не знає, що я таке говорю? Я йому самому сказав це раз у вічі, а не скаржив і сидів тихо.

Хоч як догадувалися, та ніхто не вгадав, куди Тучко поїхав. О тім, щоб він поїхав з Андрусем на об-зорини і взагалі, щоб загадав такого дітвака сватати, нікому і на думку не прийшло.

Тимчасом Тучки заїхали до Вербинців до Тачин-ського. Вони догадувались, що сьогодня приїдуть гості, бо всьо було приготовлене на їх приняття. Усі були дома. Причепурили хату і приодягнися наче у празник.

Посідали всі довкруги стола у світлиці і стали пити каву. До того Тачинська з дочками понаставляли на столі всячини: білого хліба, масла, меду в кришках. Вони хотіли показатися, що ось то вони не які небудь шляхетки, а люди заможні, богатирі, і всього у них подостатком. Зося услугувала гостям і вертілась по хаті. Тачинська сиділа при столі з гостями.

Розмова велась на біжучі теми виключно про господарські діла, про сьогорічний урожай, піни на збіже і на худобу. А відтак Тучко завів з Тачинським річ про політику, про недавнє повстання і чому воно не повелось. Тачинському посилав польську газету вербинецький дідич і він богато начитався. Тучко не радо про це говорив і зійшов на те, яке то було повстання на Угорщині, який то був Кошут, котрий кілька разів кликав його до себе і радився, що йому робити, як Москалі прийшли на Угорщину.

— Ти, каже Кошут, чоловік бувалий, був вже в повстанню в р. 1831, то скажи будь ласка, чи ті Москалі справді такі небезпечні люди, як про них говорять? — Кажу вам куме, як мене видите живого, що Венгри булиби Австрію розбили, і Москалі булиби не порадили, колиб не зрада того злодія Гергея...

Відтак став оповідати про свою еміграцію по Туреччині.

А ті Болгаре, то цікавий собі, бачите, народець. Знайте, що вони на Різдво замість пшеничної куті так як у нас, їдять зарений біб...

Що ви кажете! З медом?

Та де з медом. Я навіть не знаю, чи є у них мід, бо там у Щумлі, де я жив два роки, я ні одної пасіки не видів.

А чи то правда,— питає Тачинська,— що Турки мають по кілька жінок на раз?

Правда. Хто богатший, то той і більше жінок має, та вони на тім пункті дурні, бо нераз собі чоловік з одною жінкою не може дати ради...

От говорите, куме, не так як треба,— говорила Тачинська.— Ви хиба собі жартуєте і не маєте себе самого на думці.

Певно, що я не про себе говорю,— поправлявся Тучко, дивлячись на свою жінку,— але знова не я оден жонатий на світі. А з моєю небіжкою, то самі здорові знаєте, як важко мені було жити...

За той час сидів Андрусь при столі не знаючи, що з собою робити. В такому товаристві він ще ніколи не бував і не знав поведенції. Робив те, що і другі, поводився так як і вуйко, дивлячись пильно на його. До того він чув, що всі на його дивляться, проверчують очима, особливо Тачинська і панни, а це його ще більше бентежило. Дивився на його і вуйко і вуйна. Вони бачили як хлопець мучиться і Тучко каже:

— Тебе, шляхтичу, наша поважна розмова мало цікавить, хоч ти хлопець статочний. Йди собі поміж панни, а ви панни забавляйте його, як знаєте, щоби не скучав...

Андрій встав від стола, а тепер ще більше не знав, що з собою робити. Тепер йому стало ще більше ніяково. Він як живе, ще ніколи з такими дівчатами не забавлявся. В Зарічу дівчата, забави, вечерниці, весілля, де можна потанцювати, заспівати, пожартувати, то зовсім не те...

Дівчата взяли його зараз поміж себе, посідали окремо і завели з ним розмову, бо він не знав, як зачинати. Андрій сидів мов на шпильках понизивши очі.

— Пан Андрій любить цвіти?

Як які. Як вийду весною на сіножатку, то там тільки цвітів, що аж за очі хапає. А так коло хати, то люблю рожі.

А танцювати пан Андрій любить? — питала Анна.

— Не все. Тоді хиба, як є охота і легкі чоботи... Розмова на тім припинилася, бо не стало їм теми

з тим дикунчиком. Але обом паннам хлопець з виду дуже подобався...

Тачинська, котра тепер місто дівчат поралась коло гостей, дивилась пильно за молодими. Поміркувала собі, що ті люди з ріжної "сфери" не годні забавлятися розмовою. Вона прикликала до себе старшу дочку і піддала їй, щоб забавлялись в "талярка". Цю забаву вони добре знали, бо не раз забавлялися в талярку у місцевого економа, або лісничого. До тої забави треба більше людей, тому прикликала також і двох старших братів, котрі побували тепер на вакаціях. Тачинська виняла з комоди білесенького таляра і подала дочці. Посідали всі кругом і розпочалася забава. Андрієви пояснила Зося, що біля його сиділа, як йде ця забава і він розрухався. Тепер не треба було говорити. Забава йому подобалась. Частенько доторкався руками Зосіних рук. Зразу воно його бентежило, але опісля йому було любо, кілько разів доторкнувся дрібної руки Зосі. Опісля забавлялись в пожмурки — панаса. І при тім Зося частенько стикалась з Андрієм. Відтак завели дуже модну іграшку "пташка". Обі панни Тачинські дуже гарно співали, у Андрія був теж нічого голосок. Та поки співали пісеньок панських, котрими саме "пташок" начинається, він мовчав. Колиж Зося заспівала своїм милим голоском нашу пісоньку, тоді і Андрій дав себе знати і показав, що вміє. Його голос усім дуже подобався.

Ціла сімя Тачинських була співуча і відразу ціла хата залунала співом. Навіть старий Тачинський не втерпів, покинув товариство старших, пристав до гуртка молодих і підтягав баском.

Відтак треба було "судити фанти", котрі при пташку назбиралися. Андрусеви присудили за фант танцювати коломийки. Він узяв Зосю. Другі йому приспівували, а він опять дав себе знати. Пішов присюдами, опісля загуляв такого вертака, що у Зосі аж дух захопило. Тучко притупцював ногою до такту, підспівував та підморгував до Тачинського, диви, мовляв, яка з них буде гарна "пара", а в душі собі думав: "вже непри-мінння Андрусь засилився".

Зося, як і її сестра зовсім не були гарні з лиця. Обі подобали на батька, були чорні мов циганки і обі мали великі носи, горбаті і закривлені, одним словом "вірменські". Але у Зосі була гарна стать, чорні очі та чорне мов смола волосся.

Гостина протягнулась до пізна, бо по фантах запросили до вечері, а опісля знова зачались співи і проспівали всі знані пісні. Аж наприкінці всі Тачин-ські заспівали гуртом одну звісну що йно по шляхетських двориках пісоньку, яку привіз Ясьо переписану. Була це пісня з сольом, котре співала Зося, а рефрен співав хор.

Сіяв мужик просо, жінка каже: мак!

Ой так, чи не так, хайже буде з проса мак...

Сіяв мужик жито, жінка каже: гречка!

Щоб не була суперечка, хайже буде з жита гречка...

Ой мужу, мій мужу, вчини мою волю,

Та поскачи козачка ти передімною...

Аж тут мій мужище взявся за бочище,

Гоп! гоп! жінко моя, хайже буде воля твоя.

На загальне бажання мусіли пісню повторити і Андрусь мав нагоду навчитися її зараз і затямити арію.

Вже було пізно в кіч, як Тучки вибрались до дому. Тачинські супроваджали їх ліхтарнею аж до вулиці. На дворі було зоряно і ясно. На пращанню стали себе взаїмно запрошувати в гості і Тачинські обіцяли слідуючої неділі приїхати до Заріча до Тучків. Усі були вдоволені.

Андріеви шуміло в голові, начеб вода по лотоках билася. Він ще довго не міг заснути на оборозі на свіжому пахучому сіні...

IV.

Хоч пізно Андрусь заснув, та прокинувся рано, як звичайно ранше всіх і став до своєї буденної роботи. Запорядив між челядю, що треба і поїхав в поле з плугом. Тепер опять почув в собі переміну. Вчера увійшов між таких людей, яких до тепер не знав. Тепер війшов в товариство трохи кращого шляхотського дому буцімто трохи панського. До сьої пори він повертався лише між простою шляхтою, а хоч його вуйко держав себе з вашеця, то гостей у себе не приймав і товариських сходин з Зарічанами не заводив.

Тучко підтягнув добре меду і спав довше. Коли прокинувся, жінка зараз принесла йому каву і завели розмову про вчерашню гостину.

— Як тобі Зоська подобалась?

Нічого собі дівчина, тільки чи не застара вона трохи для Андрія тай... не гарна з лиця.

Вигадала ти не знать що... я тобі кажу, що у них будуть дуже гарні діти, бо він гарний хлопець. Впро-чім дуже гарна жінка, то морока, бо

треба її перед хлопцями берегти... Мені здається, що Андрусь вже засилився. Ти бачила, як він з нею вчера гопака витинав, аж любо було дивиться? То пара начеб для себе викроєна. Здається, що чорт сім пар постолів сходив, заки таку пару дібрав. Вони і полюбляться, побачиш, а по Тачинських можна поміркувати, що дівчина статочна і господарна, а Андрусеви такої жінки як раз треба. Лише не можна справи засипляти, а треба піддувати огонь, щоб не погас...

Андрусь вернув з поля і сказав вуйкови, що нині робилося. Тучко його за це похвалив.

А що тобі хлопче по вчерашнім снилося?

Не снилося нічого, бо не було на те часу.

А подобалося тобі?

Чому... я вигулявся, аж ноги боліли...

А де ти гунцвоте так гуляти навчився? — Вуйко потермосив його жартом за вухо.— Скажи гіль-таю: подобалась тобі дівчина, і котра з них краща?

Краща вони жадна не є, але Зося краще співає, і складно танцює.

— То дуже добрі дівчата і з доброго шляхетського гнізда... Придивися тій Зосі ліпше...

В найблищу неділю приїхали до Заріча Тачин-ські цілою фірою. І знова сиділа заріцька шляхта над потічком гуторячи. Були тут ці самі люди, що минулої неділі бачили, як Тучки кудись їздили.

А що? Не говорив я,— каже Ясьо,— що Тучко щось загадує? Тепер знаємо де він їздив, а тепер той носатий йому церемонію робить...

Та що вас, Янє, так чужі справи тай чужі носи обходять?— каже старий Дмитро...

Вуйко, вуйко! Краще б ви мовчали. Тучко загнув собі щось, я так нюхаю, а все скропиться на тім біднім малолітнім, кажу вам.

Та чейже Тучко не схоче такого молокососа з тою носатою дівкою женити...

А звідки ви знаєте, що ні? Хай лише Тачйнський пообіцяє Тучкови "куку в руку" то Андруся з відьмою оженить, не то що. Я його знаю ліпше, як ви всі.

Ясьо устав, сплюнув з пересердя і пішов до дому...

Тимчасом у Тучків йшла забава ще краще, чим минулої неділі. Тучко розохотився і прикликав музик, і гуляли аж поза північ. Андрусь вже не був такий несмілий, як попереднього разу і вибирав то одну то другу Тачинську аж до утоми. Він поводився як чоловік бувалий. Вже навчився як з дівчатами говорити та забавляти їх.

Коли вже гості від'їхали, Тучко запорядив Андру-севи, що на завтра робити, хоч до тепер не дуже цим турбувався, а наприкінці каже:

— Слухай, Андрусю, як тобі Зося подобалась, то будемо сватати...

— Хибаж вона пішлаби за мене?

— Та хиба ти дурний, чи що? А чомуби не пішла? Хиба ти який недоїдок? Ти хлопець на свойому місці і негірший шляхтич від

Тачинського, а до того й небідний... Подумай добре, і скажи мені отверто як рідному батькови, а я Зосю за тебе висватаю... Тачинський мусить дати в посагу ту нивку, що в нашім селі за рікою, ну, тай то ще не все, бо дасть більше в грошах і в приданім. Ти маєш, Богу дякувати й свойого досить і відразу станеш першим шляхтичем в селі. Бо я тобі правду скажу, що в Зарічу нема для тебе відповідної пари. Брати тобі до такого господарства яку просту шляхтяночку не ялось. Я знаю це по собі, що значить жінка проста без оглади, а що значить жінка з вашеця. У тебе будуть інші люди бувати і инакше їх приняти треба. До такого якраз Тачинська добра, бо то люди вже трохи з вищого світа... Подумай над цим, а тепер йди спати.

Андрій поцілував вуйка в руку і поліз на оборіг, але довго його сон не брався. Він перебирав в голові те, що нині почув. Сватати?.. Він знав, що перед слю-бом треба когось посватати. Знав це від тої хвилі, як йому вуйко купуючи сукно, сю думку піддав, але кого сватати, то він об цім до нині не думав. Тепер вуйко вказав йому панну. Вона не зовсім гарна, бо чорна мов циганка і великий у неї ніс. Та се нічо. За те вона співає гарно мов соловій. Особливо цю пісоньку про мужика, яка йому дуже подобалася і підспівував її ходячи за плугом. Але вона й роботяча мусить бути, бо руки у неї цілком не панські, а такі з мозілями і посідані...

Андрій до тепер не знав, що то таке любов? Йому нераз хотіло сміяться, як бачив залюблених старших парубків, що вистоювали цілими годинами попід хати своїх любок, щоби знайти хвилю поговорити. Він того не міг зрозуміти. Питання ще це — булоб не зараз ще у його повстало, колиб йому не підсунули гадки на женихання. Тепер він почував в собі щось неясне, незрозуміле і йому здавалося, що любити то те саме, що ожениться, мати діти, коли вродяться.

Вуйко показав йому дівчину, яку треба засватати. З того всего найгарніше було це, що він, як ожениться, стане своїм самостійним господарем, нікого не треба слухати а робити так, як йому буде найкраще здаватися. Тоді він зможе купити собі сідло і підучити коня під верх і купити собі стрільбу. До стрільби він мав велику охоту ще з

малку. До тепер не мав спромоги купити собі стрільби, бо не мав за що, а вуйко на це певно не давби грошей. Андрій вже навчився стріляти від Цибульського. Кілька разів стрінув його, як полював на заяці або куропатви, то все випросив собі зо два стріли, а за це давав йому трохи пшениці або огородовини зі свойого власного поля, що не вважав за гріх. Цибульський говорив, що з його буде добрий стрілець, бо має добре око і певно держить стрільбу в руках. А вжеж Цибульський знається на тім, бо сам служив у війську, а тепер веде у себе рушницький варстат і направляє для панів фузії.

Коли тепер Андрій роздумував над своєю будуч-ністю, то у всіх його міркованнях на першому місці стояла рушниця, сідло і кінь під верх. Решту уявляв собі як річ побічну, яка головно вела до сьої цілі. З тих його мірковань видно було, як той молодий хлопець задивлявся на супруже життя, на жінку, любов. Він ще був дитиною-хлопцем, його серце ще спало і на глибші почування не було місця. Він ще про одно думав, як його ровесники будуть йому завидувати, що він ранше всіх стане господарем, матиме жінку, їздитиме верхом і стрілятиме з своєї власної фузії.

Ці думки держались його тепер мов репях кожуха. Колиб йому тепер хто сказав, що він не буде жениться, або колиб у сьому станула яка перешкода, то він уважавби себе нещасливим і покривдженим.

Тепер став також думати і про Зосю. Вона роботя-ча, то правда і певно знає всю господарську роботу. Але він їй не дасть ні коров доїти, ні коло свиней та гусей ходити, бо ось і вуйна сього не робить. Треба буде приймити наймичку до простої роботи, бо шкода до того людини з таким гарним голоском. Як йому буде можна їздити верхом на сідлі і піти на заяці з стрільбою, то і його жінка не повинна бабратись в гною, бо того навіть перша ліпша голопята економка не робить.

А що до стрільби, то треба порадиться з Цибуль-ським. Може він сам має що на продаж? Так воно булоб найкраще, бо колиб дещо попсувалось, то за-разби і направив. Ей! Колиб так вуйко ще перед

весіллям дав на це гроші! Треба з ним про це при добрій нагоді поговорити. З такими думками він заснув...

Через цілий час відтак був Тучко для Андруся дуже добрий і ласкавий. Ні раз на його не крикнув, не сварив, а то була велика невидальщина, бо Тучко як зачне, бувало, за що небудь або таки так нізащо сварити, ганьбити, кричати, то було чутно аж в другий кінець села. Тепер усе, що Андрусь зробив або запорядив в господарстві, було добре і бездоганне.

Якось по тижни говорив вуйко Андрусеви:

Знаєш, Андрусю, воноб добре було, колиб ти у найблищу неділю поїхав до Тачинських, як що ти рішився там жениться. Не треба дівчини відступати, щоб її часом хто не хопив з перед носа.

Добре, то поїдемо знова...

Ні, ми не поїдемо. Мені не випадає так часто їх наїздити, але поїдь ти сам і то не бричкою, а на коні, по кавалєрськи...

Та я сідла не маю.

Візьми моє, те, що на вижці зложене. Воно цілком добре, як нове. Ти поїдь, там тебе гарно приймуть, а ти з паннами забавляйся. Тепер тобі "до сього вже не треба вчителя, бо ти штудерний і вмієш собі дати раду, начеб на сім зуби зїв...

Ся думка Андрієви дуже подобалася. Що инше сидіти як околіт соломи на візку, а що инше приїхати на коні, на сідлі з канчуком за холявою. Так можна краще подобатися.

Він так і зробив. В найблищу неділю причепурився, осідлав коня і поїхав до Вербинців.

Шляхта що його бачила, як виїздив за ворота із Тучкової оселі, звернула на це зараз свою увагу.

— Ого! бідна курка перестала вже жити,— говорив Лесів Ясьо.

— Яка курка? чия? — спитало кілька голосів.

Та вжеж, що не моя, ні ваша, лише Тачинського. Не догадується, що мусіли там курку зарізати на пошанування такого гостя.

Та що ви, Янє, говорите так загадками? Говоріть прямо, щоб вас зрозуміти, до кого пєте.

Якіж бо ви недогадливі! Боже! Не бачили, як малолітний лише що поїхав на коні в параді? А куди поїхав, то легко відгадати. Тучки з Тачинськими вже від кількох неділь гостюють себе, співають та гуляють. Я кажу, що то нове шельмовство.

Може малотітний буде сватати котру з Тачин-ських?

Та що говорите? То ще жовтодзьоб, а там дівки вже наче доспілі огірочки. Вже би давно час вибрати та наквасити...

Такий доспілий жовтенький огірочок добрий на насіння...

Та то й є, що на насіння... Ростіте, та множі-теся, говорить святе письмо.

А хиба вже у нас в Зарічу нема своїх дівчат гарних та статочних і молодих, як раз для малолітного під пару? — каже одна шляхтянка, яка собі Андруся вже давно для своєї Марині кмітувала...

Захотіли ви, Стефанова, такі курки не для нас бідної простої шляхти. Тучко навчив вже Андруся дерти в гору носа. Така Тачинська, то не наша заріцька шляхтянка...

— Слухайте, Янє,— обзивається старий Штока-ло.— У вас дуже гострий язик, і жде як хто на його попадеться, то пропав. Вам все щось привиджується якийсь чорт на стіні мальований. Я вам кажу, що тут нічого нема. Де воно можливе, щоби вісімн&йцять-літного хлопця женити, і до того ще з дівчиною о яких десять літ старшою? Чейже не подуріли...

Лесі в Ясьо прижмурив око і перехилив голову як півень, що дивиться на сонце:

— Вуйку!? ану заложімся... о що заклад йде? що ви ставите? Я кажу, що висватають Андруся з Тачин-ською, а ви кажете, що ні...

Старий Дмитро обрушився,

Ет! щось вигадуєте... Я о таке не закладаюся.

А видите, а видите,— ви програлиби заклад... Я їх умови не чув, але міркую по тім, що своїми очима бачу, та по тім, хто тут грає... Я ще заложивбися, що Тачинський мусів обіцяти Тучкови добре "хвостове" *, коли та пара зліпиться.

Колиби так було,— каже оден шляхтич,— то Тучко запише своє малолітному і прийме його за сина.

Смійтеся, з того нічого не буде.

То хиба в могилу з собою забере? Комуж це лишиться?

Ви забуваєте, що у Тучка цілий гальман ** братаничів і братаниць та все те голодне і на готове ласе.

Тепер пішла розмова по гуртках між шляхтою про те, чи можливе, щоби такого молодика женити з дівчиною о десять літ старшою, та до того ще носатою і поганою? Кождий знав покликатись на якісь прими-ри, що так було і то нераз, що старі баби віддавалися за молодих хлопців, котримби мамою могли бути, а десять літ ріжниці в віку, то ще не таке велике айвай. Але мами, що мали у себе відданиць, не були з того раді, що тепер почули.

* Баришівне, яке платять від худоби на ярмарку. ** Неозначене число.

Тепер усі були тої думки, що Андрусь сватається до одної з Тачинських і така вістка пішла по селі луною.

Тимчасом Андрій доїздив до Тачинських. Незнать чому, але під самими воротами зробилося йому якось ніяково під серцем. Почував себе дуже несмілим. Попереднього разу був не сам, а з вуйком і вуйною, і було йому відрадніше. Тепер був полишений сам собі, свому власному дотепови. Тачинські приняли його дуже радо. Старий прикликав наймита і казав взяти від панича коня, а гостя повів у хату.

Дівчата довгенько не виходили до гостя, вони прибиралися і чепурилися, бо сьогодні нікого не надіялися.

Зараз після кави піддали дівчата думку, щоб піти в садок погуляти, бо справді днина була гарна, а сидіти в хаті зі старими і скучно і душно. Старших хлопців вже не було в дома, бо на цім тижні поїхали вже до школи. В дома були обі дочки і вісімлітний хлопчик.

У Тачинського був гарний садок і пасіка, бо він вмів коло того ходити. Овочу сього року було доволі і дуже гарного. Галузя аж

згиналося до долу під тяга-ром овочу. Це для Андруся була велика примана, бо ні в його городі, ні у вуйка садовини не було. Молоді розмовляли весело, заїдали спілі яблока і грушки. Андрій осмілився. Роздивляючися по деревах побачив одну однісеньку гарну грушку так високо на дереві, що ніяк не можна було до неї дібратися. Андрій звернув на неї увагу, а дівчата говорили, що ця грушка хиба дротиком привязана, бо що ні трясли деревиною, кидали патиками, та не могли її рушити.

А я її зараз дістану,— похвалявся Андрусь.

Дуже високо,— каже Ганя.

Для мене не високо,— похвалявся Андрусь. Він миттю зняв з себе чумарку, стягнув чоботи і

мов кіт поліз на грушку. Знімався що раз вище. Здавалося, що ось ось гиляка під ним зломиться... Він таки дібрався до грушки і зірвав її враз з хвостиком. Хвостик узяв в зуби і так само зліз до долу. Дівчата плескали в долоні і хвалили його меткість.

Попробуйте, яка добра грушка, аж розпливається в губі.

Для себе я її не доставав,— каже Андрій,— ми зараз побачимо, кому вона дістанеться.

Він поклав грушку коло себе на траві і став швидко одягатися.

Колиб троянський принц Парис Анхизенко на горі їда у Трої був такий дотепний як Андрій Гороцький, не бувби накоїв Троянцям такої халепи віддаючи яблоко найкращій богині. Андрусь, хоч не знав сьої історії про Париса і трох богинь, зробив розумніше. Взяв дві нерівні стебелинки трави, відвернувся від дівчат, затиснув нерівні кінці в кулак.

— Котра панна витягне довше стебельце, тій і грушка дістанеться.

Панни взяли за стебельця і потягнули враз. Довше дісталось Зосі. Вона дуже зраділа, що доля для неї показалася така ласкава.

— Але ви, пане Андрію, мусите зі мною поділитися, побачите, який то смачний овоч, дайте мені ножика.

Вона зараз розрізала грушку і подала половину Андрієви.

На це дивилась ізза вугла хати ніким не помічена Тачинська.

їй це дуже подобалось, що Андрій так справився, а ще і тому, що грушка дісталася Зосі, та що обоє нею поділилися. Вона вважала це за добру ворожбу для своєї дитини.

Вона зараз того четверга довідалася, як Тачинський вернув з міста, що Тучко обіцяв висватати їх Зосю за Андруся. Придивляючись молодому шляхтичеві, вона за кождим разом винаходила в ньому якусь нову прикмету, і раділа, що її дитині таке щастя траф-ляється...

Андрій схрупав свою половинку і каже:

— Коли підмастили горло, так можеби дещо заспівали?

Десь зараз і старий Тачинський в садку зявит^ся, посідали всі на траві і стали переспівувати свій репертуар. Люди ставали на вулиці та слухали. Тачинський виймив цигарку і почастував Андрія...

Дякую, я сього не вживаю. Вуйко й сам не курить і мені не позваляє.

Та ви вже кавалір, і кожду роботу в хазяйстві вмієте, і до плуга і до коси і до серпа, вам вже можна-би люльочку закурити...

Це правда, що я вже кожду роботу роблю, але вуйко не позваляє. А маю я критися на кутах з люлькою, та ще якого нещастя з вогнем наробити, то краще мені не братися до того. Впрочім,— говорив далі підсміхаючись,— вуйка не послухати, то трохи небезпечно.

Це вам, пане Єнджею, лише на похвалу виходить,— говорила Тачинська.— Ваші ровесники у своїх батьків інакше роблять, по коршмах гуляють, випити люблять, а що своїх грошенят не мають, то скубнуть який гарнець пшениці у батьків, та у коршму несуть.

Ну, ну, хайби так хто вуйкови зробив,— каже Андрусь сміючись.— А вже колиб коршмареви при-йшлось жити з таких, як я, то незадовго пішовби з торбою.

Тачинські не знали на радощах, що їм робити. Тачинський обітував собі, що за такого зятя дасть Тучкови кромі обіцяних сороківців, ще і одного російського імперіяла, яких мав кілька схованих ще з того часу, як Москалі переходили через Галичину на Угорщину.

Пересиділи так та перебалакали, доки Тачинська не покликала всіх вечеряти. Недаром Лесів Ясьо жалував курки, бо того дня Тачинська аж тром куркам життя вкоротила.

До вечері вніс Тачинський меду з льоху. Тачинська вміла добрі вина варити з овочів, а меду і овочів було у них доволі.

При вечері було весело, як ще ніколи. Андрій сидів біля Зосі і частенько заглядав в її карі очі. При курятині не міг собі З вилками дати ради, то порадив собі так, що взяв курячу лапку в пальці і каже:

Вибачайте, панство, але старші пальці чим ві-дельці.

Браво, пане Гороцький, от це мені подобається. Ви, пане Єнджею, вмієте собі всюди дати раду.

По вечері, по одній чарці меду (Андрій не хотів більше пити) пішли знова дівчата з Андрієм у садок. За хвилю прикликала Тачинська Ганю в хату, а там-ті обоє лишилися самі, і проходжувалися по стежці. Вечір був дуже гарний. Небо було погідне і зоряне. Десь ізза гори била луна від ясного місяця, що ще не вспів усьому мирови показатися. У воздусі розходились пахощі спілих овочів і цвіту.

Андрій ішов побіч Зосі, а далі взяв її за руку, і любенько розмовляли. Тепер вже не треба було зачинати розмови від цвітів, як першого разу, бо розмова сама від себе бралася і плила весело, мов жерельний струмочок, якому ніколи води не забракне.

— Панно Зосю,— говорив Андрій не зупиняючись на ходу,— мій вуйко Тучко говорив мені, що я мушу неминуче женитися. Чи ви не піднеслиби мені печеного гарбуза, колиби я до вас сватів прислав?

Такого питання Зося ще сьогодні не сподівалася. Вона почула, що її лице горить від крови, що у голову набігла, а серце дуже затріпалося.

Я вам не противна, колиб лише тато та мама не противились.

О цім хиба нема що говорити. Коли мене сюди вуйко привіз, то певно, що вони вже чогось договорилися.

Тепер якось так склалося, що їх руки сплелися і вони поцілувались саме під цею грушею, на котру Андрій задля одної грушки так драпався.

Та вони й не прочували, як за ними з бючим серцем зорила потай Тачинська. Тепер вона порушила корчем порічок і вони стрепенулись.

— Мені вже пора їхати,— каже Андрій,— завтра у мене праця, а вуйко їде до суду.

Тачинська поступилась їм з дороги у сторону, а вони нічого не догадуючись пішли в хату.

Андрій зараз розпращався і у сяєві місячної ясної ночі вертав до Заріча. Годі змалювати його почування і стан душі того вечера. Він лише це цамятав, що сталося це що мало статися. Вуйко вказав йому дівчину, яку має брати, а він покінчив діло просто з моста. Він освідчився, а вона це приняла. З сього вийде весілля, а він опісля стане своїм хазяїном від нікого незалежним на своїй батьківщині, не мусітиме нікого слухати, а навряд він сам буде приказувати...

З цього він був вдоволений. Бо від хвилі, як вуйко піддав йому думку женитися, опіка стала для него важкою і рад би з під неї освободитися. Розуміється, що при тому не сходило йому з думки сідло, верховий кінь і стрільба. На сідло ще час, доки може вуйкового вживати, але про стрільбу вже й тепер можна подумати.

Як вернув до дому, то вже всі спали. Обійшовши коня він поліз на оборіг і зараз заснув.

Тачинська, коли вже гостя виправили, шепнула чоловікови, що сталося. Він аж перехрестився, бо його задушевне бажання було близьке до сповнення. Зося вийде заміж за такого чоловіка, що кращого не можна було собі вимріяти.

Нічого казати,— говорила Тачинська,— хлопець мов мальований...

А який він статочний! Прошу мені такого другого показати,— щоби не курив, не пив, не грав в карти... А справний на всю руку. Тучко говорив мені, що він в дома знає сам всьо зладити, що треба при господарстві. Зося, коли потрафить ним покермувати, буде з ним щаслива.

Вже я її навчу, як має робити. Треба конче до того довести, щоби вона ним кермувала, а не він нею, бо він ще молодий і недосвідний. Тепер під твердою рукою Тучка то він добрий і слухняний, отож місце Тучка мусить заняти Зося.

Тільки ви обі вважайте, щоб не переборщити, бо як раз не поведеться і він вирветься з під її впливу, то всьо пропало.

Ти знаєш мій досвід і практичний розум і знаєш мене. Всі бачуть і говорять, що наші дочки на тебе похожі з лиця, а на мене похожі вони із вдачі. Я вже знаю, як робити, а Зося мою думку перейме і зрозуміє. Вона мусить взяти його під свою руку, поки він ще молодий. Опісля... ти знаєш, що жінки раніш старіють, чим мущини — але за той час він повинен вложитися і привикнути, а тоді всьо буде добре.

Тачинські цілком заспокоїлися і спали цілу ніч мов на пахучих рожах.

Другої днини Андрій устав як звичайно, виправив плуги в поле покладати, а сам остав дома. Йому пильно було сказати вуйкови, що сталося і тому ждав в дома, доки вуйко не прокинеться. З того вуйко певно буде вдоволений, а це треба використати і про стрільбу заговорити...

Тучко здивувався вставши, коли побачив Андрія в дома. Він повинен був поїхати з третим плугом. Тучко поморщив чоло...

Добрий день вуйкови! Я вчера був у Тачинських.

Ну і що?

— Всьо гаразд! Я вчера вечером поговорив собі з Зосею розумне слово...

— Яке ж це розумне слово?

— А вжеж так, як вуйко хотіли. Коли вже маю її брати, то я її спитав, чи не дістану гарбуза, коли старостів пришлю...

— Ти справді так сказав? А вона що?

— А як я мав сказати інакше? Я думав собі: як не схоче, то скажу їй "падам до нуг" тай перестану воловодитись, і зачну шукати за иншою. Але вона не відмовила мені, лише покликалася на волю тата і мами, а то значить, що гарбуз не дістану. Я їй сказав на це, що це вже буде вуйкова річ з татом та з мамою поговорити, бо я собі гадаю, що вуйко даремне мене там не посилали...

— А що далі?

— Нічого. Ми поцілувалися, а зараз опісля я поїхав до дому.

Чоло вуйка цілком розхмарилось.

Андрусю, ти гунцвоте оден, давай вухо, хай тебе потермошу, бо не витримаю.

Термосіть, скільки вам завгодно, лише не відорвіть, бо відтак Зося на безвухого і дивиться не схоче.

Тучко був радий, начеб його на сто коней посадили.

— Ось так, то я люблю,— каже Тучко цілуючи його.— Так то по шляхоцьки і по кавалєрськи. На що це довгих церегелів та мявкання мов у котів в марті... Тереню! ходи-но сюди, а живо,— кликав Тучко у двері до кухні...— Чи ти знаєш, що той гільтай вже вчера освідчився Зосі і не дістав гарбуза...

— Яз сього дуже рада. Боже благослови! Вони обоє стали Андруся цілувати.

Тепер Андрусь хотів використати таку радісну для Тучка хвилю і добрий його настрій душі.

— Яби щось вуйка просив... Я вже давно хотів це зробити, та якось не смів...

— Говори, коли зможу, то певно тобі не відмовлю...

— Яби просив дати мені трохи грошей, бо я хочу собі купити фузію...

— Що? Фузію? А це на що?

А вжеж, стріляти. Бігме тільки заяців бігає по полі, аж просяться: стріляй. Цибульський що дня щось сгіолює, бодай яку куропатку, а я дивлюся та лише слинку проковтую...

Добре. Дам гроші на фузію і сам поможу купити...

Я розпитаю Цибульського, може у него буде яка на продаж...

Добре. Питай Цибульського, але без мене не купуй...

Андрусь подякував, і хотів вже іти до Цибульського, та вуйко його здержав:

— Гов! Підожди! Я маю нині їхати до суду, чи коні готові?

Та Андрій сьогодня рано забув о суді зовсім. Він стурбований став сіпати себе поза вухо.

— Я цілком забув і жадних коней в дома не лишив.

Давніше бувби вуйко такого забуття не пустив безкарно, та бодай накричав, коли й не вибив. Тепер не сказав ні слова. Андрій метнувся до сусіда Стефано-вого Михася і за пів години привів синок Михасів пару вже з упряжжю. Лише причепити до візка та їхати.

Вуйку! вже можна їхати.

Візьми там з комоди судове візвання. Андрій взяв візвання і прочитав.

Вуйку! це візвання аж на завтра...

Ей? ану придивись ліпше.

Таки так, що завтра.

— Ми перерахувались, тай годі. Добре, що завчасу схаменулись, а то бувби я даремнісенько їхав.

Хлопця з кіньми відправили до дому, а Андрій пішов просто до Цибульського.

Там була справді на продаж рушниця двоцівка, котру Цибульський дуже захвалював. То не була його, а дав її Цибульському продати лісничий з сусіднього двора. Андрій аж горів і питав за ціну та сказав, що купувати прийде сам вуйко, а коли б дуже торгувався, то най Цибульський поступиться, а він додасть йому відтак від себе. Того дня двоцівка була справді куплена. Андрій купив собі ще трохи пороху, шроту і капслів, а під вечір пішов вже за ріку. О тій порі виходили заяці на жир не знаючи нічого про це, що Андрій освідчився Зосі і за свою проворність добув від вуйка гроші на фузію. Андрій присів під межею за корчем бознику. Оден стріл, і заяць, що скакав собі легенько в капусту,

простягся. Більше того дня не було полювання. Андрій повернув зараз до дому похвалитися до-биччю.

В хаті вже світилося. Андрій приніс ще теплого зая-ця і поклав на столі.

А це коли?

А лише що. Я хотів випробувати стрільбу. Бє дуже добре і не розкидає шроту.

Де ти того навчився?

Від людей — не святі горшки ліплять...

Тереню! візьми це, та зроби з цим, що знаєш...

Хай вуйко візьмуть для мене в бецирку вафен-пас на стрільбу.

— І ще чого! Ти знаєш, що я зі всіми жандармами знаюся, і жаден тобі стрільби не відбере. Шкода видавати на штемпель.

Від тепер справді не було дня, щоб Андрій вертаючи з поля не приніс до хати заяця, куропатви або утки...

V.

Тепер треба було думати о сватанню та заручинах, та списанню передслюбного договору. Треба було ще добути у суді дозвіл на вінчання для малолітного.

На сватів вибрав Тучко двох найповажніших шляхтичів з поміж своїх сторонників: Ясевого Даня Прич-ка і Миколу Михасевого Качкеновича.

Обом їм не першина було сватати. Вони не питали нічого, не робили ніяких заміток, лише взяли з собою Андрія і поїхали бричкою Тучка до Вербинців. У такому сватанню вони не виділи нічого незвичайного. І Андрусь добрий шляхтич, і Тачинський теж шляхтич з діда-прадіда. Як їдуть сватати, то і старостами будуть. А староста на такім весіллю, цеж не що будь. Такі богацькі весілля протягаються на цілий тиждень, а вже їсти і випити буде що...

Сватання відбулося як слід, Андрій вернув з шовковою хустиною від молодої, а свати з подарунками. Всі вернули вдоволені. Свати не вважали потрібним робити з сього секрету і того ще дня рознеслася по селу вістка, що Андрусь Гороцький, якого всі звали малолітним, засватав Зосю Тачинську, а в осени має бути весілля.

Лесів Ясьо аж руки з радости затирав, що він так гарно всьо виворожив і відгадав зараз до чого воно йде. Жалував, що не міг старого Штокала підбити на заклад. Зараз таки побіг до старого.

А що вуйку? Шкода що ми не заложилися. Нині малолітний засватав Зоську Тачинську. Вже по слові.

Я тому не вірю...

Як? Не вірите? Даньо з Миколою лише що вернули бричкою Тучка з Вербинців...

Га! То хиба подуріли всі. Такого молокососа женити, і то ще з старшою о десять літ дівкою. Ні, я мушу сам піти до Тучка і розтолкувати йому, що це дурниця.

Вуйку! Даремне не ходіть, бо шкода вашого труду та слів. Тучко, як що робить, то роздумає добре, а він промишляє лише над цим, у чому користи сподівається. Це певно, що він за це сватання візьме неаби якого хабара. Впрочім, яке вам діло до того мішатися?

Я гадаю, що тут о якійсь користі не може бути мови. Навряд, коли він хлопця оженить, буде мусів пустити його на своє і віддати поле і всьо, та ще і рахунки зложити — ну ні?

Тої користи він не покинеться, а кромі того, ще і хабара дістане. Як він це зробить, того ні моя ні ваша голова не видумає. Поживемо, то побачимо...

Та старий Дмитро таки не дався від сього відвести, щоб не піти і з Тучком не поговорити. Це вважав він за християнський обовязок. До того ще він жив в приязні з покійним батьком Андруся...

"Та це недорічність, дурнота",— бурмотів старий сам до себе надягаючи капоту.

Добрий день панє Якімє! — каже війшовши в хату.

— Дзінь добрий! сідати просимо... Рідкі гості. Старий сів на кріслі і підпер бороду палицею.

— Я до вас, сусідо, не в своїй справі приходжу, а так сказати б християнській та людській. Бо св. писання говорить що як твій брат блудить, то ти повинен його остерігати, тай на добру дорогу справити... Я справлюся з моїм ділом коротко, та спитаюся вас,

сусідо і брате, чи правда тому, що язики по селу мелють, немов то ви засватали Зоську Тачинську за малолітнього Андруся Гороцького?

Правда, або що?

Бо то видите таке: покійний Юрцьо Гороць-кий, батько Андруся був мені, як знаєте, і свояком, і добрим сусідом і приятелем. Я був при його смерті і я йому отсими руками очі замкнув. Покійний умирав при памяті. Цей то на смертній постелі просив мене, щоби його дитиною я

заопікувався, і я йому це обіцяв і слюбував шляхоцьким словом, що буду за Андрусем пильно зорити. Я повинен бути йому опікуном, та ви мене перебігли, і вас наставив суд опікуном. Я з цим не перечився, бо я гадав, що ви краще мене цим заорудуєте, бо ви проворніші, розумніші... молодші. Я вже над гробом. Але я мій обовязок хочу сповнити бодайби моєю старечою доброю радою, хоч я ваш розум шаную. До тепер я у вашу опіку не мішався, бо не було потреби. Признаю вам, що ви вели хлопця добре, твердо, а молодому цего й треба. Та тепер коли таке зайшло, що дотикає цілого життя цего хлопця, то я відповідаю перед Богом, якби я мовчав... Хочете женити Андруся з Зоською Тачин-ською. Не перечу, що це добрий шляхотський дім і рід. Але змилуйтеся: що це за пара буде? Вона і не гарна і десять літ старша від його. Вона ранче від його постаріється, а за десять літ буде таки добре стара і погана, а він тоді буде як раз в силі свого віку. Чи ви не рахуєтеся з цим, що з цего вийде? Тоді і він не встоїться покусі і буде за иншими спідничками бігати. Образа Бога, сором і для шляхотського імени, ганьба...

Андрусь сам вибрав, сам цего хотів, і я не вид-ясу причини йому цего перечити...

Вибрав! вибрав! що такий жовтодзьоб має вибирати? Ви йому показали дівку, а він побіг за нею як бичок за коровою... А хочби і сам так зробив, то ви його опікун повинні були звернути його увагу на недорічність такого кроку, а навіть спротивитися цему, колиб само розважне слово не вистарчало. Він ще не переходив того, що називається любов, що кождий з нас переходив, і він мусить перейти. Тепер ще йому не пора на це. Це ще не любов, а якась безглузна примха, а ця примха, то мов мартова погода.

— Я так чорно на цю річ не дивлюся. Поживуть з собою, пізнаються блище, то і полюбляться...

Старий став хитати головою і каже:

Пізнаватися, полюбитися аж по слюбі? І це я від вас чую Якиме? А що буде, коли пізнавши себе зненавидить одно другого? Не буде тоді вже за пізно завертати? Хайби перед цим пізналися та полюбилися. Але це також не можливе. Вона з кождим днем буде старша і поганіша, а він кращим і певно до любови не прийде, а навряд...

Звертати вже не можна, коли вже сватів посилалося, а пословиця говорить, що не кайся рано вставати, а за молоду женитись...

Знаю цю пословицю, і вона правдива. Але це "за молоду" не може сягати аж до колиски, мусить бути якась пора установлена, звідки воно має зачинатися, а Андрусь ще дуже від колиски не відбіг. Не можна завертати, кажете, а на що було так спішитися зі сватами? Оженитися, це не дощеву хвилю перестояти, цеж на ціле життя. Ось я вам наведу такий оден примір нерозважного женення... вас самих... Чи не правда? Чи не жалували ви нераз свого нерозважного кроку?

Тучко зморщив брови:

Краще би моєї особи в примір не наводити...

Навряд. Коли з сього має вийти наука і осторога для другого, то можна і на королівський примір вказувати, не то що. Чимже ви обиджеєтесь? Хиба це не правда?

Ну, а по вашому, то що мені тепер з Андрусем робити?

Перепросити Тачинського і розтолкувати йому, що так булоби зле і для його дитини. Андрусь молодий, дітвак, мусить ще перекипіти і вишуміти. На це треба часу, а молодість не стоїть і розвивається. Він буде розвиватися в гору, бо він молокосос, а вона знова розвиватися буде в долину, бо вона вже трохи переспіла.

Я слова касувати не буду і на таке не позволю,— каже Тучко.

Дмитро Штокало дивився довго на його своїми бистрими розумними очима. Ці одні очі у його не по-старілись, хоч був вже сивий мов голуб. Вони сіяли великим розумом і погідністю душі. А він вмів так дивитись, що либонь бачив це, що на самім дні душі діялось у того, на кого він дивився. Дививсь, і хитав головою.

— Якиме! Fіе прогнівайтесь на мене за правду, але я ціле життя любив правду говорити. Либонь це буде правда, що люди по селу говорять, що ви за це сватання взяли від Тачинського куку в руку...

Тучко скочив, мов його оса вжалила. Він крикнув:

Хто таке сміє говорити? Скажіть!

Хто говорив, я сього не скажу, бо я вже застарий, щоби по судах свідкувати. Ви наставте вухо, то самі почуєте, бо неоден так говорить... і я сам по нинішній нашій розмові зачинаю в це вірити...

Тучко ще дуще стягнув брови і поморщив чоло. У його стали дріжати губи і розширилися ніздря, а це показувало, що він дуже лютий.

— Панє Дмитше! Шаную ваш старечий вік, але кажу вам, що так небезпечно до мене говорити, бо можна вийти з моєї хати без зубів...

Старий встав і випрямився.

— Я прийшов сюди без зубів і без зубів вийду, бо у мене їх давно нема, але я остерігаю вас, що ви своєю совістю відповісте перед Богом за кривду цего хлопця. Того великого судію там високо ніхто не обманить і перед ним не викрутиться... Бувайте здорові, а більше моя нога у вашій хаті не стане...— Старий вийшов не оглядаючись.

Тучко не сказав більше ні слова.

Тучко був дуже лютий. Який біс підглянув його роботу і по селу розніс? Ці шельми не мають що кращого робити, як в не своє діло мішатися. І той старий хрін сміє сюди втикати свої "три гроші"! Колиб не це, що зневаживши старого, загально між шляхтою пова-^ жаного і любленого Дмитра, він піднявби більшу часть зарічанської шляхти проти себе, він бувби його певно не випустив, не помнявши йому ребер.

— Лайдаки, шельми! — кричав Тучко, бо не міг інакше зігнати злости, яка ним трясла,— не перестають собі мною зубів теребити і слідять за мною, що я роблю. Воно так буде, аж доки я когось не при-ловлю і розідру йому пащеку від уха до вуха...

Він почував себе тепер як злодій, якому дивляться на пальці і не дають вкрасти наміченої річі...

— Зачнуть ще шельми перед Тачинським кракати, та відмовлять його, а тоді моє пропаде. Треба спішитися і списати чим швидше інтерцизу передслюбну, щоб запевнитися, а відтак приспішити весілля.

Тучкова почула крик чоловіка і прибігла зі стодоли.

— На кого ти тут кричав, що сталося?

Він відповів не зараз, бо цілий дріжав і важко сопів:

Приходив сюди цей старий дурень Штокало і став мені говорити проповідь, по що я Андруся з Та-чинською сватаю? Він мені науки дає.

А йому що до сього?

Я йому це саме сказав, що кождому зась від мене і від того що я роблю.— За проче Дмитрове говорения не хотів жінці сказати.

Бачиш, якими ворогами я оточений зі всіх боків?

Я це бачу не від нині і дивуюся, як ти можеш таке стерпіти?

Ну щож пораджу на це? Писків не позамикаю людям на колодку.

Це ні, але я так зробилаби, як тобі вже нераз казала. У нас дітей нема, з цего, що є можнаби вигідно вижити до смерти. Продай усьо і підемо жити до міста з процентів від цих грошей, котрі візмеш за твою оби-тацію.

Вона нераз на це чоловіка намовляла, бо їй навку-чилось життя на селі серед простих людей. Вона виходячи за Тучка думала собі, що вона чоловіка пере-мовить і вернеться враз з ним у своє міщанське житло.

Тучко цим разом не відповів нічого. Вже нераз таке чув, та не хотів жінці того тол кувати, що у місті він ніколи тільки не буде мати, що на селі. Впрочім він тут у гонорах, він тут перший, а в місті, то ніхто на його і не подивиться.

Штокало хоч вийшов від Тучка з нічим, не хотів Ще покидати повзятої думки, щоби не допустити до сього безглуздого вінчання. Лесів Ясьо добре йому говорив, що піде даремно Тучка уговорювати і нічого не скірає *. Але він поговорить ще з Андрусем. Чейже його на аркані під вінець не поведуть. Ще й в церкві буде міг сказати: не хочу і біді край.

Штокало став чатувати на Андруся доки його таки не стрінув і не попросив в хату.

— Щож ти Андрусю такий гордий став, що ніколи мене старого не відвідаєш? А це булоби з великою ко-

Не скористає.

ристю для тебе, бо я тобі певно не воріг. Ти ще може не забув, як я приятелював з твоїм покійним батьком, хоч він молодший був від мене, нераз я тебе на руках носив. А твій покійний батько, царство йому небесне, на моїх руках вмер і я йому очі закрив. А ти лише того не будеш тямити, що покійний тато нічого не зробив не порадившися мене.

Я багато дечого тямлю, та у мене ніколи часу нема, все я при роботі...

Ні в неділю, ні свято? — питав старий дивлячись Андрусеві в очі.

Андрій засоромився і понизив зір.

Я тобі скажу чому? Бо ти залицяєшся до Та-чинської і тому часу не маєш.

То правда,— сказав Андрій і спаленів на лиці.

За правду, що до неї признаєшся, хвалю, мій сину. Ти маєш женитися. А чи знаєш ти небоже, що воно значить женитися? Ти ще дуже молодий і сього навіть зрозуміти не можеш, що женячись ти вяжешся на ціле життя і по слюбі вже розженитися не можна. У сьому ярмі треба йти вже аж до смерти. Ти приймаєш на себе важкі обовязки, а коли чоловік цих обовязків не сповнить як треба, то це велика образа Бога, великий гріх на душі. Я тебе спитаю так: чи ти давно знаєш Зоську Тачинську?

Небільш як пять неділь. До того часу я зовсім не дививсь на неї.

Це дуже мало. Треба свою будучу жінку знати довше і добре їй придивитися. А ти її бачив хиба по неділям, коли вона гарно причепурилась. Тобі подивитибся на неї у будень, яка вона при праці при господарстві, бож вона буде не все чепуритись, як ляля. Требаби її пізнати, як вона думає. Яка до людей... А ще одно: чи ти її любиш?

Я не знаю. Мені здається, що так.

Тобі так здається, а ти сього напевно не знаєш. Та я тобі скажу, що ти її не любиш, бо ти і не можеш зрозуміти, що це любов. Ти ще молодик, і на тебе ще той час не прийшов. Отож ти женивбися без любови. Без любови женяться старі лисі парубки, або вдівці, яких інтерес цего вимагає. Ці вже давно перелюбилися, і більше таке на них не зайде. Але тобі молодикови цього не виминути, бо кождий мусить таке перейти. Ти ще не мусиш женитися, і ніякий інтерес тебе до женення не принаглює. Отож слухай! Що буде, коли на тебе прийде час кохання, а ти полюбиш иншу? Тоді не зможеш, не смієш сказати: йди собі Зосю геть від мене, бо я люблю иншу. Бо тоді ти вже будеш по слюбі, по присязі перед Богом. Ти чув, як священик говорить при слюбі: яже Бог сочита, человік да не розлучаєть? І що тоді буде?

— Я не знаю...

— Отожбо й є, що ти сього не знаєш. А чогож ти так поспішився з цим сватанням?

— Бо так хотів вуйко...

— Але ти для вуйка не женишся, лише для себе. Треба старших слухати, але в такій справі, то ти слухай свого серця, бо воно старше від вуйка... Але тобі твоє серце ще нічого не скаже, бо воно ще того також не розуміє. Чи ти поміркував це, що Зося від тебе старша о десять років, а ти ще молодик? їй вже давно був час вийти заміж, а тобі ще далеко не час женитися. Ти поміркуй, що за десять, літ в гору тобі буде доходити до трийцятки, найкращий вік у мущини, а їй тоді буде сороківка туй-туй. Така жінка вже тебе не задоволить, а з роками далі буде ще гірше. Не без цього, щоб ти не поглянув бодай за молодшою, а вона побачивши це буде мучитись заздрістю. І буде в твоїй хаті пекло і гріх. Заведеться пекло у цій хаті, де твій батько прожив з твоєю мамою у згоді, любві під Божим благословенням. Я тобі, синку, коли ти вже так далеко забіг,

таке порадивби, щоби ти відложив твоє весілля на пізніше. Ти підожди, роздивись між иншими дівчатами. Краще воно, щоб тобі яка дівчина подобалась перед весіллям, чим опісля. Бо як вже раз піп скаже: амінь! то вже всьо пропало. А тобі не вільно так тяжко грішити і сором заводити з другими, бо твій батько повернувбися в гробі і прокляв тебе.

Ці слова виговорив старий грізно і це зробило на Андрія вражіння.

Та мені булоби на думку і не прийшло женитися, колиб мені вуйко сього не піддав...

Я в це не входжу, чому вуйко таке зробив, але це нездале і воно станеся причиною великого нещастя і для тебе і для Зосі.

Та тепер вже зривати не можна, коли ми по слові...

А я кажу, що можна. Заручини можна зірвати, а слюб ні. Та ти поки що не зривай, а лише весілля відложи бодай на рік. Може бути, що за той час ти Зо-сю справді полюбиш... Може справді Бог призначив вас для себе?.. Я тобі так по приятельськи раджу ізза памяти на твойого батька.

Андрій поцілував старого в руку і пішов. Що йому тепер робити? Старий говорив розумно, але його рада йому не подобалась. Відкладати весілля на рік? Чимже це виправдати? Це так само, як колиб і зірвати, а сього, йому як словному шляхтичеви не вільно. А через той цілий рік то треба свободи зречися і зно-ва слухати приказів та примх вуйка, які йому вже страшно надоїли... Тай це все страхіття, яке старий йому змалював, не таке страшне. Хтоби там журився цим, що буде за десять літ! Може і жити так довго не буде. От колиб тепер було добре. А добре йому буде, як стане своїм господарем у своїй хаті, на власнім сміттю. Впрочім, чи знайде він ліпшу жінку між простими шляхтянками? А у Тачинських не так спроста, як у других. Богато таких шляхтянок, що не вміє добре їсти зварити, а про каву, то й не говорити. За таких простих,

то аж соромно поміж людьми. І зараз нагадав собі Андрій, як одна шляхтянка, коли їй ін-жінєр, дав коробку з кавою, щоб йому зварила, вона небога висипала всьо в горнятко, присмажила та підмастила маслом і так принесла на тарілці. З сього було сміху на цілу околицю, а інжінєр розказував про це панам. Таке чув він раз від вуйни. На що йому такої? А саме що Зося не з таких, і сорому перед людьми йому не буде.

Так міркував собі Андрій, як вийшов з хати від Штокала. Та зараз пригадав собі, що вчера бачив у капусті Петрового Яся два заяці, та не мав при собі шроту, щоб їх справити. От тепер поступить до дому і візьме фузію. Вони певно і до нині сидять на тому самому місці. Він завернув до дому. На його начеб ждав Тучко, бо він добре бачив, як його стрінув Штокало і потягнув до себе у хату. Тучко знав, що знайдуться люди, котрі будуть його бунтувати і відмовляти і тому зорив за ним пильно і сам і через вірного собі Равра.

Тучко прикликав зараз Андрія в хату. Був нахмарений і злий.

Чого тебе той старий хрін до себе кликав?

Відраджував мені з Зосею женитися, або бодай з весіллям зачекати радив.

А ти йому що на це сказав?

Я сказав, що заручин зривати не можу, бо дав шляхотське слово, а відкладати весілля, то не моя голова в тому.

Лице Тучка відразу розяснилось.

— Ти добре сказав і розумно, а я тобі ще скажу, що шкода слухати тих людських теревенів. Ти скажи кождому, що тебе буде зачіпати, що най пильнує свого носа, а не чужого проса. Щоби раз відняти людським язикам роботу, то таки в осени зробимо весілля.

Але постороннні люди не мали охоти мішатись у не своє діло. Оден лише шляхтич, Лесів Ясьо, що із серця не любив Тучка, не втерпів, щоб не поговорити з Андрієм. Раз вони орали за рікою недалеко себе і Ясьо завів розмову.

Слухай Єнджею, а коли твоє весілля буде?

Буде сьої осени, а дня то я не знаю.— Андрій зараз собі подумав, що й той буде до його присікатися, та відраджувати і вже мав готову відповідь, яку йому піддав вуйко.

Але Ясьо над сподівання зачав відразу з иншої бочки:

— З доброго гнізда береш жінку. Вона і господарча і статочна.

Андрій зачудувався почувши таке, хоч чого иншого сподівався.

Тільки той твій... буцім то опікун, а буцім вуйко, ладного хабара за тебе візьме...

Що ви Янє говорите? Якого хабара?

Говорю це, що чуєш. Як би ти небоже міг тої опіки позбутися, то тобі дуже на здоровля вийшло...

Також щось вигадуєте!

Я правду говорю нічого не вигадую. Того твого опікуна я ліпше знаю, як лихий гріш. То шельма над шельмами. Не працею він доробився майна, а циган-ством та шахрацією, та чужою кривдою. Ці ріжні депутації не мало йому принесли. А польське повстання? гого! моцний Боже, що при нім польських грошей прилипло. Цілий світ це знає. А

скільки він із твого нассався, тай ще побачиш, як тебе на прикінці злупить.

Андрієви ніяково було таке слухати на вуйка. Він каже:

— Вуйко говорить, що складає за мене судови рахунки,..— і рушив плугом далі.

Та при завороті плугами — вони орали в противні боки — Ясьо говорив знова:

Дурний ти небоже, та недосвідний. Знаю, я, як ці сиротинські розрахунки такі вуйки складають: одно тобі, а двоє мені. Це не бувби Тучко, як давби себе за руку зловити. Впрочім треба добре жити зі судом, завести пану сендзьому дещо масного та смачного, а рахунок піде як по маслі.

Дайте мені спокій, я нічого про це не знаю.

Ти не знаєш, але Равро певно знає дещо більше, бо ВІН возинь.

Роз'їхались знова, а при слідуючім навороті Ясьо каже:

Отже тобі треба знати, що і при твоїм весіллю Тучко чимало видре у Тачинського для себе. Ти держи відкриті очи і пильнуйся. Як це не правда буде, то назви мене не шляхтичем, а шельмою і плюнь мені у вічі.

Кажу вам Янє, дайте мені спокій і не говоріть до мене.

Або я до тебе говорю? Я говорю до моєї сліпої кобили. А це мені вільно. Вона теж стара, і не одно бачила, доки не осліпла — вйо гніда!

При цій розмові був і погонич, що з Андрієм орав. Андрій чув вже не одно погане про вуйка, та не зважав на те, бо воно не говорилося до його прямо. Тепер ці слова говорив Лесів Ясьо таки до його у вічі, і ще при погоничу. Його це вправді вкололо глибше і справді збудило підозрівання. Тепер, коли він мав стати своїм господарем, в йому прокинулась гадка самооборони супроти кождого, хто посягнув на його майно. Коли прийде відповідня пора, то таки треба буде порадитись з Тачинським. Годі давати себе так скубати і треба буде зажадати від вуйка порядних рахунків, хочби при-йшлося йти з цим аж до адвокатів. Він працює вуйкови мов наймит за це хиба що з'їсть, бо до тепер не дав йому ні грейцара і нічого не справив. До того ще вуйко вживає його поле, інвентар затратився кудись, що ні сліду. Та з вуйком він сам не дасть собі ради і треба йому до помочі якоїсь розумної голови. Тим дорадником може бути Тачинський і саме це спонукує його чим ранше подружитися з Зосею.

Та розмова з Ясем Луцевим відразу розкрила йому очі на поступування вуйка. Усе що почув, і що ранче довідався від старого Дмитра зложилося на оден образ, що вуйко лихий чоловік не лише до чужих посторонних людей, але і до його самого, бо з його найбільше користає.

Андрій чудувався собі, чому він ранше того не бачив і давав себе так дурити. Але тому треба покласти край, а це станеться, коли він стане твердою ногою на свойому і вирвесь з під опіки того злого чоловіка. А щоб це осягнути, треба непремінно оженитися і то не з ким другим, а з Тачинською, щоб знайти опору в старім Тачинськім.

Як Андрій вернув у вечір з поля, то вуйко вже знав, що Ясьо з ним при оранню щось балакав. А той Ясьо, то його найбільший воріг. Йомуби вже давно був Тучко скрутив вязи, лише що той шлятич, хоч і худопахолок, мав пів села крівних, а між ними і старого Дмитра Штокала. Такого чоловіка та ще з таким гострим язиком небезпечно було зачіпати.

Андрій надумувався над цим, чи сказати вуйкови про це, що йому Ясьо говорив чи ні. Коли б він лише сам це чув, бувби мовчав і задержав це для себе. Але це чув і погонич і він певно Тучкови скаже, щоб зєднати собі його ласку. Та заки Андрій роздумав гаразд, що йому робити, як Тучко вже його сам про це спитав:

Що тобі Ясьо нині говорив? Чи також відраджував?

Ні не відраджував, а навряд говорив, що беру жінку з доброго гнізда.

Це видалось Тучкови неімовірним.

— Ов! А чи не брешеш ти часом?

Андрій спаленів мов бурак і обрушився.

Я ніколи не брешу. Так говорив, як я кажу, та ще сказав, що ви вуйку багато грошей на моїм сватанню у Тачинського заробите...

От шельма! А він ті гроші рахував?

З його говорения виходило, що вуйко, возьме гроші, аж інтерес зробиться, отже тих грошей, ще ніхто не рахував.

Тучко не мав вже охоти питати далі, та Андрій сам договорив.

— Він ще казав, що вуйко взяв багато грошей з того польського повстання.— Андрій попав в досаду і повторив цілу бесіду Яся.

Тучко почервонів мов бурак. Його ці слова вкололи в найболючіше місце, котре він змагався перед усіми закрити. У його тепер стягнулися

брови, що аж глибокі борозди на чолі повстали, губи дріжали, а ніздря роздулись. Це було познакою найбільшого гніву.

А ти що йому на це сказав?

Нічого, я лише слухав, бо мусів, а коли я йому казав, іцоб мені такого не говорив, то мені на це відповів, що говорить це до своєї сліпої кобили, а не до мене.

Того шельму мушу пізвати до суду, а ти будеш мені свідком...

Не лише я буду свідчити, але і Микола, що зі мною орав, бо він також чув...

Тучко найбільше сердився цим, що люди знають, що Тачинський обіцяв йому хабара. Звідки вони можуть це знати? Хиба Тачинський де виговорився? Але це також неможливе, бо він через це і себе осмішивби. А може хто підслухав їх розмову в коршмі на кобилячій голові? Оба вже були на підпитку і заголосно говорили, бо вони лише той однісенький раз про це говорили. Тепер Тучкови стало ясно, чому Дмитро не хотів сказати від кого він це чув, бо вони свояки з Ясем.

Але Тучко й не думав позивати Яся за це до суду, Моглаби справа розяснитися, а тим він опублічивби себе. Краще буде зробити самому справу десь так в тісній вулиці і вибити порядно так, щоб собі раз на все замкнути хавку.

Від тепер Тучко чатував на Лесьового Яся аж поки одного дня в ранці, як людей на вулиці не було видно, вони стрінулись оба сам на сам.

Слухай, ти щенюку,— каже до Яся,— як ти не перестанеш на мене гавкати і зубів собі мною теребити, то так тебе провчу, що руський місяць будеш вилизуватися з ран.

Я полежу руський місяць, бо я Русин, але ти полежиш собі три польські місяці, бо ти перевертень, ребелянт, дідько знає що, бо ти тому лише Поляка вдаєш і в рогатій шапці ходиш, бо з Поляків маєш користь.

Брешеш шельмо, бо ти цих грошей не рахував...

А на що мені цього? Як польські повстанці не моглися цього дорахувати, що ти у них вкрав, то яке мені діло?

Ти ще й тепер смієш? Твій тато жидівські коні пас...

Може і пас, але їх не вкрав, а тобі своїх коней ніхто навіть не повіривби...

Ти хаме, драбе, гільтаю, свинопасе...— шипо-тів крізь зуби Тучко.

Ти ребелянте, ти злодію, ти вуйку громадський,— кричав Ясьо.

Він хотів мати як найбільше свідків.

Тучко плюнув в кулаки і став поволи приступати до Яся, затиснув зуби і дивився на його, начеб хотів провертіти очима на скрізь.

Ясьо засукав рукави сорочки і відступився під пліт.

— Не приступай до мене блище, бо як тебе заціджу межи очі, то тобі жовток носом вискочить...

Від Ясевого крику зробився в селі гамір і рух. Стали виходити із хат люди. Вони нераз бачили як шляхтичі посварилися та почубилися. Тепер було трохи цікавіше бачити, як не хто будь, а перший дук в селі Тучко, бучу заводить...

Тучко бачучи це, ще більше скипів. Він вже й не тя-мився, що робить. Прискочив до Яся, та хотів його зацідити кулаком межи очі. Ясьо в саму пору відхилив голову і хопив Тучка за горло. Тучко затопив свої пальці в густу чуприну Яся, а цей валив кулаком навмання і кричав на ввесь рот:

— Ребелянте, злодію сирітського добра, розбійнику, як смієш порядних людей на вулиці нападати...

Тепер оба схопились за півперек і оден другого змагався повалити на землю. По селу залунав крик і люди стали збігатися як на пожар. Ясьова жінка бігла селом і пищала:

— Люди, ратуйте, не дайте; розбійник, ребелянт, злодій, чоловіка мені забє, ратуйте!..

Позбігалася шляхта і хотіла їх розвести, та це не було легко. Шляхтичі змагались їх уговорити і успо-коїти.

— Фе! шляхта! встидайтеся таку публіку заводити в селі...

Тучкови плила кров з розбитого носа по сорочці і камізельці, у Яся було 'подрапане лице і трохи волосся лишилося між пальцями Тучка.

Коли не могли їх уговорити, кількох сильніших шляхтичів похапали їх за руки, і таки на силу розвели.

— Панове шляхта, не публічтеся, так не ладно! — Та вони все скакали до себе мов когути. їх зараз розвели геть від себе. Тучка повели до сусідньої хати і спинили кров з носа, та обмили лице.

Зараз їду до суду робити віс-репорт *, я його провчу — відгрожувався Тучко.

Певно, що так треба зробити,— говорили сторонники Тучка.

Але у Яся теж покалічене лице і вимикане волосся — говорили сторонники Яся.— Він не зачіпався, а йшов спокійно вулицею.

Але знайшлись поважніші люди, котрі не хотіли до сього допустити, і радили, щоб судови дати спокій, не публічитися далі, і не поганити шляхотського імени, а суперечку полагодити таки в селі. І вони таки доконали свого. Тучко поміркував, що кров з носа нічого такого важного, а два знаки на чолі то також нічого. Впрочім він не хотів своїх справ перед суд виволікати, бо він сам розпочав бучу, сам зачепив. За обиду чести також небезпечно було зачіпати, бо колиб так Тачинського притиснули присягою, то мігби признатися, а тоді пропали його сороківці з маткою боскою... Ясьо знова був худоцалохок і також боявся заходити в право з таким крутієм як Тучко, і тому також дав себе намовити до згоди. Він знав також, що такі шляхотські бучі кінчаться в суді злагодою, а то й могоричем. Це нагадав йому оден з його сторонників, і закінчив так:

— Має який там арендар в місті заробити на могоричу, котрий заплатить Тучко, то краще хай заробить свій арендар шляхотський жид Мошко.

Зібрана шляхта повела попід руки обох противників просто до місцевої Заріцької коршми. По дорозі ще сипали на себе погрозами і лайкою, та шляхта зацитькувала їх як могла, навіть затикали їм руками роти.

— Мошку! — крикнув з порога шляхтич, що прийшов перший,— став шабасівку, а то пейси не твої.

* Лікарські оглядини.

Мошко знав добре шляхотські звичаї. Як лише почув в селі крик, догадався, що щось буде, а коли

побачив зближуючуся громаду, то прилагодив зараз усьо: горівку, вишняк, рум, гугель, сир, сметану, кришену цибулю.

Тепер усе це появилося в мить в коршмі на столі і Мошко стояв готовий до послуги.

Павло Федькович Стефанів узяв перший чарку з го-рівкою в руку і говорив голосно:

Панове шляхта! Мир вам і вашим хатам і вашим малжонкам і всім християнам. До вас пю панє Якимє, на згоду і братерство, моспаненьку. Поперечились як це нераз між шляхтою трафляється, а тепер помирились як треба, як пристоїть добрій шляхті з діда прадіда, моспаненьку, віват! Хай вся сварка, колотнеча і так далі,— моспаненьку — всяке — моспаненьку — діявольське ізображеніє йде на ліси, на гори, на болота непроходимі, недоступні, де — моспаненьку — перець не росте, а когутячий голос не доходить. Ми все — моспаненьку — поладнували, шляхотські непорозуміння між собою, і від прадідних звичаїв — моспаненьку — ми не відступимо. Суд хай буде для хлопства, а не для нас. Ніхто, а цим менче який там писарчук — моспаненьку — не сміє знати, що в нас у селі робиться і як ми живемо, а то візьмуть нас люди на язики... любімся і мирімся — моспаненьку...

Віват! — кричала шлята, і чарка пішла кругом. Було ще рано, і кождий випив радо і став закусувати. Мова Федьковича всім подобалася. Оден Даньо Проч-ко не був з того вдоволений, бо це він ладився говорити, він же був в селі найбільше письменний, бо ходив до міста в школу і знав по німецьки, а Федькович його перебіг. Він не хотів свого подарувати і зараз при другій чарці заговорив: .

Та панове, панє дзєю, як шляхта почубиться, то не є ніц ані раз. Бо де чубляться, там люблятся, а можна сказати "віцеверза", де люблятся, там чубляться, панє дзею. А нам треба любови і братерства, панє дзєю, щоб із нас хлопство не сміялося. А то булоб дуже зле, панє дзєю — коли хлопство схоче з нами за панєбрацє — свиня з пастухом. Згода і братерство! віват!

Та цеї промови вже ніхто не слухав, бо кождому було пильно випити і закусити. Чарка кружляла без-впинно.

По довгих припрошуваннях і намовах та ну-кан-нях противники вкінці подали собі руки і пішли собі в обійми. Поцілувалися на згоду і братерство. На цім скінчилася церемонія перепросин таких звичайних поміж шляхтою, яку треба було основно запити. Тепер. сиділи погоджені противники побіч себе за столом, товкались чарками і цілувалися частенько, та слюбо-вали собі вічну згоду і братерство. Оба були дуже з цього раді. Тучко з цього, що тепер Ясьо замкне собі хавку раз на все і буде з ним спокій. Зноваж Ясьо не матиме ворога в такім дуку, як Тучко, котрий може йому в дечім помогти. От цеї осени його син ставати буде до рекрутації, а Тучко як поговорить за ним, то певно його не візьмуть.

По селу пішла гомоном вістка, що Тучко з Я сем помирились і тепер у Мошка запивають згоду.

А ви не йдете там подивитися? — каже Владко Гринів до старого Штокала, що стояв на воротах своєї оселі.

А мене там чого? Оден чорт їх посварив, а тепер другий розпиває. Чи одно, чи друге, то образа Божа.

Запивання, або як шляхта каже, напиваннє протяглось до полудня. Мошко все, що давав, записував крейдою на дверах в алькири із середини. Це всьо буде платити ІГучко, котрий в таких разах не дасть себе засоромити такому худопахолкови як Лесів Ясьо.

Вкінці котрийсь шляхтич заспівав всегласно:

Час до дому час; Не треба тут нас. Буде мене жінка бити, Нема кому боронити... Час до дому час...

Другі за ним підтягали. Кождому нагадалося, що сьогодня робучий день, а він його змарнував, і справді час йти до дому.

Тучко вертав до дому під руки з Лесевим Ясьом, котрий так собі підтягував, що не міг на ногах рівно устоятись. У Тучка була голова міцніша і держався прямо.

Знаєте, браця Якиме — вигралисьте у мене межу, ну щож? вона ваша... та я вам ще вдруге тільки відступлю... бігме так правда, як я шляхтич гербу Сас... Зараз завтра відорю власним плугом при свідках... Ось бачите, який я, моспане... далебі! Абим так здоров був... Як братерство, то братерство.

Ні, брацє Янє... що я виграв, то виграв, але зараз нині я вам кажу те саме відорати, а кошта процесу, що ви мені заплатили, то зараз зверну... Абим так Бога при сконанню видів... Не хочу, щоб на мені було тільки чужого, о! — Він став зараз шукати по кишенях за своїм гаманцем, та Ясьо його зупинив за руку.

Ні, брацє, я того не хочу. Заплатив, то заплатив... пропало, що з воза впало, а право таке, що хто програє, той платить.

Підійшли так під хату Лесьового Яся і тут розпрощалися.

Ясьо держачись плота поплівся в хату, а Тучко насунув кашкет на вухо і попрямцював до себе.

Жінка вже знала, що сталося. Він поцілував її в руку

— Я на підпитку, нічого не буду їсти, а йду спати... Ти моя малжонка, моя пані, шляхтянка, ось що...

Він зараз при помочі жінки роздягся, а за хвилю хропів на всю хату.

Андрієві сказали на полі, де копав картофлю, що Лесів Ясьо геть побив і покалічив вуйка, що в селі така буча завелась між сторонниками одного і другого, що вуйко ледве живий з того вийде. Андрій покинув роботу, узяв від наймита, що недалеко орав їсник і побіг в село навпростець через ріку. Та зараз при першій хаті довідався правди, що тепер як раз запивають згоду у Мошка. Він лише махнув рукою і вже навіть до дому не поступав, а завернув в поле до роботи. Сеж було таке звичайне, буденне між шляхтою, що й говорити не було варта. От добре, що ті два в селі помирились, то тепер вже Ясьо не буде язиком молоти.

Андрій кождого разу, коли їхав в поле брав з собою рушницю. Може що трафиться. Над вечером йому сказали хлопці, що пасли корови на стерниску, що на мочарах присіло стадо диких гусей. Він не видержав, щоб не піти там, хоч то було досить далеко. Криючись так поза корчами ловини підкрався аж до мочариска, поки не скрився за копицею сіна. Тут викрутив з рушниці дрібний шріт, відірвав від камізель-ки сталевий округлий гузик та налаштував рушницю. Незамітно висунув її з поза копиці і стрілив між гусей. Одну вбив на місці, другій проломив крило, а відтак добив цівкою. Решта гусей підняла тужливий гвалт і відлетіла. Андрій приніс у вечір дві гуски повязані за ноги.

Вуйко ще спав. Вуйна порадила йому, щоби одну гуску післав Тачинському.

Післанця по дорозі стрінув вербинецький дідич і дуже дивувався такій штуці, бо йому ще ніколи не поталанило підійти дикої гуски. Пан приобіцяв собі, як лише стріне Тучка, сказати йому, що хоче блище пізнати того малолітного, що так добре стріляє.

Заки ще дали за заповіди, поїхав Тучко з Тачин-ським до міста списати у нотаря предслюбну грамоту. Зося мала дістати нивку за рікою, три корови, пару коней, ллуг, борону, віз, візок і ціле придане. Для себеж вимовив Тучко — але це вже поза письменною умовою — обіцяних вже двісті ринських сороківцями з маткою боскою, російського імперіяла, а надто Тачинський обіцяв шляхотським словом, що Андрій, як стане повнолітним, не буде наставати на складання рахунків з опіки. Тучко знав, що коли Тачинський не піддасть тої думки Андрієви, то ніхто другий того не зробить, а сам суд того не буде жадати, бо Тучко сам о це постарається. Коли з Андрієм розстанеться добре, то він із самої вдячности і пошани для його особи про рахунки нічого не згадає.

Тепер треба було подумати о полагоді ріжних формальностей* в суді, і це взяв Тучко на себе. Розуміється, що кошта сих заходів мав понести Тачинський. На ці кошта порахував Тучко два повні міхи гарних, вибраних зимових яблок зі саду Тачинського, котрі завіз Равро до пана судії за дозвіл на женення.

Андрій пригадував вуйкови, що тепер під осінь тре-баби виладити хату, в якій сидить римар Людвік, і треба його звідтам усунути...

— З цим нема так чого спішитися,— говорив Тучко,— на це ще досить часу, бо я його раз-два з хати викину. Я вже Людвікови сказав, щоб собі шукав ин-шої хати. Впрочім він сам знає, що ти женишся і хати тобі треба.

Остаточно вуйко післав до Людвіка Равра з приказом, щоб до тижня опорожнив хату. Та Людвік сказав від разу, що ані не думає перед зимою перевозитися, а коли вуйкови це не влад, то хай його подає до суду.

Тоді пішов Тучко сам з Андрієм до Людвіка.

илухай, Людвіку! Мені цеї хати потреба для власника, котрий жениться незадовго. За дві неділі має мені бути хата порожна, а ти шукай собі иншої.

Мені також цеї хати треба і не гадаю уступатися. Чинш я плачу правильно, хати не руйную, і чогож більше від мене хочете?

Що? Ти смієш зі мною перечитися? Тобіж кажу, що хата потрібна для власника і фора зо двора.

Прошу мені тут не робити криків, бо як я за хату плачу, то я в ній пан.

Ти волокито! — кричав Тучко і тупотів ногами.— Виносися мені зараз на сміття з своїми ба-хурами, а хата має мені бути порожна...

Ані мені сниться; мені ще рік не вийшов.

Андрій не міг з дива вийти, де у того бідного покірного римара тільки зухвалости набралося ставати з язиком проти всемогучого Тучка.

Вийшли оба на двір, а Тучко каже:

— Чи ти чував таке? І я буду мусів з цим лапсердаком волочитися по судах! Але не журися, це скінчиться в суді раз-два.

Андрій справді повірив сьому, що як Тучко візьметься до нього, то справа скінчиться раз-два і добре. Але йому було пильно, бо хата облетіла і треба її було до ладу привести, ще поки настануть осінні слоти. Андрій горячився.

А можеби ми так його без суду з хати викинули? — Він ріжні штуки бачив у вуйка.

Е! так не можна, то булаби кримінальна справа... Але я його провчу, що мене попамятає...

Але в суді може справа проволочися над всяке сподівання і може треба буде з цеї причини і весілля відл ожити...

Не журись! Весілля не треба буде відкладати, а ти з жінкою на вулиці жити не будеш. Колиб цей дурний процес не скінчився, будете мешкати у мене. В мене хата простора і для вас буде доволі, місця в алькирі, де вам поставиться велике ліжко, стіл і кілька крісел. Це не на довго, і буде з вас досить.

Андрія начеб студеною водою обляв. Йому це не подобалося. Він мріяв про це, що по весіллю стане незалежним господарем в своїй хаті, а тут ось що виходить! Треба буде жити в комірнім хто зна, як довго, найменше через зиму. І чимже його доля п

Про це сказав Андрій Гачинському, та і він не знав ніякої ради. Оба вони пригадували Тучкови про суд, ну але тепер перед весіллям тільки всілякої роботи, Що ані думати про процес. А колиб так термін в суді випав як раз в день весілля? Так толкував Тучко обом і мусіли заспокоїтися і відложити процес на повесілля.

А коли, це та те,— час минав, плив наче вода рівним струмочком і зближався день весілля. Обі сторони ладились до його на всі руки, бо це весілля повинно бути богацьке, пишне, шумне, якого ще ні Вербинці ні За-річе не видали. Це мало бути шляхотське весілля від суботи до суботи з дружинами, сващинами, перено-синами, приданами так, як у богатої шляхти з діда прадіда водилося. Поспрошувано багато гостей і то саму чільну богату шляхту навіть з сусідних шляхот-ських сіл, а особливе з Підмочар бо там жила най-богатша шляхта.

Через дві неділі безупинно ладились. Різали кабани, на ковбаси і вудженину, привезли пива, вина, меду. Тачинська робила ріжні

запіканки з медом і з овочами. Усе ішло гарно тільки, що в коморі Тучка при переливанню горівки при світлі вона запалилася і сливе що не згоріла Тучкова хата, а оден чоловік, що при тому порався небезпечно попарився.

Замовили також славну німецьку музику з кольонії, за що місцеві музики дуже обидилися. Вона була замовлена на цілий тиждень і в тім мала пообходити і старостів і дружок. А була це славна музика аж із пяти інструментів, бо був у сьому і клярнет.

Весілля відбулося справді після задуманої програми. Молоді шляхтичі кавалери стріляли під церквою з пістолів на віват, було що їсти і пити.

По приданих молоді перенеслися до хати Тучка і тут вже остали.

Алькир, котрий їм призначили на житло був трохи тьманий, бо лише з одним вікном зверненим до півночі. Тут промінь сонця ніколи не заходив. Тому було тут сумно, та нічого було робити.

Зараз по весіллю взявся Тучко до процесу з Людві-ком. Та той процес волікся пиняво, було кілька термінів, а кожний далеко оден від другого.

Аж раз Тучко забув на термін поїхати, бо навіть нічого про той термін Андрієви не згадував і римар виграв справу в заочности.

Андрій був лютий, та нічого не знав на це порадити. Йому приходило на думку якесь Тучкове крутійство, але не міг збагнути, в чім воно криється, і який може мати вуйко в цьому інтерес.

Андрій не бачив в дотеперішнім способі життя ніякої зміни. Робив усе так, як і перед слюбом. Зося помагала вуйні в господарстві, а згодом перебрала від неї ключі від шпіхліра, стодоли і комори. Тучко, як і попередно, тримав його коротко, а в недовзі його пе-редслюбна

ласкавість і поблажливість геть кудись поділася. Він знова зачав за щонебудь на Андрія сварити і кричати.

Зося відразу стала невдоволена зі свого положення. Місто стати незалежною хозяйкою на своїм, вона була ключницею у вуйни тай жінкою молодого хлопця, що був у вуйка начеб гуменним. До того ще її страх разили крики і сварня Тучка, чого вона у свойого батька ніколи не чула. Обоє були невдоволені і сумні. Зразу потішалися та розважали співом, але згодом і до сього не стало охоти. Вони навіть у цім малім аль-кирі почували себе невольними. Тучко любив по обіді лягати спати, а тоді мусіло бути в хаті тихесенько мов маку посіяв, і всі мурли лише перешіптуватися і ходити на ціпочках. Не дай Боже, щоб хто у такий час голосніше заговорив, або чим стукнув, а вуйко від того пробудився. Тоді він кричав на всю губу і лаяв шпетним словом та частував усіх чортами. Давніше Андрій в таку хвилю виходив денебудь. Давніше сходилися у кухню Тучка вечерати зимою сусідні дівчата з кужелями і Андрій сидів з ними та балакав. Тепер і цього не було, бо жінка сама скучала, плакала і годі було її саму лишати. Так сходили довгі Зимові вечері, скучні та одноманітні.

Одного дня зимою пішов Андрій в поле з рушницею. Приніс аж два заяці і був дуже з польовання радий. Та не довго, бо як прийшов до свого гнізда, то застав Зосю заплакану. З разу не хотіла нічого говорити, аж полягали спати, а тоді вишептала йому до вуха, що вуйко насварив на неї за це, що не вспіла на час видати коням вівса з шпіхліра. її боліло горло і вона не хотіла виходити з хати в сніг у своїх черевиках, бо й так промочила собі ноги і з того занедужала. Вона передала ключі вуйні на цей оден раз. Вуйна стала їй докоряти, що це не її робота. В це вмішався вуйко і наговорив їй такого отченашу, що аж розплакалася. Він говорив, що тепер ніколи пеститися, і треба працювати, коли хочеться їсти, а коли вийшла за шляхтича, то повинна до всього привикати. Чому її ніякий пан не хотів брати, і булаб дівкою посивіла, колиб був шляхтич не трафився. Впрочім хай попросить тата, щоб їй справив чоботи з холявами, як инші шляхтянки хазяйки носять, то її ноги не промакалиби. Дальше він дуже розсипався що жадних фохів не стерпить...

Зося оповідаючи це стала знова плакати:

— От що мене стрінуло за кілька місяців мого панування, місто своєї хазяйки мене зробили ключницею у пані Тучкової...

Андрій заспокоював її як міг, та потішав, що з весною їх біда певно скінчиться, бо він сього не стерпить.

Другої днини він пішов до роботи, а Зосі не казав вставати з постелі. Пішов у кухню, натер терком бурака, процідив бураковий сік, домішав оцту і подав жінці полоскати горло, та підвязав їй шию хустиною. Вуйні сказав, що Зося нездужає і нині вставати не буде.

Тучко довідавшись за це, крутив носом і пішов до алькира подивитися до Зосі.

Що тебе болить?

Горло мене болить.

Оввa! На біль горла не треба в постелі лежати.

Я їй каза^ в постелі лежати,— каже Андрій, що якраз станув на порозі алькира.

Тиби краще зробив і не розпещував та не розніжував жінки. Не велике діло, щоб два рази на день пішла з ключами до шпіхліра, і так більше нічого не робить...

Моя жінка на ключницю не наймалася.

У мене в хаті неробів не сміє бути,— гримнув грізно Тучко — впрочім не ти тут маєш приказувати, чи заказувати, лише я... А ти також за багато часу втрачаєш коло спідниці і час взятибся до роботи...

Я також на гуменного не годився.

Мовчи! — крикнув Тучко — бо я тебе потрафлю ще приборкати, ти мене знаєш...

Зося почувши таке стала плакати, Андрій закусив губи, але не сказав нічого. Він підійшов до Зосі і став її вспокоювати.

Щось ти панно дуже плаксива,— крикнув Тучко,— а я цего не люблю. Шкода, що ти вже така стара, час би вже розум мати.

Вуйку! Чи той алькир до нас належить?

А хибаж я тобі цього не говорив?

Саме для того я питаю. А коли то наш кут, то прошу нам дати спокій.

Що ти собі гадаєш, смаркачу? — крикнув вуйко, аж стіни задріжали і всім залящало в ухах.— Це моя хата, і я тут пан, і не дам себе такому жовто-дзьобови за чуба брати.

Андрій аж дріжав такий був лютий, але здержався. У його в голові виринула думка, яка мусить зробити цій біді кінець.

Тучко бувби ще кричав, якби вуйна не була його вивела з алькира і не уговорила. Андрій шепнув жінці: терпи до завтра,— і вийшов до стодоли...

На другий день Андрій ранісенько убрав жінку в кожух, позавивав хустками, посадив на візок і повіз до Вербинців до тата,

— Або зробіть щось, тату, щоб ми позбулися ри-мара і перейшли до себе жити, а ні то ми з відсіля не рушимося. Так довше видержати не можна. Не то що працюємо я за гуменного, а Зося за ключницю, та ще в^с^а, не знаю, який чорт стався вуйкови, і такого вереску та крику наробив, що Господи! Ми так у тім алькири живемо як в ямі, та ще треба примхи та крики зносити. Властиво ми гірше комірників, бо спокійного кутка не маємо. Я сам від такого к^ику відвик, а Зося не мала ще часу привикнути.

Зося знова розплакалась, а Андрій розповів всьо подрібно, як воно сталося. Відтак порадились, що Зося остане тут, а Тачинський з Андрієм поїдуть до Заріча і поговорять з Тучком на розум...

Тучко приняв Тачинського дуже гарно. Він радів, що пан кум його не забуває, питав про здоровля Зосі. Він дуже бідкав, що вона небога нездужає. Тучко, начеб ніколи, нічого не сталося, був супроти гостя дуже солоденький і почастував вином, та ще обідати задержував. Він так вмів Тачинського заговорити, що цей не знав, як зачинати це, з чим сюди приїхав. Тачинський лише плечима здвигав і дивився на Андрія питаючо... Тучко поводився і говорив так, що здавалося неможливим, щоб цей чоловік коли небудь міг забутися, і бути нечемним супроти його дитини.

Посидівши так трохи після обіду від'їхав, а Андрій супроводжав його.

— Я того всього не розумію,— каже.

— Я теж не розумію. Яж вчера не був пяний, щоби мені привиділось або прочулося. Дідько його знає, що він є, і чого хоче? Але робіть, тату, конче так, щоб римар вступився, хай коштує, що хоче.

Це все, що Тучко був такий солоденький, зробила Тучкова. Вона знала, що Тучкови залежить на цім, щоб Андрій з жінкою при них жив, бо з цього велика користь. Тепер вони самі можуть нічого не робити, а лише вилежуватися, спати, та їсти, бо обоє мають щирих заступників, котрим не треба на пальці дивитися. Отож коли Тучко буде так гостро з ними поводитися, то вони, хочби римар і далі сидів в хаті, втечуть до Вербинців, і грунт Андрія певно відберуть, стануть дзявкати за рахунками і т. і.

Тучко признав слушність жінці, признався, що справі "пересадив сакрамента". Але він хотів їм лише показати свою тверду руку, а більше він цього не зробить і буде міркуватися.

Тачйнський вертаючи від Тучка поступив до рима-ра, та зачав від разу говорити про діло.

Пане Людвіку, я не маю часу на довге говорення скажіть мені, скільки хочете за це, щоб ви мойому зятеви вступилися з хати.

Не вступлюся, бо я виграв процес...

Я це знаю, і тому питаюся, скільки хочете за це, щоб уступилися по доброму.

Я не маю де подітися, у мене дрібні діти...

Це вже моя буде річ. Я вам хату вистараюся, і своєю фірою вас перевезу. Як не буде хати в Зарічу, то десь мусить знайтися у Вербинцях. Я вами заопікуюся і робота знайдеться для вас ця сама, що й тут. Це майже одно село. За цю чемність, бо то не є мус — що для мене зробите, я вам окремо заплачу і буду вам це памятати.

Та я не знаю... Як пан самі вважають. Яж бідний чоловік ледви жию з праці моїх рук і не хочу з панами задиратися.

Дам вам двайцять срібних і два кірці твердого збіжа...

Бідному Людвикови, аж очі засвітилися з радости.

Добре згода, тільки, щоб та хата була яка суха, бо у мене малі діти. Не даю їм подостатком хліба, то хайби їм було бодай сухо, та соняшно... — Він зітхнув...

Зайдіть до мене в неділю до Вербинців там поговоримо, ще, тай я вам дам трохи роботи римарської...

Але у Вербинцях не так легко було знайти хату, як здавалося з разу, хоч Тачйнський шукав і сам і через людей по всіх закутках села.

В неділю зайшов Людвік до Тачинського, де його почастували і дали роботу. Тачйнський каже до нього:

— Скажіть мені Людвіку, що воно є, що ви такий чемний та тихий чоловік так гостро поставились до Тучка, що вас аж до суду подавав?

Людвік посіпав себе поза вухо і усміхнувся:

Багатоби говорити, а мало слухати. Пан Тучко так мене до цього намовив. Прислав до мене секретно свого наймита Равра і каже таке: ти Людвіку не уступайся з хати, щоб Тучко за це і сварив і лаяв і до суду подавав, а коли добре справишся, то дістанеш за це корець пшениці. Я зразу не хотів вірити цьому, та Равро аж забожився, що це правда. Я відтак поставився до Тучка з писком, хоч шкіра на мені терпла, коли погадав собі: ануж Равро мене здурив, а Тучко мене по-зауш вдарить, бо він це вміє. Але не дав, і я переконався, що це правда. А потім я ще більше переконався, що це правда, як я з паном Тучком процес виграв. Мені аж сміятися хотіло. Я такий худопахолок, що як жию, в суді не був, виграв процес з таким процесовичом. Я це зробив для своєї користи, признаю, але корець пшениці для мене бідного пішки не ходить...

А дав вам той корець?

Хороби тяжкої. Тучко скоршеби взяв, як дав...

Я не такий чоловік і що сказав, це додержу. Від себе дам вам пару: корець жита і корець пшениці, і моєю фірою вас перевезу, лише пошукайте собі самі хату де хочете, бо сам її знайти не можу.

Людвікови подобалася думка Тачинського, щоб перенестися до Вербинців, під опіку Тачинського. Це славний чоловік, не такий як Тучко, що лише губою багато обіцяє, а на грайцар не дасть йому заробити...

Людвік поклонився Тачинському, тай каже:

— Я чув, що вербинецький пан шукає двірського римара. Можеби пан сказали за мною тепле слово, щоб я там дістався? Я панови бувби за це дуже вдячний. Там є і хата двірська і паливо, і ординарія і кавальчик огорода. Миби всі молились за ваше здо-ровля.

Тачинський зрадів цею новиною. Обіцяв попросити о це дідича, може справді йому це вдасться зробити.

Тої неділі випадала Служба Божа у вербинецькій церкві і Андрій приїхав до тестя візком, бо загадав забрати Зосю до Заріча.

Андрій оповідає, що від цього часу, як Тачинський був в Зарічу, в Тучків начеб воду освятив. Тучко став дуже солоденький та все про Зосю розпитував, а як йому затужилося за її співом, що Господи! Здається, що це, що сталося, а чого собі Андрій не може витолкувати, вже більше не повториться. Але він не покидає думки перенестися на своє. Та у сьому ще одна велика перешкода. У них нема ні ложки ні миски своєї, нічого а про господарський інвентар, то й не говорити.

— Якже це? — говорила Тачинська.— Таж у твойого батька було всьо, деж воно поділось?

Андрій стенув плечима.

Було всьо, я сам памятаю, а тепер нема нічого. Не буде в чім першого обіду зварити. Посудина потовклася, або зужилася, корови та коні вивелись, нового нічого не прибуло і з цілого інвентара остала пара поломаних колісниць до плуга.

А прибуток? Лошатка та телятка?

Як не стало коров та кобил, то з відкіля прибуток? Вуйко попродав все, раз тому, що буцімто не було чим годувати,, а потому тому, що постарілось. Я тоді дітваком був і нічого того не розумів.

А знаєш ти, Андрію, чому Людвік не хотів вуйкови з хати вступитися, і чому до вуйка так гостро поставився?

Тому поставився, що почував себе в праві.

Ой не тому. У праві він бувби супроти Тучка не устоявся, і за таке зухвальство бувби йому Тучко иншим разом зуби вибив. Вуйко попросту йому...

Йому перебила жінка:

— Дай спокій, не повтаряй такого, хто зна ще, чи це правда?

— Чому не має знати? Хай знає, що це за зілєчко цей його славетний вуйко — отож знай, що Тучко його сам до сього намовив, себ-то Людвіка, і пообіцяв йому за це корець пшениці, як що з хати не вступиться.

Андрій лише усміхнувся.

Але треба признати, що оба добре відіграли цю комедію. Я не міг з дива вийти, звідкіля у цього бідного Людвіка тільки відваги набралось. Але це мені не ясно, на що вуйкови цього, щоби я при йому мешкав, а не на своїм.

Але мені ясно,— каже Тачинський,— він побоювався, що як ти перейдеш на своє, то буде мусів тобі справити інвентар до господарства, котрий він занапастив...

Та ще й не це, тату. Зося внесла три корови і пару коней. На початок вистадоби. Ложку і миску дісталиби також звідсіля, бо цеж не таке велике айвай. Решту докупилобися з годом, бо нам ще багато того не треба. Але я бачу таку причину, що вуйко все ще хоче мати як найдовше з мене гуменного і парубка, а із Зосі ключницю. А при цім хотів так як і досі живитись моїм добром і не складати рахунків. Про вуйка я чував багато злого, аж вірити не хотілося. Тепер я сам у це повірив.

Не журіться діти, воно вже не довго цього буде. Я подбаю, щоби Людвік дістав місце римара в дворі, хату причепуриться і йдіть діти на своє. А поки що, то ви жийте у мене...

Ні, тату, так не може бути. До хати тепер серед зими братися не можна. Про огорожу, що довкруги хати облетіла й не говорити. А ще треба пошити стодолу і стайню, та вимастити глиною, бо всьо пооблітало, а на це тепер не пора. Зося хай лишиться ще тут у вас, а я там мушу бути і пильнувати свого добра. Там моє збіжжя, ще не молочене і сіно з моєї сі-ножати. Це моє і я цього сего року вуйкови не дам.

Перше хай я всьо вимолочу, продам, або сюди перевезу... Мені треба приладити житних околотів на пошиття, бо цего годі було докупитися.

А як вуйко не позволить тобі збіжжя продати?

Тоді вже ви, тату, поїдете до суду. Вуйка з опіки скинеться, а мені наставиться иншого опікуна, але вуйко буде мусів зложити рахунки за десять літ...

На спогад рахунків Тачинському зробилося ніяково, бо він зобовязався Тучкови рахунків не жадати.

Це буде не легка справа. Ти знаєш, який вуйко крутій і процесович.

То ми візьмемо до цеї справи адвоката...

Буде великий кошт.

Чорт бери,— горячився Андрій,— має вуйко моїм добром подавитися, то хай краще адвокат забере. На кождий випадок мені більше прийде, чим адвокатови заплачу. Ви тату подумайте, кілько це за десять літ назбиралося з двайцяти моргів поля, а інвентар цілий?

Як не можна буде по доброму, то і так мусить-ся зробити. Та я не знаю, якби вам там обоїм жилося. Ти знаєш в якому стані тепер Зося. їй треба спокою тим більше, що вона в дома не привикла до криків, сварки та лайки. У нас все було тихо, та спокійно. Таке життя може і на її здоровлю відбитися. Щобиж знова вона жила у мене, а ти там аж поки своєї праці не обезпечиш, також не здало. Люди скажуть, що ви розвелись...

Але рахунки вуйкови колькою в горлі стануть,— говорив Андрій не зважаючи на мову Тачинського.

По цій розмові пішли обоє до церкви, аби їх люди бачили, що вони живуть в згоді.

По обіді Андрій взяв тестя на сторону і спитав:

— Тату, чи це правда, що люди по селу плещуть, що ви заплатили вуйкови якісь гроші за це, що я з Зо-сею оженився.

Тачинському побагранілo чоло з сорому.

Це, синку, правда. Я сього не перечу і ти мені не дивуйся, бо я батько і хотів добра моїй дитині, а кращого зятя як ти, я не міг собі вимріяти. Я мусів так зробити, бо Тучко не то домавлявся сього, але і торгувався, щоб дати ще більше. Але мені дивно, звідкіля люди про це дізналися, бо я нікому сього не говорив, а Тучко також ні. Ми розмовляли про це в чотири очі.

Люди догадувалися, що так му сіл о бути, бо ті що мені це казали вважають вуйка за такого шельму, що даремне кроком не поступить і знає з усього витягнути для себе користь...

Тачйнський хотів тепер із всього перед зятем висповідатися.

Я не лише виплатив йому перед слюбом двіста ринських сороківцями з маткою боскою і дав золотого російського імперіяла, але ще мусів пообіцяти, що буду тебе здержувати від сього, щоб ти не жадав зло-женння рахунків з ведення опіки над тобою.

На щож ви, тату, таке зробили? Ви прямо купили мене у вуйка за гроші для вашої дочки...

Тачйнський поміркував, що задалеко загнався з своєю сповіддю і хотів себе виправдати.

— Ні, сину, воно так не було. Тучко мене до цього змусив бо загрозив, що коли не дам, то зірве заручини, а я не хотів опозорити

перед світом моєї дитини. Ти знаєш, що люди опісля про таких дівчат говорять? Таким, то певно не минути сивої коси.

Це що Тачйнський говорив було правда, бо Тучко йому так загрозив. Але він промовчав це, про що говорив з Тучком у коршмі "Під кобилячою головою". Через це вийшла начеб то правда, а начеб ні.

Андрій похитав головою:

— Дорого мене вуйко продав, а я цього і не подумав.

Ти Андрію переставби вже раз Тучка вуйком звати. Який він тобі вуйко? от! десятий кіл в плоті.

Я вже так звик. Хай я від його перше від-вяжуся...

Договорилися до цего, що Зося остане ще тут, а Андрій верне до Заріча і зачне молотити своє збіжжя, а колиб Тучко сьому противився, так зараз до суду.

Андрій остав тут до вечера. Тучко надіявся, що він привезе і Зосю з собою. Як побачив Андрія самого, то крутив носом, та лише спитав, чи Зося все ще хора?

— Вона здорова, та ще її мама задержала при собі, щоб знова не занедужала...

Андрій зараз запорядив Раврови, щоб йому не займав меншого тока, бо він буде молотити там своє жито і пшеницю.

Равро так і зробив, але зараз рано побіг з язиком до Тучка, що Андрій став молотити своє жито.

Тучко по сніданню вийшов до його на тік.

Ти що робиш?

От, бачите, жито молочу.

На це, ще був час.

Побоююся, щоб мишва не погризла соломи. Мені треба околотів на пошиття моїх будинків, а жито спродам...

Що? Ти будеш продавати сам?

Своє можна мені продати, а ви знаєте, що у цім засіку лише моє збіжжа зложене.

Тучко не знав, що казати і вийшов.

"Це вже чиясь робота і наука,— думав собі Тучко,— тут або старий Штокало пхає своє рило, або цей Ясьо. Але вже ти синку помиляєшся думаючи, що ти продавати меш". Тучко ходив по господарстві і заглядав усюди, а щоби дати ходу своїй злости став кричати і лаяти челядь за непорядки...

Андрій молотив цілий тиждень, а робив найменше за двох. Кождого вечора замикав тік на свою колодку. Змолочене збіжжя чистив і збирав до міхів, а околоти складав окремо. Міхів привіз собі з Вербинців.

Про всьо знав Тучко від Равра та лише ждав хвилі, коли Андрій скінчить молотити, а тоді забере все і продасть сам.

За цілий цей час поводився Тучко з Андрієм дуже солоденько, не згадуючи нічого про збіжжя. Допервa в суботу при вечері спитав:

А що, вже скінчив молотити?

Ще ні, ще буде роботи на цілий тиждень.

А що видає?

По три чвертки з копи.

Це мало.

Справді це було мало, та в дійсности було більше і Андрій це затаїв. І це не сказав по правді, що роботи буде на тиждень, бо він знав, що скінчить до четверга найдальше.

І так йшла робота дальше. Андрій замикався в стодолі, коли там робив, бо знав добре, що Равро його підглядає. У середу в вечір був зівсім готовий, та лиш наслухував, коли Тучко засне. Він вийшов по-тихо з алькира, зладив свій віз, повиносив міхи на віз, запряг коні і повіз до Вербинців. Возив цілу ніч. Він, відгадав думку Тучка і випередив його. Равро дивився на цю роботу, але сам не посмів перечити, а до Тучка не смів йти, бо він спав, а будити його нікому не було вільно.

Андрій сміявся в кулак, як вернув послідним разом і поклався над раном спати.

Равро зараз з рана пішов Тучкови сказати, що сталося. Тучко аж закипів.

— Ти, ледаре, чому мені вчера цего не сказав?

— Бо пан вже спали, а будити не вільно...

— То ти гадаєш, що колиб і горіло, то не вільно мене будити?

Не вільно, я тільки і знаю...

Ти дурень, марш мені з очей...

Тучко вийшов на тік, але він був замкнутий на колодку. Тучко взяв сокиру і виважив скубель. Тік був чисто позамітаний, а в засіку замість збіжжя околоти соломи.

Він вертав до хати, щоб з Андрієм собі поговорити. Обіцяв собі, що як застане в алькирі, то випарить так, що попамятає. Але Андрій спав мимо утоми лише "одним ухом". Почувши, що Тучко сварить на Равра, він прокинувся, одягся і ранче був на дворі, чим Тучко.

Тепер Тучко стрінув його на подвірю.

Де ти, Андрію, подів змолочене збіжжя?

Яж казав, що на продаж молочу.

Як ти посмів без мене продавати?

Треба, вуйцуню, про себе дбати... Хто дбає, цей має. Моє збіжжя в безпечному місці...

Е! мудрий ти небоже, та не дуже воюй, щоб чого не довоювався.

Я мудрий, бо ви, вуйцуню, мене розуму вчили. Я був в добрій школі...

Тучко подивився на його "тим оком, що на пса" і покликав його в хату, щоб дечого погано не договорився. А як були в хаті Тучко зачинив двері, приступив до його дивлячись гнівно в очі та засичав крізь зуби:

— Де ти, ледаре, подів збіжжя? Кажи зараз, бо я

по шандарів пішлю, ти злодію. ^

Андрій не спустив ока з Тучка і дивився на його згірдно, почуваючи себе певним.

— Добре, вуйку, пішліть по шандарів, а я їм скажу, щоби за одним заходом і за цими сороківцями пошукали, що ви вимантили від мого тестя.

Тучка, начеб розпеченим ріжном проколов. Цьому щенюкови вже зуби виростають і кусати зачинає.

З цього може вийти щось поганого і інтерес попсується. Треба змовчати і щось кращого видумати. Тучко заскреготів зубами і відвернувся не кажучи вже ні слова.

Андрій того дня не пішов обідати до покою, лише між челядь до кухні.

Тучко побачивши це, кликав його через сіни до світлиці.

Чого стирчиш між челяддю і не приходиш їсти з нами?

Наймитови, а хочби і гуменному між челяддю місце, а не в покоях...

Хибаж ти у нас за наймита? — каже вуйна.

Я тут гірше, чим за наймита. Наймит з господарем умовився і знає, за що служить, а я працюю без умови, і не знаю, за що...

Слухай хлопче, який біс заліз тобі в душу? Я тебе не пізнаю...

Біс? Ні, я хрещений, і біс до мене не має права, бо я живу по Божому. Але мені відкрилися очі, і я бачу, що ви мене нищите, користаєте з мого майна тай з моєї праці. Ви мене продали, і під загрозою, що до слюбу не пустите, поки вам не заплатять сріблом та золотом... Чи то так ладно, по шляхотськи? Ганьба!

Ти мені не ганьбуй, бо зуби вибю...

А це ладно, що обіцялисьте перед весіллям, що мене пустите на своє і цим мене до женення заманили, а мій цілий інвентар запропастили, що не маю ні ложки ні миски?

Про це повинна подбати твоя жінка.

Але цьому, то хиба моя жінка не порадить, що ви буцім то виганяли римара з хати, а обіцялисьте йому корець збіжа за це, щоби шторцувався і не вступився...

Тучко побачив, що Андрій знає всьо, і нічого розумнішого не прийшло йому на думку, як усьому заперечити.

Це всьо брехня і неправда, від початку до кінця.

Ну, ну, воно все виясниться явно і славно на весь світ, і то в суді...

Я суду не боюся, і нічого мені не зробиш...

Побачимо...— Андрій вийшов.

А то шельма, щенюк... бачиш, як йому зуби виросли?

Це вже робота Тачинського — йду о заклад, що так,— говорила Тучкова.

Кажу тобі, що ні. Тачинський на таке за дурний, хоч і до лацінської школи ходив. То хтось із заріць-ких: або цей старий Штокало, або цей шельма Ясько Лесів. Я мушу це викрити, а годі він мене попа-мятає.

Я раджу, що краще було би поладнати діло по тихоньки і по доброму, а не розмазувати перед сві-

10М.

Та ти хиба не знаєш, що він цьої ночі найменше двайцять міхів пшениці і жита вивіз?

Та дідько бери... Я гадаю, що складання рахунків за цих десять літ опіки буде важкіше, як сто міхів пшениці.

Цього нема чого боятися. Тачинський зобовя-зався словом, що не буде від мене жадати опікун-чих рахунків.

Не .знаю, чи така умова матиме вагу перед судом...

Тачинський добрий шляхтич, та хоч ми не списали цеї умови на письмі, то він слова не зломить...

Тачинський може рахунків і не жадати, але хто инший їх зажадає, ...от хочби і сам Андрій, як дійде до ліг,..

Тучко начеб забув, що Андрій вічно малолітним не буде і може колись за своє упімнутися, а тоді ніоден суддя його не вратує... Тепер він признав жінці слушність і подивляв її великий розум...

Отже вони вирішили, що треба діло поладнати по доброму, а зачнуть від цього, що поїдуть обоє до Вербинців і привезуть Зосю. Відтак Тучко мав Андріє-ви зробити легеньку надію, що йому по своїй

смерти все запише. Така обіцянка нічого не коштує, і можна її не додержати, а все таки держатиметься Андрія на мотузочку, щоб не дуже фиркався...

Андрій працював цілу днину, а вечером пішов опять у кухню вечеряти. Та зараз прийшла за ним вуйна, взяла за руку і повела у світлицю, а по дорозі вже в сінях шепнула йому:

— Андрусю, не роби комедії, прошу тебе... Андрій не спротивлявся. У світлиці застав Тучка

усміхненого, та такого солоденького мов патока, начеб між ними нічогісенько не було.

Ну,— каже — говори почому збіжжя продав?

Воно ще не продане.

— Не продане, але переховане, а на насіння ти —полишив хоч трохи?

На насіння у тестя проміняю. Там є ладна американська пшениця, якої тут в Зарічу ніхто не має.

Я би тобі також ще кращого насіння у котрогось пана виміняв, бо я зі всіми добре живу. Тільки

^що пан Єнджей не ласкавий на мене і зачинає від якогось часу від мене бокувати...— говорив Тучко з докором, начеб йому зробилася велика кривда...— Не розумію, хлопче, хто тебе так до мене підстроїв, хто тебе так напутив? А колиб ти у кожньому ділі відносився до мене з серцем, то все вияснилобся. От з цими сороківцями. Я їх взяв, видусив від Тачинського, та не для себе. Тачйнський забожився, що опріч нивки за рікою для Зосі нічого більше дати не може. Шляхтич затявся. Я знаю,

що у його є покладні гроші, але і дітей багато і розминуться. Тож я кажу до його: не дасте дочці, то не дайте, але мені дещо перекиньте за такий добрий інтерес. Я собі слюбую зараз таке: ці гроші, то на посаг для першої дочки Андруся, що вродиться. І ці сороківці, і цього дуката російського я маю і задержу до слушного часу… Отож знай, для кого ці гроші: для першої твоєї дочки. Ну, чи в цім що злого?

Андрій слухав цих слів непевний, чи йому не причулося? Хибаж це може бути правда? Він дивився не довіряючи то на Тучка, то на Тучкову.

— Бачиш хлопче, як воно зле і грішно підозрівати других не розібравши гаразд, чи є підстава? Миж собі не чужі. Я тебе виховував від малого і заслужив собі на це, щоб ти не уважав мене за свого кривдника, а за приятеля. Ти хиба ще не забув, як я привів тебе за руку із цвинтара від гробу батька заплаканого?

Вуйкови задріжав голос, начеб справді плакати збирався. Андрій дуже збентежився. Він поцілував вуйка і вуйну в руку:

— Прошу мені вибачити, я цего всего не знав…

Тепер бачиш, як воно, не добре наставляти вухо на людські злобні набріхування таких Дмитрів, та Ясів. Ти знаєш, що це мої найтяжчі вороги…

Я з ні одним з них слова не говорив від тоді ще…

То знайшлися инші пискачі… У мене ворогів досить… Тепер тоб^ таке скажу: я богатий, а своїх дітей у мене не має. Кёмуж це лишу по собі? Правда, є у мене два брати і сестра. Оден повіявся кудись світами. За це у другого є ціла копиця дітей, але вони від мене зломаного гроша не дістануть, бо не варті цього… Сестра лишила двох хлопців… Цим я дам, та це все… А я вже зачинаю старітися, і я хотівби, щоб ти з жінкою остав при мені, пильнував мого і свого, і щоб ми вже ніколи не

розлучилися. По моїй смерти сплатиш моїх двох сестрінців, а решта твоє. Я знаю, що ти добрий будеш господар і не змарнуєш моєї пращ. А тоді будеш богачем на всю околицю. Тепер вже знаєш, чому я підмовив римара, щоб не уступався з хати? Тобі я сього зараз не говорив, бо ти дуже запалився до свого господарства, до самостійности. Я тобі не дивуюся, бо я би сам так зробив. Це дуже приманчиве для молодого чоловіка. І не зараз це сказав би я тобі, як би непорозуміння між нами не зайшло. Мене би дуже боліло, якби мене одну годину хто небудь підозрівав, та ще о такі свинства...

Тучкова дивилася на свого чоловіка з подивом до його розуму і меткости. Піддала йому одно слово: по доброму, а він зараз повів діло так по мистецьки, що вона сама хотіла вже вірити. Розумна голова, наче у якого комісаря, не то що...

По цій розмові терпів Андрій на великі докори совісти. Він так невинно вуйка посудив, підсував йому такі свинства, а то все було неправда. Не потрібно так поспішав з цим збіжем... Обмовляти — чоловіка безвинно або посуджувати, це гріх, і він собі те добре затямив. З такими прикрими думками він заснув...

VII.

В найблищу неділю вибрались Тучки з Андрієм залубнями до Вербинців, як колись на обзорини.

Тачинські не сподівались таких гостей. Вони цілий час журилися недолею Зосі, та ломили собі голову, якби повести діло, щоб з сього клопоту дитину освобо-дити.

Тучко був веселий, богато жартував і поводився так, начеб нічого не сталося. А це, що було, це така буденна дрібниця, що життя без сього не може обійтися, і не варто про це згадувати.

Тачинські після цего всего, що знали, не могли з дива вийти. Часом лише приходило Тачинському на думку підозріння, чи часом Тучко якого нового шельмовства не задумує... Тачинський був добряга і кож-нього вважав за доброго. Колйж раз прихопив когось на якім поганім вчинку, то вже йому не вірив більше. Але він був для гостей чемний, хоч здержливий. Це завважав Андрій і сказав тестеви на боці:

— Я його невинно посуджував. Все вияснилося, я вам опісля розповім.— Це саме шепнув він і Зосі, і вона зараз повірила і повеселішала. Тепер стали забавлятися весело, а навіть Зося співала, чого вже давно не робила.

Вже пізно в ніч вернули самі Тучки, бо Андрій лишився ще, і мав привести Зосю рано другого дня. Таке піддав йому сам Тучко. Він бажав собі того, щоб Андрій мав час направити його славу.

Тачинський вислухав усе уважно і каже:

— Богу дякувати, що так є, та той Тучко все такий загадочний, що ніхто не збагне, чи він справді так гадає, як говорить, тай робить так, як говорить. Все грає закритими картами, дуже хитрий...

Рано поїхали обоє до Заріча.

У Тучків йшло від того дня життя краще. Тучкова дуже шанувала Зосю з огляду на її поважний стан. Навіть сама приносила їй рано каву до постелі і ключі від шпіхліра і комори від неї перебрала. Обоє намовляли, щоб Андрій що дня, коли є погода, проходжувався з Зосею, бо їй сього треба, щоб не залежувалася та не засиджувалася. Андрій пильнував господарства як свого власного і працював щиро, а вечерами різав січку на переміну з Равром, або виплітав партянки та скручував мотуззя. В такий день сходилися шляхотські дівчата на "вечірки" із сусідства з куделями і пряли пізно в ніч. Це саме робила челядь Тучка і кожне мало призначене, скільки пасем пряжі має віддати. Старша

наймичка звивала пряжу на мотовила і числила нитки. Пастушок сідав при печі і присвічував сухими скіпками, від чого в хаті було дуже тепло. Притім дівчата співали, поки Тучко не заснув, а опісля хтось розказував казки.

У кухню заходила і Зося. Вона сідала прруч з другими і пряла, а то і співала враз. Тучкова говорила їй, що вона як шляхтянка і жінка шляхтича, не повинна від шляхти відставати, хоч вони вбогі і не рівня їй.

Такі вечірки Зосі дуже подобалися. Вона такого в дома не бачила, бо в Вербинцях шляхти було мало і жили не разом, а по цілім селу розкинені. Тому і сходитися не було можливо. В Зарічу жила сама шляхта густо побіч себе, а кілька хлопських родин жило цілком окремо на кінці села.

У кухню заходила і Тучкова, а часом заходив і Тучко, коли виспався за дня, і разом забавлявся.

Тачинські навідувались до дочки і побачили, що тепер все поправилося. А коли так, і Зося була вдоволена, то не було потреби на своє господарство спішитися. Може справді Тучко говорить правду і лишить Андрія на своїм? Правду кажучи і Тачинському не дуже хотілося тепер справляти дочці хатньої обстанови на нове господарство, бо це тільки так говориться, що треба ложки і миски, але попри це треба ще багато чого иншого і треба добре калиткою потрясти, щоби купити все, що потрібне. А коли так добре склалося, то не треба, щоби Людвік з хати забирався і Тачинський покинув думку йти до двора і просити за ним.

Справа з хатою пішла в проволоку, хоч Андрій не покидав думки з весною домівство огородити та поправити кришу над стодолою і стайнею.

Зближалася весна і треба було до неї ладиться.

Робота йшла складно і від Тучків виїхали три плуги орати. А вже у хлібороба, як зачнеться весна, то він отямиться аж тоді, як треба сіяти гречку. Відтак по гречці він трохи відпочиває, поки не наспіє пора полоти. За тим йдуть сінокоси та жура про погоду, відтак жнива і т. д. ад поміркує, що день коротший, і що наспіло бабине літо та білою павутиною обмотало стерню і пусті ниви.

Рік був урожайний, видаток добрий. Вуйко продав Андрієве збіжжа і повіз гроші у судовий депозит. Для себе не потручував нічого, бо мовляв, Андрій своєю працею заслужив собі на це, щоб йому і жінці дати, чого їм треба.

На кілька днів перед св. Дмитром вродила Зося гарного хлопця, котрого таки Дмитром охрестили, а Тучко справив такі шумні хрестини свого першого "внука", яких Заріче ще не бачило. Тучко дуже тішився і перед всіми хвалив свого внука, а Андрій запевнився, що коли не йому, то його синкови Тучко залише своє майно.

Тучко знова міркував собі, що таким поведенням приспить справу рахунків вічним сном, що й собака за ними не гавкає. Це, що він за десять років з малолітнього взяв, то може із самих процентів удержувати себе і жінку яких два три роки, хочби навіть нічого не робили. Але Андрій робить напевно за двох наймитів...

Лише, що з малою дитиною в хаті великий клопіт, до чого Тучко не привик. Воно Тучкови дуже докучало, бо дитині ніхто не закаже кричати. Тучко любив по обіді спати, а за той час в хаті мусіло бути тихо. А тут якраз, коли Тучко смачно засне, Дмитрусеви захочеться пробувати сили своїх легких, ну і чорти сон взяли. За це Тучко був дуже злий, але на нікого не можна було за це кричати. Зося старалася на той час виходити з дитиною в кухню. Але Дмитрусеви забаглось часом закричати в ночі, а на ніч до кухні ніяково йти. Тучко проклинав в душі бахура, прислонював вуха периною, аж прів, та воно нічого не помагало, бо він не привик до дитячого плачу, не зжився з цим за молодих літ.

Тучко не виспавшися був злий і почував біль голови. Через це терпів великі муки.

— Я вже довше не видержу,— каже в розпуці до жінки,— від цього бахура я або минуся, або колись зловлю за лабки та викину на двір.

Тучкова також не привична була до дитячого голосіння, але була на це терпеливіша.

— Щож на це порадити? — каже — мені також дитина надоїла, краще би без неї, та годіж нам Зосю з дитиною до кухні між челядь на ніч гнати.

Тучко повзяв зараз якусь розпучливу думку. Він зібрався зараз по цій розмові і пішов до Людвіка.

— Слухай, Людвіку! опорожни мені цю хату, як можеш найскорше.

Людвік думав, що це знова торічня комедія, яку навчив його Равро грати. Та Тучко не привів з собою нікого, щоб на це подивився.

Прошу пана, я ще до тепер не дістав обіцяного кірця пшениці.

Ти хиба оцапів! Коли я тобі обіцював дати корець пшениці?

А через Равра! таж говорив виразно, що коли з хати не вступлюся, то дістану...

Як тобі Равро обіцяв, то най тобі дасть, але не я. Але слухай, тепер я тобі обіцюю і дістанеш певно, але винесися звідси до тижня... Перевезуть тебе моєю фірою.

Не має тепер нігде хати... Є лише місце ри-мара у пана в Вербинцях, колиб я це місце дістав, то би і зараз переволікся до двірської хати...

Постараюся, щоб тебе приймили...

Тучко не любив ставати серед дороги, коли що задумав. Вернувши до дому казав запрягти коні до брички, передягся і поїхав до двора у Вербинцях.

Вербинецького пана застав в дома і незадовго договорився, що Людвіка приняли на двірського ри-мара. Через зиму він якраз' буде потрібний, і роботи йому не забракне. За два дні фіра Тучка перевезла мізерію Людвіка до двірської хати, а разом з ним і корець пшениці, а Андрієва хата випорожнилася. Тучко згодив майстрів і сам пильнував, щоб робота йшла швидко. За тиждень хата була відновлена і причепурена.

Тучко повів сюди Андрія і каже:

— Чого ти хотів, то і маєш. Завтра привезуть від столяра стіл, лавки, кілька крісел і можеш перенестися тепер під осінь на своє. За проче, що треба, подбає вуйна.

Андрій знав що коло його хати пораються, знав що Людвіка вже нема, але вуйко нічого йому не відповідав на його питання, а все лиш: побачиш. Тепер Андрій дуже зрадів, хоч не міг догадатися причини. Справді той вуйко примхуватий, мов мартова погода. Тут не хоче чогось, а тут зараз начеб порох підпалив. Що йому сталося? Андрій поцілував вуйка в руку і подякував, а вуйко подумав собі: "Я тобі подякую, як з бахуром з хати вступишся, а я мати му спокій".

Андрій поїхав зараз на коні до Тачинських:

Ну! слава Богу, що будемо в своїй хаті, житимемо на своїм і будемо своїми панами.— Андрій розповів все, що сталося, бо Тачинський догадувався чогось по тім, що Людвіка приняли до двора на службу.

Тепер, мамо, приладьте для нас якої посудини, щоб хоч на початок було.

З тим вернув він до дому, і розповів усьо Зосі, котра нічого ще про це не знала. Зося аж руками сплеснула, така була рада.

— Ну! славаж тобі Господи! — говорив у вечір Тучко до жінки,— позавтра Андрій перебирається до своєї хати. Вже все готове. Тепер вже будемо спокійно спати.

Тучкова теж зраділа, бо це дитяче "мявкання" їй теж остогидло. Другої днини поїхали обоє Тучки до міста і накупили всього краму потрібного для Андріїв на нове хазяйство.

Андрій цілий той день ладив і причепурював собі гніздочко, а другої днини по обіді перевів сюди жінку і дитину. Відтак через кілька днів поперевозив сюди своє збіжжя, сіно, перевів корови. Привезли дещо і від Тачинських. Андрій приняв зараз наймита і наймичку, кромі цього купив собі — на це вже тесть мусів дати гроші — столярський старий верстат, сто-лець до тесання обручів і трохи знаряддя.

Та воно лише так зразу здавалося, що вже все. Бо коли роздивився по кутах то не одного ще не ставало. Андрій взявся запопадливо до праці від рана до вечера. Та тепер він знав, що працює для себе. Він поставив свій верстат в алькирі і тут працював до пізна в ночі.

Його оселя не була обгороджена, плоти пооблітали, а хата виглядала як придорожна коршма. Андрій їздив далеко за ріку рубати лозину на плоти і тої лозини звіз багато. Заздалегідь згодив майстрів

плоти городити і пошивати будинки. Оден майстер цілими днями вязав в стодолі сніпки із житньої соломи на пошиття будинків.

На бажання Андрія приїхав Тачинський і вибрав в городі місце на садок, навчив його щіпити і обіцяв з весною привезти кільканайцять щепок овочевих дерев. Андрій випросив собі ще два вулиї з бджолами, бо відразу хотів мати і свою пасіку.

— Чого ти так спішишся? Краще робити поволи, одного року це, а другого те.

— Ні, тату, все потребує рости і розвиватися, хай-же зачинає рости все від разу.

Як тільки наблизилась весна, в оселі Андрія аж закипіло. Городили плоти, пошивали будинки, садили щіпи. Сусіди дивлячись на таку запопадливість молодого хазяїна, любувалися ним: "Ой здавалося молоде зелене, а то буде хазяїн на всю губу, у його все начеб під руками росло".

Мимо тяжкої праці Андрій був веселий, вдоволений, при праці і підспівував, та підсвистував. До всіх був привітний і чемний, наклепів і набріхувань не слухав.

Треба було обробити поле і до цього взяв від тестя одного плуга, та не пустив його до дому, поки все до чиста не обробив, не засіяв.

Зося була теж вдоволена. Вона перемінилася зі-всім. Працювала запопадливо коло дому, ходила боса, обмащувала та білила хату, ходила коло коров, копала з наймичкою в городі. Цього Андрій не сподівався, бо уважав її за "жінку з вашеця".

Зося одягалася як звичайна шляхтянка. Перевяже було хусткою голову, винесе Дмитруся до огороду з колискою, а сама копає або садить грядки. Та при тім виспівує пісеньок, що аж люди заслухуються.

Вона теж була для всіх дуже ввічлива. Тим вона зєднувала собі між шляхтою симпатію.

Дивиться на все це Тучко. Люди хвалять перед ним Андрія і його жінку, та він лише вуса підкручує.

— Це з моєї школи, з під моєї руки...— похваляється.

Одно лише Тучкови не подобається, що Андрій тепер цілком від його відсахується, навіть ніколи до вуйка не забіжить, а вже щоб коли його в дечому порадився, то про це нема й мови.

Коли Андрієви треба у чому порадитись, то біжить до тестя сам або посилає жінку, а в нагальній потребі зайде до старого Дмитра. Того Дмитра вважав він, так, як і ціле село, за праведника, що порадить щиро. Вуйкови він не довіряє. Це його ціле поведения видалось йому загадочним.

Андрій поводився у всьому, як статочний хазяїн. У коршмі його ніхто ніколи не бачив. Як треба було робітників почастувати горівкою, то посилав за цим наймичку, а сам не ходив ніколи. До міста їздив лише в конечній потребі. Прийде було неділя або свято, то колиб лише з церкви та пообідати, він трохи проспиться на оборозі, та вже не може собі ради дати, щоб свято скінчилося і можна взяться до роботи. Одна лише слаба сторона і навичка, котрої не може перемогти, то рушниця4. Не йде у поле без неї, але тепер на весну стріляє лише яструбів, кані та ворони, що людям шкоду роблять.

Біля Зелених свят Андрій був з усею роботою готовий. Його оселя перемінилася так, що не можна її було пізнати. Вона огороджена

новіським високим плотом, стріха обшита на ново, хата вибілена з верху і в середині. Вікна і одвірки обвела Зося пасму-гою сивої глини. На обістю чисто і позамітано. В огороді щіпи поприймалися, грядки гарно обкопані зеленіють яриною. Ворота і фіртка виплетені з верболози. Та ще Зося обгородила кусок подвіря перед вікнами і насадила всілякого зіля, яке привезла собі з Вербинців від мами. Та ще серед садку бренять бджоли довкруги двох улиїв. Андрій приготовився і на рійку і держав за хатою ще три улиї про запас.

Минуло літо. Андрій успів усе зібрати в пору. Якось так йому таланило, що нічого не замокло, не збавилося, усе повелося звести в пору під стріху. Якось вмів "поміж дощ" ходити.

Настала осінь, а відтак і зима. Тепер можна було трохи відпочати, та Андрій ніколи без діла не сидів. До того війшло в звичай, що до його хати стала сходиться шляхоцька молодь на вечірки. Зимою що вечера було її повно. Це любив дуже і Андрій і Зося. Посходяться, посідають в кухні довкруги стола, на лавках, на челядній постелі, на запічку та гу-торять, жартують, загадок відгадують, оповідають казок тай співають.

Згодом стало Андрія тягти до книжок. Захопить було яку книжку, то таки мусить знайти тільки часу, що прочитає її "від дошки до дошки". В першу чергу купив собі в місті Біблію. Він її читав у голос своїм гостям на вечірках.

Андрія ціле село любило. Він не мішався до жадних спорів, не приставав до нічиїх сторонників, з ніким не сварився, завсігди усміхнений, вдоволений.

Його ровесники йому завидували. Пословиця: "не кайся рано вставати, замолоду женитися" на Андрію найкраще справджувалася. Та то лише Андрієви так пощастило. Куди до того його ровесникам! Вони ще чекали на свою чергу, коли їх до війська покличуть. А Андрій буде реклямований, як самотній господар. Вони всі під владою батьків, а він

свій пан, хоч і малолітним називається, і опікуна над собою має. Він вже жонатий, а їм сього не вільно. Правда що у його не гарна жінка, але все жінка. За це вона роботяча і запопадлива така, як і він сам. Дібралися!

У Андрія йшло все з роси з води. Він богатів з кожнім роком. Складав гроші, а як лише скінчив двайцятий четвертий рік докупив собі кілька моргів поля. До того інвентар його дуже помножився. Орав двома плугами, осьмеро коней, вісім коров, не чис-лячи сюди ялівнику та лошаток, які що року прибували. Але мав він про кого дбати, бо діти що раз прибували. Що лиш Дмитрусь підвівся на ноги, прибула йому до компанії сестричка Ганя, відтак братчик Петрусь появився у свій час — з малих дітей не виходив ніколи.

Та мимо його статочнрсти і повнолітности, його не перестали звати в селі малодітним і він за це ніраз не обиджався.

З Тучком він не сходився і за рахунки не говорив нічого. Противники Тучка стали його підмовляти, щоби у Тучка упімнувся о своє, щоби з тим пішов до адвоката, та Андрусь лише підсміхався і говорив:

— За це, що мене вуйко за цих десять літ навчив, то він варта цього, що собі з мого взяв. Хай здоровий споживає, а я маю свого досить і процесу-ватися з ніким не хочу.

За цих кілька літ Андрій став рослим, плечистим, дуже сильним мущиною і на причуд гарним. У його було блискуче чорне волосся, сині гарні очі, чорні брови і гарний вусик, який він собі в гору підкручував, і смагле лице з рожевою відтінкою. Він ставав з кожнім роком кращим. Цілком навряд було з Зосею. Вона родила часто діти. Четверо бігало за нею, а двоє поховала. Дмитруся давали до нормальної школи в місті. При тім Зося працювала побіч дуже запопадливо і не щадила себе. Це все склалося на це, що вона стала старіться і поганіти.

По десяти літах вона висохла, пригорбилася, трохи посивіла. Лице вкрилося глибокими бороздами, ніс начеб виріс і закарлючився, а до цього на його кінчику появилася велика бородавка, достоту у такому самому місці, як у її батька. Андрій у двай-цятім восьмім році виглядав мов писаний, був у силі мужеського віку, а Зося у трийцятому восьмому подобала на стару жидівку і сама на себе не могла у зеркало поглянути.

Побачивши себе такою вона дуже налякалася.

— Я вже тепер подібна до Моткової Рухлі.— Вона аж заплакала з жалю: — "Пропали літа молодії мов роса від промінів сонця. А що буде далі?"

Вона тим дуже зажурилася. Що буде далі, і як вона буде виглядати побіч свого молодого гарного чоловіка? Не можливе, щоб його серце від неї з кожнім днем не відхилялося, а опісля то не схоче на неї дивитися. Вона відтак думала над цим, чи Андрій зможе жити не полюбивши иншої? Це також не можливе і не мислиме, бо він тепер як раз в силі віку. Отже є дві певности. Вони не минучі, так як смерть. Андрій відклониться від неї а шукати буде де инде любови-кохання, бо йому до цього тепер пора, а вона вже не жінка, а старе опудало.

Станувши перед цими двома певностями, вона налякалася їх наче врат адових, в які її конечно, неминуче треба перейти на страшні муки, котрі тріва-тимуть до самої смерти. Вона полюбила Андрія від першої хвилі. Тепер та любов змаглася до найвищого напруження, як вона побачила, що Андрій для неї пропащий. А буде він тому пропащий, бо його серце прилипне до иншої, кращої та молодшої.

Такі думки мучили її що раз більше. Вона була сумна і нищечком плакала гірко. Та знова в її серцю повставав бунт проти цеї конечности. Як воно? Щоб вона так без борби позбулася свого доброго, набутого законного права на любов Андрія? Ні, вона стане до борби з цілим жіночим світом і краще згине, а не допустить чужої любови, до свого

гарного Андрія. Тому треба держаться на осторожности проти такої небезпеки, проти того великого страшного ворога, якого вона ще не знає, а котрий може проявиться у кожній молодшій гарнійшій жінці.

В її душі зродилася заздрість о свого чоловіка. Вона опанувала цілим її єством. Згодом стала у неї заздрість переходити в умову недугу, котра її страшно їла і нищила. Це нищило в ній ці останки молодости, вона старілася і поганіла з кожнім днем. Що дня вона брала дріжачою рукою ненавистне зеркало. Але без цього вона не могла жити. Стільки разів поглянула в його, зараз відвертала лице зрошене горячими слізьми. Бо кожного разу вона відкривала на свойому лиці якусь нову морщину, а на голові що раз більше сивого волосся.

Вона посумніла, стала нетерпелива, злюча і сварлива.

Цю зміну завважав Андрій, і частенько питав, що їй сталося. Вона зразу вимовлялася то цим, то тим, а опісля навіть не відповідала на його питання і він перестав питаться. Йому й на думку не прийшла властива причина. Бо йому й на думку не приходила якась любов. Він звик до Зосі і другі жінки його ні раз не цікавили. У його на думці було одно: доробиться, забогатіти і забезпечити своїх діток. Праця і ощадність сталася у його одинокою ціллю життя.

Це, що Андрій перестав її допитуваться, її дуже дратувало. У всім була їй не догода. Сердилася, чого їй питає, що її сталося, бо це він сам добре знає, що їй є. Колиж перестав питати, то видно, що вона йому байдужа, і він певно вже собі вибрав иншу, до котрої залицяється.

Нераз приходила на неї хвиля розваги. Воно так мусить бути, що хто старший, той і ранше старіється, та що колиб навіть Андрій поглянув на иншу і полюбив її, то годі йому із-за цього докоряти. Та такі хвилі приходили у неї рідко коли і вона їх відганяла від себе. Натомість вона радо слухала підшеп-тів духа заздрости: не попусти, не поступайся, бо

ніхто не сміє відбирати тобі свого слюбного чоловіка, пильнуй його і першій, яку піймаєш, видри очі...

І вона пильнувала, слідила на кожному кроці Андрія.

А він сердега нічого не догадувався. Ціле його єство потонуло в праці і на инше він не зважав.

Довгий час Зося давила в собі свої почування, скривала їх, та згодом не могла встоятись. Вона стала йому докоряти, що він її покинув, а бігає за иншими. Колиб лише де трохи довше забарився, так зараз йому отченаш читає. Він певно при якійсь коханці задержався і тому припізнився.

І так щоднини.

Андрій не міг зрозуміти, що жінці сталося? Таж він все так само поводився, і нічого злого не мав на своїй совісти. Він зразу брав це жартом, опісля виправдувався, уговорював, та це нічого не помагало. Зося зачала від цього, що тепер на вечірки у неї не стало місця. Вона зачинила хату перед дівчатами і молодицями, а раз, як таки посходилися, вона випросила їх за двері досить нечемно. Тепер в їх хаті довгими зимовими вечерами було тихо та пусто. Вона сидить насупившися при якім шитві, а він читає книжку. Часом заговорить до жінки, та вона або буркне йому яке слово, або не відповість нічого, наче не чує. Андрій став шукати розради в книжках, яких достарчав йому його земляк, ровесник, таки заріцький шляхтич, що став учителювати в нормальній школі в місті. Називався Микола Паславський. Вони оба любилися дуже ще як хлопцями були, та пасли коні і корови. Тепер Паславський вже був жонатий і мешкав на передмістю у жінчиній хаті, де Андрій поміщав вже від двох літ свого Дмитруся на кватирі. Зося ще ні разу так не була і Паславської не знала. Вона не хотіла ніде з дому виїздити, хиба часом до Вербинців. Замкнула свою душу перед цілим світом і жила виключно своїми лихими думками...

І так було пересидить мовчки цілий вечір. Андрій хотів жінку розважити цим, що зачинав читати в голос, та вона не хотіла цього слухати, і звичайно тоді найшла собі якесь діло і виходила з хати. Життя Андрія ставало погане, скучне. Колишнє щасливе, веселе життя минуло безслідно.

Він бачив, як живуть його ровесники, котрі перед десяти роками так завидували йому щастя. Вони повертали з війська і поженилися з молодими дівчатами. Тепер вони лише що зачинають жити, у них весна, а він своє кінчить. У його вже пізна осінь. Правда, що вони у світі набідувалися, а йому всьо приходило легко і гараздував у добрі, як пиріг в маслі. За це вони побачили світа, а він цілий час пересидів мов червак в моркві. Тепер вони в раю, а він у пекло западається. Вони живуть собі весело та любо з молодими жінками, а він мучиться з старою сварливою бабою, а за ним копиця дітей бігає.

Андрій став частенько роздумувати над своєю долею, стаз нагадувати свою молодість. А хибаж він був коли молодим? Був сиротою від дитини, відтак дітваком, а відтак заки успів по світу роздивитися, його оженили. Йому здавалося, що він цей цілий десятьлітний промежуток часу від свого сватання переспав у якомусь чарівному сні. А тепер, коли побачив своїх ровесників і до дійсного життя проки-^ нувся, побачив себе дужим і здоровим біля старої поганої сварливої баби, серед дітвори. Чи йому проминула вже половина віку? Ні, у його тепер двай-цять вісім років. Тепер ставати^ йому під вінець, або, що найбільше чотири роки жонатим бути. І яке його життя буде далі? Вічна праця, мука, воркотіння старої злючої заздрісної жінки, крик і писк дітей. І так має бути до смерти. Знова виринало йому в думці питання: на що йому було цього, і хто йому такого пива наварив. Хто його спутав цими важкими кайданами?

Андрій думав над цим серед буденної важкої праці, котра стала для його тепер одинокою розрадою. У ній шукав він забуття і не знаходив його, бо ці думки його ніколи не покидали. Він став судний, хоч придбана за кращих часів усмішка внутрішнього вдоволення і супокою

його не покидала, довго не сходила з його лиця. Вона причепилася до його, прилипла мов маска...

Причиною свого нещастя уважав Тучка. Цей глитай мусів і тут заробити і продав його Тачинському за гроші, за срібняки мов Юда. А як він гарно за ці гроші виправдався. Це, каже, для твоєї дочки на посаг. Але не дав ні сотика, бо мовляв: це було призначене для першої твоєї дочки, а що в тебе вродився перший син, а не дочка, то вибачай.— І гроші остали при йому.

Зразу, як жінка зачала вередувати, він почував лише жаль до Тучка, що він його скривдив. Згодом коли його муки більшали і він добре все розважив, зненавидів Тучка із серця і виминав його мов прокаженого. Він нагадав собі прочитану колись казку про це, як свобідну пташку замкнули в золоту клітку, а вона мимо сього банувала, тужила за втраченою свободою. Тепер він порівнював себе до цеї пташки бідної. На що йому того всього? Не краще було погуляти ще кілька літ парубком, роздивитися поміж дівчатами, вибрати собі подругу по серцю, а відтак, пізнавши її добре, одружитися? Бувби нині такий щасливий, як ось його ровесники. Чи треба було йому молоду зелену голову у таке вічне ярмо пхати? Ба коли на його щастя напосілися вороги глитаї. Вони тепер користаються ціною купна за його, а він мучиться, конає і не відомо йому, як довго це конання трівати ме.

Йому тепер нагадалися пересторогі старого Дмитра Штокала. Він йому все предсказав наперед, і все так сталося. Тепер би йому треба щирої розумної людини, щоб йому порадила, що робити далі, чи є який вихід? Та старий Дмитро вже від кількох літ спочиває в могилі...

Андрій виминав усюди Тучка, щоб з ним не стрінутись. Йому здавалося, що колиб так Тучка десь стрінув, а ще колиб між ними прийшло до суперечки, тоб його вбив, засудив хочби прийшлося покінчити на шибениці.

Серед таких чорних думок, йому частенько здавалося, що він Зосю кривдить. Це відзивались докори совісти, як це часто трафляється у людей добрих, що бережуть своєї совісти мов ока в голові. Хибаж Зося провинилася у тому, що її видали4 за його заміж? Вонаж його любила щиро, як він нераз мав нагоду переконатися. Вона не вішалася йому на шию, а він сам до неї прийшов. Вони присягали собі в церкві на вірність і обоє її додержали. Десять літ жили разом в згоді. Аж тепер щось їй сталося і це вже не та Зося, якою була з першу. Може вона нездужає, а це минеться. Правда, що вона не помолодшає і не покрасніє, але це вже пропало. Колиб лише отямилась і не була така сварлива, злюща, а він таки перемігби себе, і вони знову жилиби по дав-ному. Андрій поклав собі переломити леди і поговорити з Зосею на'розум.

З такою постановою вертав він з поля до дому. Війшовши в хату привитався з дітьми, котрі його гуртом обскочили, а відтак приступив до Зосі.

Замість відповіди, вона визвірилася на його:

— Чого так довго забарився?

Ов! таж на весілля не ходив, а працював в полі, знаєш, що воно не близько лежить...

Близько, не близько, але вечером безпечніше від людського ока чужих молодиць обнімати та цілувати.

Андрія мов студеною водою обляв... Та це не була студена вода, а чорна горяча мов топлене олово жовч, яка накипіла в душі цьої до божевілля заздрісної жінки. Вона цілий день лише про це думала, як її чоловік гуляє собі тепер потай її з другими.

Таке поведения жінки його болючо вкололо. Воно зівсім розбило його постанову зблизитися до неї і проломити цю кригу, яка закутувала

її серце до його. Та він ще не уступав та хотів добрим спокійним словом її вгамувати.

Що тобі Зосю, до голови приходить? Я зморився роботою, що рук та ніг собі не чую, а ти ні це ні те вигадуєш... Чи ти маєш яку підставу підозрівати мене о таке?

Колиб не мала причини, то й не говорилаб. Я не сліпа...

На це не було вже що казати. Він сів кінець стола і задумався. Вона поставила йому мовчки вечеру. Серед томлячої тиші він повечеряв і своїм звичаєм пішов на оборіг спати...

Вже тобі хата засмерділася? А котру ти замовив собі на сьогодня?

Тфу на тебе, ти безсоромна! — Він тріснув дверми аж хата задріжала і вийшов.

Йому начеб якийсь дух шептав до вуха: "Ну, Андрію, мирися з жінкою, як собі обіцяв" — Андрій засміявся болюче... "Ця жінка незадовго у відьму перекинеться, а може вже і є відьмою".

І таке було що день. Заєдно докори, посуджу-вання, підозріння.

Раз іде Андрій вулицею, а на огороді його сусідка, жінка його ровесника і приятеля Петрового Яся Тарасовича, Ганя стоїть.

— Добрий день вам, Ганю,— витає її Андрій,— що доброго робите, помагай Біг!

Ганя засміялася весело і каже:

Андрію, я коноплі сію, дай ми Боже знати, з ким буду збирати...

Чи справді коноплі?

Абисте знали, що під коноплі грядку копаю. Дежби я поважилась з таким поважним щляхтичем жартувати! — Вона засміялась срібним голосом, а Андрій теж і пристанув під плотом.

А де Ясьо?

Пішов в поле з плугом. А вже всьо обробили?

Ще колиб гречку посіяти, булоб всьо...

Та ви, Андрію, ранна птиця, це всі знають...— Вона взяла рискаль в руки і стала запопадливо копати. Андрій залюбки дивився на гарну молодицю, ще дещо спитав, а вона не перепинаючи своєї роботи йому відповідала. Це всьо було таке невинне, сусідське, що ніхтоби на це не звернув уваги. Всі знали, що Андрій з Ясем собі добрі сусіди і приятелі.

На це дивилась крізь відхилені сінні двері Зося і зараз скипіла вся.

— "От чарівниця, безсоромниця, сама зрадилась. Чоловіка нема в дома, а вона до чужого хлопа зуби сушить".

Зося вийшла на поріг хати і звертаючись до Гані стала кричати:

— Ти паплюго, безсоромна, будеш мені чоловіка відбивати та баламутити?

Розмовляючі стрепенулися від сього крику. Андрій відскочив від плота і втікав, начеб чорт за ним гонив, а Ганя стала виправдуватися.

Та чого ви, Єнджейова, до мене причепились? Агі! Невидальщина! То не можна до вашого чоловіка серед білого дня на публичній вулиці слова промовити? Бодай вас!

Замкни собі хавку, ти безстиднице. У білий день змовляєтесь, коли в ночі найліпше на оборіг вилізти. Як скажу твому чоловікови, то тебе випарить, що здорового місця на тобі не буде...

Пішов крик по селу. Ганя покинула рискаль і втік-ла до хати плачучи і пожалувалась перед тещею, що Зоська її зневажає. Ганіна теща в цій хвилі вигортала коцюбою вугля з печі, де мала саджати хліб. Вона також не потребувала позичати язика. Зараз вибігла на огород держачи коцюбу в руці.

— А ти чого причепилась до моєї невістки і зневажаєш її? Ти суко, відьмо. Вона собі гадає, що вже над її чоловіка нема нікого! Як собі не замкнеш писка, то тобі коцюбою решту зубів повибиваю, ти Рухльо!

Зося стала знова до старої пащекувати.

Андрій бачить, що робиться публіка, завернув бігцем до дому, хопив Зосю за плечі і втрутив до сіней.

Жінко! ти справді здуріла. Чого Гані вчепилася? Чи я через пліт поцілував її, чи що? Бійся Бога, не роби мені ганьби, бо як втрачу терпець, то до такого прийде, що не дай Боже нам такого діждати.

Не дожидай, не чекай, на! Возьми сокиру і відрубай мені голову, а потому то любися вже з ким хочеш.— Вона аж пінилась...

Андрій бачить, що роззвіреної баби не уговорить, вибіг з хати і пішов до шпіхліра, де замкнув за собою двері. За ним вибігла і Зоська, але коло Ясевої хати вже не було нікого, не було з ким сваритися і вона завернула в хату погрозивши кулаком в сторону Ясевої хати.

Таке повторялося часто. Зоська сварилась і ганьбила кожду дівчину, чи молодицю, яка заговорила-би до Андрія слово. Він не знав тепер на яку ступити. Він соромився перед цілим селом і коли стрінув яку жінку то дививсь під ноги, щоб нікого не бачити і не говорити. Почував себе дуже нещасливим. З жінкою не міг ніяк до ладу дійти, а порадитись не було кого. До тестя він також почував жаль і виминав його.

Зосі було цього мало, що з молодицями та дівчатами сварилася. Вона пішла раз до Тучків пожалуватися, що Андрій її покинув і з другими женихається. Вона так у це вірила і старалася Тучків переконати. А вони обоє придивившись, як страшно Зося постарілась і споганіла, також у це повірили.

Тучко обіцяв поговорити про це з Андрієм і то незадовго. Та це не так зараз можна було зробити, бо Андрій виминав Тучка як лихого, та обходив його аж поза третю вулицю. Тоді Тучко післав за ним наймита, щоб Андрій прийшов до його в дуже важній і пильній справі.

Якого діявола він від мене хоче? — подумав собі Андрій і пішов.

Ов! Андрусю,— привитав його Тучко,— чи ти за море виїздив, що ніколи не покажешся мені на очі?

Я все при роботі і вільної хвилини не маю.

Слухай, небоже, приходила сюди до мене Зося жалуватися на тебе, що ти її покинув, та за иншими бігаєш... Тай люди мені дещо таке говорили...

Я лише, радби знати, що на мене люди говорять, і котрі?

Кажуть, що у тебе тепер в хаті пекло завелось, крики, свари...

Правда, що є і крики і свари, але це не я кричу...

Тучко підморгнув на Андрія...

— Бачиш, сину, такі річи бодай для людського ока треба робити трохи обережніше. Ніхто з нас не святий, та треба якось так, щоби людям не на очах, бо зараз жінці виязичать. Я тебе цілком виправдую, бо така старуха, якою Зося тепер стала, такого молодого чоловіка як ти не загріє і не притягне до себе, але всеж треба більше вважати. Андрій обрушився.

— Ви мене не спитали, ще, чи це правда, що на мене Зоська наговорила, а вже мені цілу проповідь вичитали. Бігме, що не знаю, чого ви хочете, і чого до мене причепились? Я би мав паскудити себе і содомію в селі заводити? Чи ви не могли зміркувати, що Зоська цілком вдуріла і чіпається мене і безвинних людей напастує? Які вам на це поставила причини? Вона собі все видумує, вишукує, бачить всюди мальованого чорта на стіні і з кождим днем скаженіє від заздрости та недає мені дихати. Я терплю, що можу, а далі і терпцю мені не стане і щось такого станеться, що всі пропадемо, і моя праця знівечиться, а діти підуть по під людські плоти.

Андрій говорив дріжачим голосом начеб від плачу здержувався. Тучко дивився на його і мусів повірити. Андрій, як раз попав на цю тему, забажав говорити дальше доки не викине з під серця всьої жовчи, що там накипіла. Але зараз нагадав собі: "Перед ким ти говориш і хочеш пожалітись на свою недолю? Як раз перед чоловіком, що за юдин гріш запродав тебе, запропастив на віки, от краще ти замовчи".

Та я вже бачу, що ти не винен і вірю тобі. Я мушу їй наговорити, щоб не робила комедії, бо нема задля чого, а їй лише в голові так поковбачилося. Ось як воно з старими злючими бабами...

Ви мені вірте, або ні, то це мене ні морозить ні гріє. Але я на цім дуже зле вийшов, що я вам повірив. Повірив у вашу прихильність до мене, у щире серце і на цім страшно попарився. Я тепер дуже бідний, а

хто мене в цю біду вгатив, як не ви? Який чорт бувби мене звів до купи зі старшою від мене

десять літ дівкою, колиб не ви, мій славетний опікун? За сороківці ви цілу мою молодість, мою долю запропастили. А скільки мого добра при вас пристало? І ви маєте чоло мене до себе прикликати і будьто над моєю долею бідкати? Ой вуйку! Я вас звільнив від складання рахунків перед людським судом, але цей найвищий суддя що над нами, не звільнить вас від порахунків за ваші погані діла. Па-мятайте собі, що між нами всьо покінчено. Відвя-жіться від мене геть і до моїх справ не пхайте носа, бо бігме не стерплю. Ви памятайте, що я вже не цей малолітний Андрусь, що тремтів на ваш голос, але я вже доспілий чоловік з досвідом набутим за великі гроші, купленим кровю мойого серця. Вважайте, що я вже не цей, якого ви нераз побивали, але в мені тепер така медвежа сила, яка може вас роздавити, як гниле яблуко. Бувайтеж здорові, вуйцуню,

не доводіть мене до цього, щоб я вас прокляв, бо сирітське прокляття багато у Господа важить.

Андрій вийшов схвильований не пращаючись і не оглядаючись. Це було перший раз, що Тучко вислухав таке важке обвинувачення не спалахнувши гнівом, а навіть не пробував себе вибрехати. Може бувби зробив це, і обернув кота хвостом, колиб це був хтось посторонний чув. Але тут не було нікого чужого, а вони оба знали, що це правда. Може бувби навіть і кинувся на його, та перед Андрієвими руками мов довбнями мав респект. Андрій говорив до Тучка так перший раз, а Тучко пригвозджений до стіни і упокорений мусів цього вислухати. Це страшно Тучка лютило і він подумав собі: "Йди до бісової мами, але я тобі такого зухвальства не подарую".

Аж тепер став Тучко лютитись, та не мав на кім своєї злости зігнати хиба на собі самому, що такого упокорення дізнав. Із цього його голова розболіла, сопів як ковальський міх, поклався зараз у постіль і Тереня мусіла прикласти мокре рядно до голови.

Знаєш Тереню цей ледар признався мені, що Зоськи не любить і за молодицями бігає.

Того можна було сподіватися. Вистарчить поставити побіч його Зоську, він хлоп мов мальований, а вона мов кочерга... Я це предбачувала і остерігала, та ніхто на мої слова не зважав.

І ти вже протів мене? Ну, добре окамянуйте мене зараз.

Не в цім річ, щоб тебе камянувати, але нігде правди діти, вони обоє нещасливі і хиба через смерть одного буде другому лекше...

Андрій вертав до дому сумний мов снігова хмара. Поки жінка йому колики на голові тесала в хаті, то ще було пів біди... Тепер вона його зневажає поміж людьми і язиком мов прянником по воді плеще. Він ще раз попробує її уговорити, а коли і це не поможе, то Бог знає, що станеться.

В дома застав жінку, як поралася коло вечері. Він присів, подумав трохи і каже:

— Ходи Зосю до мене і присядь тут побіч, хай з тобою поговорю по давньому на розум.

Вона сіла побіч на лавці, а він взяв її за руку.

— Кликав мене вуйко на розмову і прочитав мені отченаш, який ти йому переповіла. Слухай жінко! То вже до сього прийшло, що ти на мене жалоби по чужих хатах розносиш? Знаєш, що инший чоловік зро-бивби тобі за це? Збивби тебе, щоб ти на жаднім боці не могла лежати. Я цього не зроблю, бо шаную в першу чергу самого себе, і уважаю на наші неповинні діти. Не бив мій тато мами, то і я не буду. Чого ти мене вчіпилася? Чого підозріваєш мене о це, чого не було? Я тобі можу присягнути, що я в нічому не винен. Що тобі привиджується? Тобою

заволоділа чортівська заздрість і вона тобою термосить. Таким побитом, то ти хиба сама даєш мені пізнати, що я так повинен робити відколи ти постарілась, і стала така несмачна.

То ти кажеш, що ти нічого не винен і з другими молодицями не заходишся?

Кажу тобі так правдиво, як мої діти люблю...

А чогож ти до чужих молодиць та дівчат зуби шкіриш?

Ой Зосю, яка ти, вибач, дурненька. Чи можна на світі жити так, щоб до нікого слова не заговорити, не пожартувати? Хибаж це гріх? Мене всі знають, що я такий був все, бо у мене весела і погідна вдача. От недавно ти причепилась Ясевої Гані і зневажала її, чорт зна за що. Чи ти думаєш, що Петрів Ясьо, мій товариш і приятель, мігби дальше жити зі мною по сусідськи, колиб я йому жінку баламутив? Та він не сліпий, і то не скрилобися, і люди йому доповіли-би. Впрочім ти придивись добре, що він і молодший від мене двома роками і кращий, а Ганя дуже статочна шляхтянка і такою ще дівчиною була. Ти сама мені нераз звертала увагу на це, що вони дуже люблять. Але тебе заздрість мордує, і коли побачиш, що я з якою розмовляю, або лише звичайним словом перекинуся, то зараз підозріваєш мене, що любимося. А коли і не бачиш нічого, то уявляєш собі... Кажу тобі жінко, перестань робити дурниці, бо доведеш мене до такого, що плюну на все, виречусь мого богацтва, моїх дітей і піду в світ за очі. Тям, що пес не втікає від хліба, лише від кія... Ти пішла на мене жалуватися! І перед ким? Перед нашим найбільшим ворогом. Хибаж люди не остерігали його, що ми собі не пара? А він мимо цього завзявся завязати нам світ, бо за це обіцяв твій тато добре йому заплатити. Колиб не це, то ти булаб вийшла за відповідного віком для тебе, а я бувби оженився з відповідною віком для мене дівчиною... А так що? Ми не можемо вже бути з собою щасливі, як були зразу, бо ми віком що раз дальше розходимося, а до того дідько засіяв у твойому серцю зерно заздрости. Признаюся, що я бувби сам цього не помітив і не звертав на це уваги, що ти старієшся, поки ти сама

мені цього не показала. Від цього часу мені моя хата остогидла. А ще як ти стала напастувати мене, вередувати, та публіку в селі робити... Я прийду сюди по праці... І щож я тут стрічаю? Захмарену заздрісну жінку і дрібні діти. Для дітей я багато терплю, і буду терпіти доки зможу, бо я їх біднятоκ люблю, а як я довго зможу терпіти, то це залежить від тебе, від твойого поведения. Коли ти змінишся супроти мене по давньому, то й добре, а коли ні, то хай чорт всьо візьме, мені вже всьо одно.

Зося слухала уважно Андрія і хотіла йому вірити. Та дивлячись на його гарну мущинську стать, на його гарне лице вона не могла повірити в це, що чула. Заздрість перемогла. Він певно бреше, та її обманює. Вона не могла повірити, щоб такий здоровий хлоп міг вдоволитися нею, старою поганою бабою, схожою на стару жидівку або циганку. Вона лише тоді вірилаби і заспокоїлась, колиб і він згорбився, посивів, а його лице поморщилось та споганіло. Ось він хоче приспати її чуйність, і вона справді мусить прикидатись, що його* не слідить, бо інакше його обережности не приспить і вона ніколи його на горячім не зловить. Тому-то вона тепер проговорила:

— Я тобі вірю, і вже більше таке між нами не повториться.

Вона була певна, що це запевнення допоможе їй діпняти цього, що ось відкриє цю паплюгу, що хоче їй забрати чоловіка.

Вони поцілувались на перепросини. Та Андрій почув, що цей поцілуй не похожий на попередні, щирі, палкі. Він цілував її начеб кусок дерева. Вона відчула це теж. Та годі. Літа молоді з їх розкошами, палкістю проминули безповоротно, пропали на віки...

VIII.

Зося любила Андрія пристрасно, та любила лише його тіло. У йому бачила всьо найкраще, а що вона не дорівнювала йому ні віком, ні красою, тому боялася, що якась краща від неї прихилить його серце до

себе, прямо вкраде його. Тому запанувала над її цілим єством божевільна заздрість. Вона мимо запевняння, яке цього вечера дала Андрієви, кілько разів подивилася на його, то все уявляла собі, що він лише що вирвався з обіймів молодої та гарної молодиці або дівчини. її лютило, щ8 не може цеї негідниці відкрити і страшно покарати за свою кривду. Через це вона не вірила чоловікови, хоч він так запевнював її і божився на свою неповинність.

По цім вечері якийсь час був спокій в хаті. Кожне робило свою роботу, а Зося кромі цего пильнувала і слідила чоловіка. Про що він і не знав. Та вона лише з великою напругою здержувалась, щоб не виявляти своєї люті, а в собі полишилася такою, як і перед цим. Андрій це бачив. Тому і тепер не говорили про ніщо инше, як про буденні хазяйські діла. Андрієви таке життя було дуже важке, та він задля добра дітей поклав хрестик на краще життя. Так мусить бути аж до смерти одного з них. А може перед цим ще і він постарієся, хтож це може вгадати?

А знова Зося ломила собі голову над цим, де саме окривається та злодійка, що вкрала її щастя і любов мужа, до котрої вона мала законне право?

Чи вона живе тут в Зарічу, чи може де осторонь, чи це лише одна така, чи є їх більше, та може і не знає одна про другу? Колиб знали себе, то певно по-сварилибся між собою, і тоді певно викрилобися. Але вона мусить цю шельму знайти.

І вона далі слідила. Бувало таке, що не сподівано виходила за чоловіком в поле, закралась до його поза копиці, корчі бознику і тернини і підглядала. В ночі виходила з хати і підслухувала під оборогом, де чоловік спав.

Андрій занятий працею не догадувався цього. А було коло чого працювати, бо Андрій за цих десять літ докупив більш як десять моргів поля і значно помножив живий інвентар.

Поза цим, що Зося слідила за чоловіком не говорила нікому нічого. Та згодом стала лютитися страшно з цього, що нічого не може відкрити і вона знова стала виливати свою злість цим, що чіпалася чоловіка, як і перше за його любовниці. І знова стала сваритися з молодими шляхтянками, котрих підозрівала, що знаються з чоловіком. Довела до цього, що обиджені стали позивати її до суду за обиду чести, і вона "покривджена" мусіла в суді перепрошувати, платити кошта, бо нічого не могла доказати. Андрій страшно цим злився, бо йому при-ходилося знова перепрошувати чоловіків обидже-них жінок. Він мусів ЇЇ виправдувати цим, що Зося від якогось часу "не сповна розуму" стала. Він був цього певний,* що Зосі щось в голові поковбаси-лось і хиба смерть її з цього вилічить.

Андрій загадав ще одного спробувати. Поїхав до Тачинських у котрих вже давно не був і розповів їм про свої гаразди. Тачинські до тепер нічого не знали, та хоч зачували від людей, що Зося проце-сувалася з шляхтянками, та не догадувались причини. Вони знали одно, що Зосі є добре. Андрій господарив славно на цілу околицю, не пив, не грав у карти, а господарство їх що раз більшає. Чогож більше потреба хліборобови до щастя? Тепер, коли Андрій розповів їм, що Зося з ним вирабляє, що він так довше не видержить і йому прийдеться вду-ріти, вони налякались. Вирішили поїхати обоє до Заріча і Зосю уговорити.

Обоє стали їй толкувати безглуздність такого підозріння, бо вона жадного доказу не могла знайти. Та вона, хоч доказу не було стояла упірно при цім, що воно так дійсно є, бо її душа вже не від нині відчуває, що Андрій заходить собі з другими, та він такий хитрий, що вона його на цім піймати не може і вона певно цього докаже. Тачинські не пізнавали Зосі. Що їй сталося?

Вони розмовляли з нею, як Андрія не було в хаті.

— Це примхи тай годі, моя доню: а моя рада така, щоб ти усьому дала спокій, не дуріла, бо як перетягнеш струну терпеливости, то вона вірве-ся. Ми тобі забезпечили таке щастя, що вся околиця завидує.

Знайшовся для тебе чоловік, якого із свічкою шукати, сліди його цілуватиб, а ти мучиш його дурними підозріннями. Уважай, що як йому не стане терпцю, то плюне на всьо і покине тебе з дітьми, або розведеться з тобою. А я тобі наперед говорю, що тебе в такім разі не прийму в хату, бо у мене є інші діти, а тебе вивінував краще всіх. Ти памятай, що кождий так зробивби, бо пес не втікає від хліба, лише від кія.— Так говорив Тачйнський.

Зося на ці батьківські упімнення нічого не відповіла. По цій пословиці, яку тато лише що сказав, вона підозрівала, що Андрій з тестем злигався, прозумівся наперед. Тато мусить так говорити, бо колиб вона з чоловіком розійшлася — а вона про це нераз думала — то знова прийшлаби до дому. Але! ці батьки! замість по щирости постояти за нею, і безсоромного чоловіка покартати тай на добру дорогу навернути, вони стоять за ним. А мама лише притакувала батькови і видно, що вона теж в змові. Вона почувала до родичів великий жаль аж розплакалась. Вониж причиною її нещастя, бо не треба її було за такого жовтодзьоба молодика віддавати. Цього можна було від разу догадуватися. Вона цього тоді не знала, бо не було у неї життєвого досвіду, але тато і мама знали про таке добре, і вони повинні були за неї подумати. Та їм хотілося позбутись її з хати...

Отже з цього, що Тачинські тепер задумали і хотіли зробити, нічого не вийшло, навряд Зося стала ще лютіша і ще більше присікалася до чоловіка з підозріннями.

Андрій кромі своєї праці знайшов собі ще одну відраду у свойому горю. Його найстарший синок Дмитрусь ходив до міської школи і стояв на станції у його земляка Паславського Миколи. За це достарчав Андрій Паславським харчів, які привозив сам що четверга своїм однокінним візочком. Він нарочно вибрав на це четвер, бо цього дня не було в нормальній школі по полудни науки, і Андрій мав спромогу кілька годин з Паславським свобід-но поговорити. Андрій був дуже жадний знання, і Паславський радо його вчив, пояснював і піддавав книжки до читання. Андрій став дуже пильним і по-нятливим учеником, з чого оба були

дуже раді. Андрій не поминув ні одного четверга і заздалегідь радів, що в четвер поїде до Миколи і чогось нового навчиться. За це Андрій для Паславських ніколи нічого не жалував і привозив з дому всьо, чого їм було треба, далеко більше понад це, що треба було дати за держання Дмитруся на станції.

Над вечером вертав Андрій до дому передумуючи над цим, що почув того дня від Миколи. На кобилячу голову він ще вступав, хиба за ділом, бо з Хаімом він мав торговельні інтереси. Хаім був сталим покупцем збіжжя і рогатої худоби у Андрія, якої він мав що року бодай дві штуки на подаж, а що Хаім був ретельним купцем, то Андрій не шукав иншого. Для такого інтересу Андрій заходив не до гостинної, а таки на другий бік сіней до Хаімового помешкання. Між забавляючуся шляхту не було йому чого заходити. Андрій знав Хаімову сімю, знав, що у його кількоро дітей, і що оден його хлопець Абрумко ходить до одної кляси з Дмитрусем і навіть сидять в школі побіч себе. Знає і це, що найстарша дочка вчиться вже кілька літ у Львові і там мешкає у Хаімових свояків.

Одного четверга Андрій вертаючи з міста поступив до Хаіма. Було це серед жнив. Андрій вспів вже звести пшеницю і вимолотити на стільки, що виробував, який буде видаток. До того він мав ще кілька кірців торічної і хотів це продати, бо як раз трафлялася нагода докупити трохи поля, що з його межувало.

Поступив у першу кімнату, та тут не застав нікого. З другої кімнати, до якої були двері відхилені доходили сюди якісь два співучі голоси нібито жидівського найкання. Старечий голос щось не зрозумілого виспівував, а дівочий срібний голосок повтаряв за ним. Андрій зацікавився цим і зайшов сюди. За столом сидів обернений плечима до входу старий, вже сивий пейсатий жид, а по кінець стола лицем до дверей сиділа молода дівчина.

Андрій спитав за паном Хаімом. Дівчина встала з крісла, подивилася чорними ^ов терен очима на Андрія і сказала чистою українською

мовою, в якій не чути було звичайного у жидів харкотіння, що тато є у гостинній між гостями. Андрій завернув і зачинив за собою двері.

Отже Хаім, то її тато, а вона то ця Етля, котру давали вчити у Львові, а котру він перед цим нераз бачив жидівським дітваком з чорним волоссям і навіть не звертав на неї уваги. Про неї Хаім згадував. Вона вчилась у Львові в християнській школі. Хаім хотів її видати за якого мійського жида адвоката або лікаря. Він чоловік богатий і може її гарно випоса-жити, бо вона у його одинока дочка. Вона була дуже гарна і вчилася добре.

Про неї знали жиди і засватали її за рабіна, з місточка, Мозеса Зільберштока, сина Арона, сина Авраама і т. д. Вона розуміється, живучи у Львові цього рабіна ніколи не бачила. Та у жидів так водиться, що дівчат, коли їм пора віддаваться, про їх волю ніхто не питається. За неї думають самі родичі, а що вони вирішать, то так цьому і бути. Цей рабін мав у жидів велику пошану. Хоч йому не було більше двайцять вісім років, вважали його за цадика. Він був вдівцем. Через такий вибір впала на Трахтенів велика честь, з чого особливе дуже раділа Трахтенова жінка Рухля. Вона була дуже мари-морайна, ходила з оголеною мов коліно головою і носила шовковий чипчик прикрашений нашивками із перлин. Вона вважала для себе за велику честь стати тещою рабіна, а за найбільше щастя для Етлі бути рабінкою. Натомість Хаім так дуже цим не захоплювався, бо знав, що Етля при своїй красі, образованию і гарнім посагу знайде доброго жениха. Але коли його жиди присіли і засватали рабінови, то хай буде і рабін. Це також добрий жених, а жадна ра-бінка ще з голоду не вмерла. А така родинна сполука між правовірними жидами також значить богато.

Отак він собі думав.

Етля мусіла перепинити науку у Львові і вертати до дому. Ці гоімські науки нічого не варті, а їй треба перейти науку жидівську і навчитися того, що їй, як жінці правовірного цадика, треба знати, її чоловік занимає таке важне становище у релі-гійносуспільному життю жидів, а

його жінка не може бути звичайною жидівкою, але мусить приміни-тися до свого чоловіка.

Хаім привіз Етлю зі Львова фірою, а до дому при-ймив старого досвідного маламеда Шльойму і держав його у себе. Він мав навчити молоду жидівку талмудських мудрощів та викурити з її душі все погане,' чого вона набралася у християнській школі. Це було Етлі не понутру. Вона привикла у християн-ській школі вчитися чого иншого і вчилася добре. Вчилася живого, а тепер заставили її вчитися мертвеччини так дуже відсталої від теперішнього життя. Вона вчилася ще дитиною єврейського письма, та згодом богато з цього забула і маламед мусів зачинати все наново. Впрочім хочби вона це все ще до тепер тямила, то цего було за мало для жінки рабіна. Вона вчилася тепер неохотно. Та старий Шльома йшов старою втертою методою і поборював нехіть своєї учениці невсипучою опірністю по-втаряючи аж до утоми, аж до охриплення одно і це саме так довго, доки учениця цього собі не затямила. Поступу над її наукою мав наглядати рабін з міста і казав з часта хочби раз на тиждень привозити Етлю до себе. Дівчина зразу не вдавала собі справи з цього, чого від неї хотять і до чого її призначують. Говорили їй, що вона має вийти заміж за рабіна тай більш нічого. її серце не знало ще любови і цим питанням, яким має бути її чоловік і якого вона бажалаби собі, вона не турбувалася. Аж одного разу приїхав на кобилячу голову пан рабін. Приїхав з великою парадою, як пристало на такого достойника, в товаристві кількох поважних жидів хаситів. Вони вважали собі за честь і обовязок його супроводжати. Він приїхав до Хаіма Трахтена на обговорини і хотів при цім подивитися на свою вибрану "кале".

Хоч пора була погідна і тепла, він носив на голові шапку рамовану кунячим футром. Одягнений був в святочний атласовий жупан, оперезався шовковим вузеньким поясом. Коли поли жупана розходилися, видно було білі шнурочки, понашивані до ка-мізельки. Відтак короткі по коліна штанці, а далі білі панчохи і патинки.

Та мимо свого важного становища і гарного богатого одягу він був такий, що дівчині не міг подобатися. Він був низький, широкоплечий, з невеличким животиком. На плечах у його сторчала велика мов гарбуз "розумна" голова, вкрита рудим низько стриженим волоссям, від котрого звисали поперед вух довгі, гарно закручені пейси.

Лице округле, жовтаве, густо вкрите веснушками. На лиці ріденька борода і невеличкі, мов мишачі хвостики, вусики. Очі сірі скриті глибоко в голові, але бистрі і хитрі, брови білі, а носик маленький, мов бульбянка, туби грубі і слиняві.

Хаім приняв гостя з великою пошаною. Про цей приїзд довідалися жиди, з сусідніх сіл і зараз усі і малі і великі поприходили та поприїздили поглянути на святого чоловіка та добути від його благословення. Його посадили на почотному місці і засвітили на столі перед ним у шабасових ліхтарах для вшанування дві свічки. Тоді Хаім привів за руку дочку показати рабінови. Маламед сказав врочистим голосом до Етлі, що вона доступила великої ласки у Бога, бо судьба призначила її бути жінкою отсего святого чоловіка, великого, мудрого, глибоковче-ного, богобійного цадика.

Святий чоловік дивлячися на таку вродливу кралю, блиснув очима мов кіт, якому миш показали, зацмокав губами, аж йому душе заслинилися. Етля була справді гарна дівчина, вісімнайцяти літ. У неї струнка не висока стать з високими гарно витонченими дівочими грудьми. А до цього її гарна розумна головка з подовженим лицем смаглявої легенько румяної цери, чорними великими бровами, очима і волоссям, гарним носиком і малиновими усточками. У неї було рівне високе чоло, що вказувало на велику інтелігенцію. Волосся заплітала в дві грубі коси. Тепер приличности і смиренности ради вона скрила цю буйну дівочу косу під хустину. Та волосся не повинно бути для рабіна цікаве, бо зараз по весіллю обітнуть цю косу із ритуальних причин і обстрижуть голову по при саму шкуру.

На Етлю зробила особа рабіна цілком инше вра-ження, як цього жиди сподівалися. Зразу вона була цікава побачити свого наміченого мужа, коли їй сказали, що він приїхав. Думала, що це буде справді якийсь чоловік, на котрого можна поважно дивитися. Та тепер побачивши на почотному місці за двома, горючими у срібних ліхтарах, свічками таку мацапуру, та почувши врочисту співучим голосом вимовлену промову маламеда, вона станувши перед рабіном, коли нагадав, що це намічений для неї муж, розсміялася йому в вічі, вирвалася із батькової руки і втікла аж до огорода, де скрилася між коноплі. І тут ще довго сміялась якимсь нервним сміхом, котрого не могла вгамувати. Вона затискала собі рота рукою і сміялась, аж їй слези в очах станули.

Усьо сталося не програмово. Бо на промову мав щось відповісти рабін, а опісля Етля мала сказати кілька єврейських слів, котрих навчив її маламед. Вона мала при цім вклонитися низенько рабінови і ждати доки він ще дечого до неї не заговорить, або скаже їй відійти. А тимчасом молода дівчина на вид такої смішної фігури розсміялась в голос і вже було по церемонії. Рифка заломила в одчаю руки, а жиди вайкнули з обурення. По такім зневажливім привітанню міг рабін обидитися і поїхати собі геть. Та такого смачного куска не хотілось йому покидати. Він пояснив присутним, що вона ще дуже молода і треба над нею попрацювати, а певно позбудеться гоїмських примхів, а маламед обіцяв врочисто, що цього певно доконає, зробить з неї правдиву дочку Ізраіла, що буде достойною жінкою великого цадика. В Рифку аж душа вступила почувши таке, аж руки в гору піднесла, бо їй вже здавалося, що всі надії бути тещею рабіна, пропадуть.

Тепер стали Трахтени приймати гостей. Знатніших посадили при столі, а рабін сидів окремо. Жиди, що стояли в сінех і довкруги коршми, почували себе щасливими, коли Хаім давав їм по кускови хліба з ра-бінського стола.

По цім пирі, який після наших поглядів про гостинність, не був зівсім величавий,— мусів рабін при-нимати інтересентів, давати ради і благословити.

Над вечером рабін від'їхав, а допервa тоді Етля зважилась вилізти з конопель і піти в хату. Вона бу-лаб і з голоду вмерла, а другий раз рабінови не показалася. Наймичка Ханя піднесла їй тайком дещо перекусити.

Рифка побачивши її стала на неї сварити, лаяти, та штовхати по жидівськи кулаками. Аж батько у це вмішався і оборонив дівчину від стусанів. Етля каже крізь сльози:

Ви справді хочете мене видавати за цього шім-панса в атласах?

Вус гайст шімпанс? — питає Рифка мала-меда.

— Ех вайс ништ. Епис гройс мис дус зан (певно щось великого).

Етля від разу перестала плакати, бо її страшно смішно стало.

— Шімпанс це є така малпа,— каже сміючись із свого дотепу,— малпи є ріжні, але цей ваш цадик на шімпанса похожий...

Маламед цим дуже обурився. Рифка вайкала і ломила руки, а Етля ще дуще сміялася.

Рифка товкла їй перед носом кулаком об кулак:

Ти виродна дочко, ти мене в могилу заженеш, ти стягнеш на нашу голову Боже прокляття... ти...

Штіль! — крикнув Хаім поморщивши брови, і вийшов з хати.

Маламед бачив, що буде мати богато праці з цьою упірною мов коза, шикси... А ця наука мала трівати цілий рік.

І так справді було. Етля начеб нарочно хотіла цей речинець проволочи і вчилася не радо. Повтаряла за маламедом слова наслідуючи його співучу інтонацію, з чого хотілось їй дуже сміятися, але при цім думала об чім иншім і нічого її голови триматися не хотіло. А як лише наука скінчилася, вона пряталася у який затишний куток, найкраще в огороді в коноплі, або між фасолю і читала Шілєра, Лєсінга, Гайне. Це розуміється були книжки єретицькі, заборонені і з ними мусіла вона скрива-тися. Усі книжки, які собі привезла зі Львова, вона сховала у одної своєї товаришки в місті і брала по одній до дому.

Наука, за яку її тепер заставили, мала так довго тревати, доки вчений маламед, а за ним і рабін з міста не скажуть, що вона вже настільки знає, що може стати достойною жінкою цадика Мозеса Зільберштока, сина Арона, сина Авраама і т. д., хто зна чи не з коліна Лєві.

При такій роботі застав її того четверга Андрій, коли хотів продати її батькови пшеницю і три штуки рогатої худоби. Андрій пустився виходити до сіней, як стрінувся з Хаімом на порозі. По привитанню приступили зараз до діла. Хаім сказав, що завтра пришле до Заріча свого шітера (спільника) і він купить худобу, а гроші — то Хаім заплатить на другий четвер, як Андрій туди переїздити-ме до міста. Згодилися і за пшеницю. На прикінці розмови Андрій хоч як спішився, не втерпів, щоб не спитати, хто є ця панна в другій кімнаті і чого вона так співає:

— Це моя найстарша дочка Етля. Ви її певно не памятаєте, як вона перед кількома роками тут жила. Вчилася кілька літ у Львові, а тепер вернула до дому, бо засватана за рабіна.

Це сказав Хаім з гордістю в голосі начеб хотів сказати: у нас бачите так, ми не Що будь...

Дай Боже в добрий час,— каже Андрій,— та що вона там так виспівує з цим старим жидом?

Вона не співає, а вчиться з ученим маламе-дом, якого я нарошно для неї спровадив...

Та кажете, що вона кілька літ у школі у Львові вчилася...

Це що иншого. Вона там вчилася науки світської, а не вчилася того, що треба знати жінці рабіна. Такою не може бути перша ліпша жидівка, то мусить бути раритна дівчина... цімес.

З цього впаде на вас велика честь. Це либонь у жидів більше значить, чим у нас, як вийде дівчина за попа заміж...

Що то піп? — обзивається Рифка, яка вийшла і цій розмові прислухувалася — галех, тай тільки, а у нас такий рабін це свята особа.

Ну помагай Біг! Та я, пане Хаім, мав до вас ще одно діло... Чи не моглиби ви мені виміняти якої доброї пшениці на насіння? Я бачив у корницького пана пшеницю американку і такої я хотівби собі роздобути. Я сам до його за цим йти не хочу, не хочу кланятись, а ви з ним торгуєте.

Добре, що ми зговорилися. Я матиму на другий тиждень пшеницю від корнецького пана, бо я там купив пятьдесять кірців і охотно вам проміняю на вагу кілько схочете. Чого би я для вас, пане Гороць-кий, не зробив? Ще поживем, то не оден інтерес з собою зробимо. Пшениця так якби вже у вас була...

Е! ще ні,— каже Андрій,— я сам сюди привезу свої чотири кірці і заберу собі від вас тамту.

Хаіма закликали зараз до гостей, він попрощався на борзі з Андрієм і пішов оставляючи його самого, бо Рифка ще перед цим вийшла. Андрій не втерпів, щоб ще раз не подивитись через відхилені двері на Етлю. І так на неї задивився, і так стояв довший час, аж в сінех зробився якийсь рух і він зараз вийшов. Цілу дорогу до Заріча стояв йому перед очима образ Етлі. Такої чудової краси він ще з роду не бачив.

В дома застав жінку в кухни при печі, як варила вечерю. Його обступили діти. Він став вибирати з ко-шіля гостинці і став роздавати дітям. Кожньому щось дісталося. Діти повиходили зараз до сіней. Для Зо-сі купив гарну хустку на голову.

— На тобі, Зосю, гостинця.

Вона поглянула з підлібя на хустку.

— Покладь на стіл, бо у мене мокрі руки... А що? хустка мусить бути якась не мудра, коли жадній з твоїх коханок не подобалася, тай мені її приносиш...

Андрія мов кропивою по лици спарив.

Жінко! ти знов зачинаєш?

Зачинаю, бо ти ще не скінчив і, мимо твойого

запевнювання, робиш своє далі.

Ти небого такого довоюєшся, що відтак гірко будеш жалувати.

Що? може вже візьмешся до кія? зачинай, чого відкладати? Ось на! бери за мою сиву косу і бий... Вона зсунула хустку з голови і наставила до його голову.

Андрій скипів ще душе. Хустку, яку держав ще в руці, порвав на куски і шпурнув в огонь. Відтак зняв з себе капоту, повісив на кілку в світлиці і пішов на оборіг спати. Вечері відрікся.

— Ні, я так далі не видержу. Вона у відьму перекидається... Чорт її опанував... Чого від мене хоче?

В цій хвилі станув йому знова перед очі образ гарної Етлі. З цим образом та усмішкою на устах він заснув.

Другої днини рано прийшов до його Хаімів шітеф, оглянув худобу, згодився за ціну і пігнав з собою.

Відтак став Андрій переглядати привезені від Миколи книжки. Одна з них найбільше його зацікавила, бо була навіть з ілюстраціями. Писалося у ній про Америку, від цього часу, як її відкрив Хрістоф Колюмб, що там виробляли Іспанці, як вона дісталася Англійцям, як відтак Американці по визвольній війні прогнали англійський уряд та завели свої порядки, як тамтуди в послідних літах став напливати народ та заселювати великі пусті простори...

Андрій пішов з книжкою у сад під грушку і так зачитався, що і забув про світ Божий. Після обіду взяв знова за читання і читав до смерку, а докінчив при світлі. Америка снилася йому цілу ніч. Як рано пішов в поле до роботи, то заєдно снувалось йому по голові питання, як воно тепер там є і чи й тепер йдуть там люди з Европи? На це питання у книжці не було відповіди. А може і була, та він переочив. Треба прочитати ще раз, але вже поволи розбіраючи всьо докладно. Цим він зайнявся кілька вечерів і тепер переконався, що оден раз таку книжку прочитати — то мало. Читаючи її в друге знайшов ще богато дечого цікавого, чого за першим разом не помітив. Богато було йому не ясного і про це треба розвідати у Миколи. Між иншим він не дочитався, чи тепер ще люде мандрують до Америки.

На слідуючий четвер він вибрався рано до міста, щоб завести харчі для Дмитруся. Сьогодня поступив до Хаіма, щоб відібрати гроші за продану худобу, та забрати собі прібку панської пшениці на заміну. Та пшениці ще не було у Хаіма. Коли вже Андрій мав їхати далі, Хаім каже:

— Пане Гороцький! У мене є ще до вас просьба. Моя Етля має сьогодня конечно їхати до міста до рабіна. Мене ця наука багато коштує, та чого то чоловік не зробить для щастя дитини. Можеби ви були такі добрі, та забрали її на візок з собою, бо мені нині дуже ненаручно відривати коней від роботи.

Андрій почув, як йому кров до голови вдарила, на спогад Етлі і лице запашіло, та серце затріпалось. Він, як війшов до Хаіма в хату, оглядався за Етлею. Та її ніде не було. Але Андрій вмить запанував над собою і не зрадив свого схвилювання.

— У мене на візку як раз буде місце на одну особу, тільки що мій візок трясе мов пропасниця...

— Це нічого. Вона ще молода...

— Колиб Етля недовго в місті забарилася, то мігби я її взяти з поворотом.

Дуже вам дякую і віддячуся вам за це.

Алеж прошу вас, пане Хаім, це така сусід-

ська річ, що нема за що дякувати. Хибаж ви не підвезли моєї дитини? Мій Дмитрусь таки до одної кля-си з вашим Абрумком ходить. Казав мені мій знако-мий учитель Паславський, ви його либонь знаєте, що ваш синок дуже гарно вчиться.

Дай вам Боже здоровля за цю відомість. Я знова чув від мойого Абрумка, що ваш Дмитрусь буде преміянтом... Як Етля з вами поїде і вертати буде, то я буду про неї цілком спокійний і безпечний. Підождіть хвилинку, сідайте, а я їй зараз скажу ладитися в дорогу... Хаім пішов в другу кімнату і сказав, що трафилася оказія їхати до міста з одним Заріцьким шляхтичем. Етля зібралася в мить. Вона їдучи до рабіна не сміла одягатися по панськи, лише так, як ходять прості жидівки, а голову лише хустиною повязати. Почувши таке від тата, їй було байдуже, з ким має їхати. З шляхтичем, тай годі, і це певно з якимсь старшим та поважним. Та коли в першій кімнаті побачила Андрія, цього самого, що перед тижнем застав її при науці з маламедом, то аж спаленіла не знаючи сама чому.

Це власне моя дочка Етля. Ви певно нераз її бачили ще як малою була, та не звертали на неї уваги.

Андрій знав на стільки товариської поведенції, що подав Етлі руку і назвав себе.

— Хайже панна Етля збірається, зараз можемо їхати.

— Я вже готова. Так як стою, так можу їхати. Вийшли на двір, а Андрій помагав їй сісти на

візок, узявши під паху.

Хаім був з цього дуже радий, що такий шляхтич робить його дочці такі гонори, начеб якій пані дідичці.

Посідали побіч себе і поїхали. Андрій поїхав нарошно довшою дорогою, щоб як найдовше сидіти побіч цеї чудової дівчини. їдучи туди не стрінеться нікого зі знакомих, а то як би про це донеслося до Зоськи, то аж тепер сказилабися з заздрости. Сидячи побіч молодої дівчини

Андрій почував, що від неї переходить у його якась струя і проши-бає шле його тіло. Він сидів наче коло полумя,

Так ви панно все ще мусите вчитися?

Без цього, що мене тепер вчать, яби могла обійтись, це бачите така екстра-наука, що ні морозить, ні гріє.

Я чув від вашого тата, що це вам потрібне тому, що маєте за рабіна виходити заміж.

Етля важко зітхнула.

Він певно гарний мущина...

Гарний? Чому має бути гарний. Щоби стати рабіном не треба бути гарним, лише вченим на свій лад і проворним...

Ви його вже бачили?

Бачила раз, та що мені з цього? У жидів таке водиться, що не дівчина вибирає собі жениха, лише родичі, і мусить вийти за того, за кого кажуть вийти, чи хоче, чи ні. При замужжю рішає у жидів не серце, не любов, лише інтерес і до того кожда жидівка вже привикла.

Погана така установа,— каже Андрій.

Етля хотіла звернути розмову на що инще і каже:

Чи ви пане Гороцький — читаєте які книжки?

Як на мене, то я читаю досить. Книжок дістаю від мого земляка учителя Паславського, коли знаєте...

А по німецьки ви читаєте також?

Ні. А чому мене питаєте?

Бо я дала би вам деколи яку книжку прочитати, та у мене самі німецькі.

А ви, панно, читаєте богато?

Як лише маю час поза наукою з моїм мала-медом...

Чогож вас цей маламед може навчити поза цим, чого ви у Львові вчилися і то через кілька літ? цеж дивне...

Ого! цього певне мене в школі не вчили, чого він мене вчить. Він — ну, і пан рабін вчать мене старих жидівських мудрощів...

— Цікавий я знати, які ці мудрощі? Етля засміялася.

Я вам цього не скажу, бо сама не знаю... Це мені ні раз не хоче держатися голови. Та ви підождіть. Як я сьогодні буду вертати до дому, то вам дещо скажу, бодай це, що нині навчуся, а вже буду уважати і добре запамятаю. Я лише це знаю, що в цій науці нема нічого про це, чим тепер люди цікавляться. Там нема ні слова за електрику або фотографію... Чи ви про це знаєте дещо? Не прогнівіться за це питання і не обуджайтеся.

Знаю дещо. Цеж початок знання, так сказа-тиб азбука, і кожньому чоловікови навіть мало-освіченому це знати треба. Розуміється, що з моїм знанням я не потрафлю зложити парової машини, ні телеграфувати, ні фотографію зробити, але я знаю, на чому воно основується.

Вибачте мені, пане Гороцький, за таке питання: Чому вас до тепер ще називають всі малоліт-ним?

Андрій усміхнувся.

— Це дуже складна історія. Та коли вам цікаво знати, то підождіть до другого четверга. Я їхати буду до міста з одною шляхтянкою. Придивіться їй добре, та так, щоб вас не зауважила. Бо колиб она рам придивилася, то миби вже ніколи разом не їхали. Отже придивіться їй добре, бо з нею звязана потрохи відповідь на питання, що ви мені лише що

поставили. Без цього немігби я вам пояснити цьої ^складної історії, і ви би цього не зрозуміли.

— Я дуже цікава, і зроблю так, як ви мене навчили.

Дальша розмова на цю тему була для Андрія немила і тому зараз завернув на що инше.

І справді нічого собі не затямили з цього, чого вас маламед вчить?

Вчить мене біблії і талмуда...

Біблію я знаю добре, бо прочитав її більш десять разів.

Е! це така маленька біблія для школи. Там вибрано лише що важніше. Але наша біблія, і то лише старого завіта, бо нового жиди не признають,— то великих пять книг.

А що воно талмуд?

Талмуд? то тільки книжок, що одного життя мало, щоб все вивчиться.

А про що там говориться?

Говориться там про все, що було, а що вже вмерло, про це, що тоді люди робили і думали, і як повинні робити, а як тепер ніхто не потребує робити. Але про теперішнє, про живе там нема нічого, бо це дуже давно писано, а тоді ще люди ні желізни-цями не їздили, ні телеграфували, ні порохом не стріляли.

А на що ж собі жиди, розумні люди, такими річами макітрять голови?

Бо правовірним жидам все ще здається, що вони живуть в Палестині, та ждуть на месію, якого вони як раз носять в кишені...

Як це? носять месію в кишені?

Ну — гроші. Хибаж ви не знаєте, що у жидів найбільше грошей, та що за гроші можна все купити і все продати...

Перший раз таке чую...

Ей! не говоріть! Ви вже мусіли чути...— Вона засміялася і поглянула Андрієви у вічи своїми мов углики палкими карими очима.

Чому ви панно Етлю їдучи до міста до рабіна, не одягаєтеся краще? а так з проста?

Саме тому, що маю бути у рабіна. Ви не знаєте, що після нашої віри, особливе у таких правовірних жидів, як пан рабін, як маламед, як цей святий цадик, за котрого я маю вийти заміж, уважають женщину за півчоловіка створеного на це тільки, щоб служити свому чоловікови на

втіху і родити діти... Ми жидівки не повинні мати жадних претенсій, а вже найбільший гріх одягатися з панська в одежу гоімів. Я, що маю вийти заміж за святого цадика повинна одягатися скромно і не ріжнитися нічим від инших жидівок. Що найбільше на мені терпиться, поки я ще не віддана, це моя коса. По вінчанню — то мені це обітнуть і виголять голову мов гарбуз. Я не повинна нікому подобатися і не звертати на себе уваги мущин, бо це малоби мене поганити...— Вона знова засміялася своїм срібним голоском, і опять заглянула Андрієви у вічи. Андрій поглянув на неї, та вона в цій хвилі зняла хустку з голови, відшпилила косу і вона впала їй мов пран-ник на плечі.

Погляньте на мене тепер і поміркуйте, чи ладно мені буде з обстриженою мов гарбуз головою?

І зітхнула тяжко.

— Тому, хтоби доторкнувся вашої коси ножицями, вартоби руку відрубати...

Вона засміялася. Піднесла руки в гору і стала опять оплітати голову довгою косою. При цім її округлі груди піднялися в гору і випрямились рівні мов точені плечі. Андрій не міг від неї очей відвести.

Розмовляли так, аж, доїхали до міста. Побіч Андрія сиділа опять закутана в хустку жидівка. Він спитав, куди її підвести?

Мене не можете підвозити. Рабін не сміє бачити, що я їхала з гоімом побіч, а такого гріха меніби так легко не вибачили. Ось я таки тут зараз злізу і побіжу, і тут буду на вас ждати, хочби до пізної ночи.

Я не хочу, щоб ви ждали. Скажіть, о котрій годині після ратуша маю сюди приїхати?

Возьмім о четвертій... Я тут буду.— Вона подала Андрієви на пращання руку, скочила з візка і побігла мов серна в жидівський переулок.

Андрій їдучи до Паславського думав ч:обі: "гірка твоя доля, небого, не по волі ти виходиш за цього рабіна".

Заїхав прямо до Паславського, і привіз кілька прочитаних книжок.

А що, Андрію, прочитав? Що тобі найкраще подобалося?

Найкраще це, що за Америку...

Як такі книжки тобі подобаються, то будеш мати таких більше.

Чи також за Америку?

Ні, дам тобі прочитати, як люди відкрили инші краї.

Андрій махнув рукою.

Ти мені скажи, мій любий Миколо, бо це мене найбільше цікавить: чи тепер їдуть люди до Америки, і як там живуть?

Тепер ще більше їдуть, чим давніше, бо тепер ходять правильно тамтуди і назад велитенські пароплави, не такі лушпинки, як тоді, що ними вибирався Колюмб.

А як там тепер люди їдуть, і як до цього братися?

Докладно я цього не знаю. Але є такі товариства, що перевозять людей. Такі товариства мають своїх агентів по більших містах.

Таких, як ці, що будинки від вогню асеку-рують?

Так самісенько. У нас сидить такий агент на перемиській вулиці. Зараз четверта камяниця з ринку. Може ти завважав: там висить велика бляха з намальованим пароплавом.

— Я на перемиське не ходжу і не завважав. Зійшла розмова про що инше, доки Андрій не

зробив порядку коло свого коника. Відтак став вини-мати з візка харчі, які привіз і заносити до кухні. Йому вийшла на зустріч Миколева жінка.

Пане Андрію! Ви нам тільки понавозили, що й за місяць всього не поїмо.

Поїсте, коби здорові,— він привитався з нею.

Андрію,— каже Микола,— я тебе мушу лишити, бо мені ще в школу треба. Побачимося за обідом...— Він поцілував жінку, узяв під паху пачку зі зошитами і пішов до школи. Паславська пішла у кухню зладити каву для гостя, накрила стіл і сама присіла.

Ви либонь дуже рано з дому вибралися.

Де там рано... ми селюхи з курми спати лягаємо і з курми встаємо.

Та ви може так рано не йдете з курми спати, бо чоловік мені говорив, що богато читаєте. Шкода, що ви до шкіл не ходили, у вас така охота до книжок, до освіти...

Е! хто його знає, як би воно в школі було. Там вчать багато такого, до чого чоловік не має охоти, а я тепер читаю це, що мене цікавить.

Який я щасливий, що Микола тут живе, та мені стежку до освіти показує...

А знаєте, що мій Микола вас дуже любить і поважає...

Дай йому Боже здоровля. Ми оба все дуже любилися, ще як ми хлопцями будучи коні та корови пасли.

Микола хоче зложити для вас цілий плян науки, як її повести, щоби вам у порядку піддавати^ книжки одну за другою чергою, щоби одно з другого виходило, бо певно вам це вже трафилося, що читаючи книжку попадаєте на щось такого, про що до тепер не чували, ну, тоді годі зрозуміти це, що читається.

Я собі тоді раджу так, що тепер почув. Він таким побитом поширить своє знання і не соромно буде з освіченими людьми побалакати... Дивлячись на молоду жінку свого земляка, на їхнє тихе, спокійне життя, він почував себе ще більше, нещасливим: "от Микола оженився в пору та тепер йому добре, а як вона зачне старітися, то враз з ним, і не буде одно о друге заздрісне". Андрій доміркувався, що господиня має иншу роботу і втрачає час на балачці з ним. От краще він піде в місто на торг і роздивиться поміж людей. Він зараз подякував за сніданок, попращався і вийшов. Паславська пригадала йому, що у них о дванайцятій обідають, щоб не забув. Андрій вийшов. Його тягло піти на перемиську вулицю, де сидить той агент від Америки. Дійсно така таблиця була на четвертій камяниці. На таблиці розмальований великий корабель з трьома коминами, з котрих виходив довгими пасмугами дим і стелився понад воду, з чого виходилоби, що він пливе дуже швидко. Боками розбивав він воду і плив у безвісти. Андрій дивився на це і міркував собі, скільки людей та иншого добра такий велит може в собі помістити? А вже, що це велит, бо ці люде, що на йому намальовані, виглядають як мушки. Таким пароплавом мусить бути безпечно їхати, бо жадна сила не зможе його перевернути, а не так як ці малі вітрильні судна, котрі він бачив на малюнку в цій книжці, котрими Колюмб пустився оплинути землю. На цій таблиці було ще написано "Агенція" та ще щось, чого він не розумів.

— Ану поступім, та розпитаймо, купити не купити, а поторгувати можна.— Війшов у сіни, де на две-рех прочитав знова: "агенція". Застав там якогось жидка, з котрим зайшов в розмову, і став випитувати, кілько коштує дорога, як довго треба їхати, і які папери з собою брати. Жидок придивлявся йому цікаво. Такого пасажира він ще не мав. Він виправляв в Америку бідних робітників, котрих вже кілька соток виправив. А тут приходить гарно одягнений молодий шляхтич. Чого йому до Америки забаглося? Такі втікають до Америки хиба перед криміналом. Що йому до цього? Колиб лише заро-бок був.

Зараз став Андрієви все пояснювати, а при кінці встромив в руку якусь книжечку, яка захвалювала американські гаразди. Опісля став вихвалювати свою фірму, що найшвидше, найдешевше та найбезпечніше перевозить. Андрій взяв книжечку, заплатив за неї і сказав, що незадовго прийде, як цю книжечку прочитає. Жидок поміркував собі, що цей либонь перед криміналом не втікає, коли йому не спішно.

Чого Андрій розпитував про дорогу до Америки, він сам цього гаразд не знав. Щоб сам туди їхав, він не думав. Та він почував себе начеб його у матню замкнули, а думка про Америку здавалася йому цим віконцем, котрим можнаби було у крайній біді із с^оєї западні у світ Божий фуркнути. А воно добре мати ключ до такого віконця, а вже від самої певности, що такий вихід є можливий, ставало на серцю лекше. Від цього буде йому розрадніше і в хаті, яка здавалася йому тюрмою без речинця на кінець запертя.

Походив ще по ярмарці, побалакав зі знакомими і вернув на сам обід до Паславських. Тут застав Дмитруся, як сидів на візку і вимахував батогом. Батьком дуже втішився і сказав, що від сьогодня за тиждень вже зачинаються ферії, і він приїде до дому.

При обіді питала Паславська Андрія, чому його жінка ще ні раз у них не була, хоч Дмитрусь вже два роки у них мешкає. Вона її ще не знає, а ра-даб з нею познакомитися.

Коли наші чоловіки живуть в приязни, то чо-муби і жінки не могли так само подружитись.

Моя жінка дуже занята господарством і не любить нікуди виїздити з хати. Вона боїться лишати дітей самих. Але вже на слідуючий тиждень то мусить таки приїхати. Приїдемо обоє по хлопця...

Коли ти Андрію хочеш сьогодня від'їздити? Як тобі не дуже спішно, то лишися трохи довше, бо маю з тобою дещо більше поговорити.

Мені треба виїхати коло четвертої. Шкода мені, що на таку вчасну годину я умовився з одним моїм пасажером, що зі мною вертає, і не можу давати йому довше ждати. Але до цього часу я вже не буду нікуди рушатись. Я рад почути від тебе про цей плян науки, який ти склав для мене — дай тобі Боже здоровля.

О! вже мусіла мене жінка зрадити! От жінки! А я хотів тобі зробити цим несподіванку.

Ну, нічого. Не зробив ти, то зробила мені твоя пані...

— Можеби ми в садок пішли? — каже Микола.

— От і ходімо, там холодніше. Вийшли оба і полягали на мураві.

— Знаєш, Андрію, я тебе подивляю, що ти так до книжки охочий та до освіти так горнешся. У сьому я тобі хотівби помогти після моїх сил і мого знання.

А хиба ти мені не помагав досі? Усе що я знаю, кромі самого читання, тобі лише завдячую. Та я ще не старий і не одного можу навчитися... Впрочім, що мені лишається за господарською роботою? По праці приходить хвиля відпочинку. Чим її заповнити? Компанії не шукаю, до коршми не піду, в карти не граю.

У тебе жінка і діти...

Так, я з дітьми трохи занимаюся, бо вони небожата до мене липнуть, а жінка... ет! оден Бог знає скільки я терплю...

Хибаж? підожди... ти оженився з Тачинською...

Кажи краще, що мене оженили у Тачинських з панною Зосею. Оженили мене, як я ще був молодим недосвідним, зеленим хлопцем. Моя жінка від мене о десять літ старша. У нас було багато дітей, вона постарілася, а з цього часу зробилася така заздрісна і не дає мені жити...

Хибаж ти до цього дав причину?

Ні крихітки. Я нічого не винен, а як коли лише заговорю з якою дівчиною або молодицею, то такого мені наробить бешкету що хоч під землю ховайся. Публічить мене на ціле село. Що я ні божився, не уговорював... нічого не помагає...

А ти мені нічого про це не говорив...

Щож було говорити? Я бачу що ти нашим Зарі-чем не богато цікавишся...

В Зарічу я вже не був дванайцять років. Я там вже нікого не маю. Родичі повмирали, сестра вийшла заміж на третє село і щож мені там робити? Але инше діло твої справи. Вони мене таки цікавлять. Я знаю, що ти молодим оженився, чи як ти кажеш, що тебе вженили. Твою жінку бачив, ще як хлопцем був та вона мене не цікавила. Відтак зачув я, що ти гарно господаруєш, опісля ми стрінулися, а від двох літ твій син у нас... Але щоб у тебе було таке пекло, то я цього не прочу вав...

— Я гадав, що це може така хвилева примха, що вона вгамується, прийде до розуму. Та воно що раз гірше... От задурюю себе чим можу, та хиба чужим щастям радію. От так приїду до тебе, дивлюся на твоє домашнє щастя. Та мені аж слези в очах стають. Чому воно у мене не може так бути? Булоб при чім жити мов у раю. І так воно вразу було, а від довшого вже часу пекло завелося тай годі.

Андрій зітхнув важко і засумувався узявши голову в руки.

— Тучкови за це подякувати. Він не лише що користав з мойого майна, пошився з опіки добре, та ще за моє сватання казав собі тестеви заплатити.

— За Тучка чував я багато поганих вчинків.

— Хто за них не чув? Вже й горобці про це на вербі цвіріньокають. Мені він долю запропастив на віки вічні... У тебе Миколо, я знаходжу годинку справдішнього спочинку та забуття... А нині признаюся тобі, прийшла мені у голову дивовижня думка, від котрої мені аж полегчало. Я собі порішив таке: як моя жінка не вгамується, не поправиться, не перестане мене гнобити, то я втечу від неї.

— Цікавий я куди? Розведешся з нею?

Певно що розведемося, але так, що я втечу до Америки...

Ти до Америки? — Паславський підвівся з трави і видивився на Андрія широкими очима.

Слухай, Миколо! Колиб тобі прийшлося з цею відьмою пережити оден тиждень, то тиб мені так не чудувався...

Агі! а це що? вона може хора на розумі?

І це може бути. Та це така хороба, що вона з неї зараз вилічиться, як мене не буде видіти, як знатиме, що я для неї пропав. А доки дивиться на мене, на мою вроду, а на свою старість, коли бачить других жінок гарних, молодих, то скаженіє. Ти цього може і не годен гаразд зрозуміти. Ти маєш жінку як ангела, ти маєш з ким поговорити, посумувати і повеселитися. Я знаю, як це є, бо і у мене таке було зразу. Але ти не можеш зрозуміти, що значить не жінка, а стара заздрісна чортиця. Підожди. Я від нині за тиждень привезу її сюди, то побачиш сам. Та це, що вона стара, це ще би нічого, годі все молодою бути, але хайби ти побачив, що вона мені виробляє, коли я верну з поля такий спрацьова: ний, що всі кости у мені розходяться.

— Так ти жінки не любиш, як бачу.

Може я її коли і любив, як це не була у мене лише дітвацька примха. Чи я тоді знав, що це таке: любити? Але тепер я знаю, що зненавидів її так, що дивитися на неї не можу. Я навіть не помітив цього, вона постарілася, споганіла, аж вона сама мені на це відкрила очі... І жий-же ти зі старим доробалом, поганим як кочерга, та ще злючим, заздрісним, котрому заєдно якісь дівки, молодиці привиджуються, і за них зі мною свариться, що мені світ хмарою зайшов. Я хотів по доброму, хотів заголомшити в собі відразу... Та шкода було заходу. Нею біс заволодів. Вона до мене доброго слова не промовить, а все свариться, вигадує, чужі жінки шляхтянки на-пастує за мене, та зобиджає. Дежби я посмів моїм ровесникам та сусідам жінок зводити та содомію в селі заводити? Яж гріха боюся...

Бачу, мій любий Андрію, що ти дуже бідний, і мені тебе жаль...

Ще й який бідний... Є у мене богацтво, була знатна батьківщина, до цього я моєю чесною хліборобською працею та запопадливістю доробив з половину більше, та що мені з цього? Як нема щастя, нема долі, нема домашнього супокою...

Він задумався і довгенько нічого не говорили до себе.

Коли бачу, як живуть другі люди щасливо, хоч далеко бідніші від мене, котрі поженилися в пору, і подумаю, що мені лихі люди завязали иередвчасно світ тоді, коли я його ще не бачив і не знав, що я по кількох літах дурного сну прокинувся побіч старої злючої баби, серед копиці дітей, то мене бере така досада, така лють, що сам себе кусавби та рвав на куски.

Потерпи ще небоже, якось воно конче зміниться на ліпше...

Хиба зі смертю одного з нас, або коли і я по-старіюся, але на це друге ще довго треба чекати. Та я її вже ніколи любити не буду. Колиб вона сама була мене з цього сну не збудила, я бувби у цьому зачарованню і цім дурмані переспав до старости. Та її підюдив дух заздрости пробудити мене підозрінням, лайкою, та проклонами... Тепер вже пропало...

Андрій встав.

Мені треба їхати. Четверта година вже наближається. Маєш може яку книжку для мене?

Ось я заговорився та заслухався. Ми мали поговорити про цей плян...

Та що ти будеш зі мною про це говорити? Як ти зробиш так і буде, що мені піддаш, це і прочитаю, а чого не зрозумію то мені поясниш опісля... Ходім.

Андрій позабирав мішки з харчів, кошик, посудину, дві книжки і поїхав. На відїзднім каже до сина:

— Дмитрусю, памятай, щоб добра була кляса, тато тобі щось гарного купить, а в дома на цім конику будеш їздити...

Етля ждала на Андрія на умовленому місці, і не говорячи нічого вискочила на візок мов вивірка. Андрій виїхавши з міста спрямував на . таку бічну дорогу, куди знакомі люди не їздили.

Панно Етлю,— каже Андрій — я маю від вас довідатися, чого ви сьогодня від рабіна навчились.

Певно що почуєте. Я так сьогодня вважала на кожде слово рабіна, що колиб кождого разу так робила, то моє весілля. зі святим цадиком відбу-лобися о кілька місяців скорше.

Ну, то говоріть, лише не тою мовою, якою він говорив, бо я не зрозумівби...

Ні, я говорити буду по нашому... Нині товкмачив мені рабін про Бога... жидівського Бога... Єгве...

Хибаж ваш Бог инший від нашого? Так у жидів і християнів оден Бог...

Ой ні, не так... Слухайте: ви мені перше скажіть, який ваш християнський Бог?

^— Наш Бог всемогучий, всевідучий, він є всюди, всіми і всім опікується, за нас заступається. Він справедливий, нагороджує добре, а карає зле...

То ще не всьо. Колиб так, то наші Боги булиб однаковіські. Ви забули найважніше, що християнський Бог є милосердний. Що він не хоче кари на грішника, а прощає йому, коли він за гріх кається... Правда?

Правда,— каже Андрій, котрому стало соромно, що цього не сказав.

Ось бачите, а тепер послухайте, яка ріжниця. Наш Бог Єгве страшний, мстивий. Ваш Бог каже ворогів любити, наш Бог каже ворогів нищити. У вашого Бога всі люди рівні, однакові, наш Бог вважає лише жидів за своїх синів, за людей, бо жиди у його народ вибраний, а проче все гоїми, і повинні жидам за рабів служити. Одним словом християнський Бог, то Бог любови, а наш жидівський, то Бог мести, страху, нищення. Ваш Бог стоїть так високо, що його хиба молитвою та добрими вчинками для ближних можна досягти. Нам жидам вільно було з Богом сваритися, торгуватися, докоряти йому. Ваш Бог то одна правда і справедливість, а наш Бог позвал яв на це, щоб праотець Яків ошукав сліпого батька на шкоду свого брата Ізава. Він казав мордувати инші народи, коли цього жидівський інтерес вимагав. Як я нині почула від рабіна про жидівського Бога — аж дріжала. У нас кажуть Бога боятися, а ви християне, коли не грішите тяжко, не маєте чого свого Бога боятися. Ви звертаєтеся до його як діти до батька. А хиба добрі діти мають чого боятися доброго батька? Я не можу любити того, кого боюсь...

Вона прислонила лице долонями і стала плакати...

Чого ви Етлю? Заспокойтеся...

Бо я боюся жидівського Бога, і не можу його любити...

А нашого християнського?

Його не можна не любити, бо він сам Бог любови...

Чи ви перший раз таке від рабіна почули, що так схвилювалися?

Може я чула і перше, та не розуміла цього. Тепер я вважала на кожде слово рабіна. А треба знати, як цей чоловік говорить, начеб громи

били із гори Сінай, і здається, що жидівський Бог справді розторощить нас кожньої хвилі громом. Я собі уявляю, що таким голосом промовляв Мойсей на пустині до жидів... А що я нині так схвилювалася, то тому, що я була уважна. Вам за це подякувати, що мені нині розкрились очі.

А про нашого Бога звідкіля ви знали?

Я читала християнський катехизм моїх товаришок і така наука запала мені глибоко в душу. Тепер, слухаючи слів рабіна, я стала всьо нагадувати і порівнювати. Тепер мені буде страшно до жидівського Бога молитися...

Андрій слухав залюбки говорения молодої дівчини і каже:

— Панно Етлю, кажу вам, йдіть за голосом свого сумління і переходьте до нашої віри...

Махнула рукою.

Я вже про це думала і це видається мені неможливим. Я бачила вихристок. Вони по найбільшій части дуже нещасливі. Вони відрубуються від свого пня, хочуть прищепитися до пня християнського. Християне заманюють їх, обіцюючи золоті гори, а відтак покидають на поталу судьби. Жиди знову переслідують таких вихристок зі скаженою лютістю, без пощади, до стоту так, якби це робив Бог местник. По думці християн пятно жидівства не дасться нічим стерти, як пятно Каїна. Чиж можу я на таку небезпечну филю пускатися? Впрочім я ще мало-літна, мене би батько забрав силою до дому, деби я не була, а тоді менеби так мучили, що хиба втопитися. Ви мене не можете до такого намовляти, коли мені до доброго бажаєте...

Я вам лишень добра бажаю, панно Етлю... Ви подумайте, яка страшна доля вас жде. Ви лишитеся жидівкою і підете за цього якогось рабіна. Він цьої самої віри, що і ваш вчитель. За собою, за вашою думкою

не зможете його потягнути, а будете мусіти йти за ним, як невільниця. Ви ціле життя будете одурювати і себе і свого чоловіка, бо вас все буде тягнути серце до християнського Бога... Відтак я завважав, що ви не дуже любите цього рабіна. Чи він справді такий негарний?

Негарний? Він поганий мов малпа. Чи ви бачили коли малпу?

Я бачив, як раз циган з нею на ярмарці показував штуки...

Е! Це не така. Таку малу то можна любити, це дуже миле сотворіння. Але мій кавалір пан рабін подібний до такої великої малпи, що називається шімпанс. Таку малпу, то ми лише з малюнку знаємо, але вона дуже погана. Отже як ви коли такого мальованого шімпанса бачили, то мій рабін на його похожий.

Коли так, то як раз несе вас филя у вир, краще втопитися, чим з таким нелюбом жити. Я це знаю по собі, панно Етлю...

— Ви?

Я сам. Я вже цею вулицею пішов, у яку вас тепер заганяють. Я вас остерігаю, не йдіть туди, бо там велике болото, там свою молодість і душу в болоті та гноївці втопите. Послухайте мене, як досвідного чоловіка...

Вкажіть мені, пане Андрію, иншу вулицю, якою я моглаби вийти з цього прикрого, скрутного положення, а я вам до смерти буду за це вдячна...

Андрій почув, що Етля притиснулася блище до його плеча, начеб у його шукала опори, захисту перед чимось страшним. Він почув, що по тілі перейшла якась сильна струя, від чого він аж задрі-жав...

Приїхали аж під коршму на "Кобилячій голові". Етля зіскочила з візка, кивнула Андрієви на пра-щання головою і побігла в сіни. Андрій хотів їхати далі, та вийшов Хаім, і запросив його в середину.

— Пане Гороцький, так не ялось, просимо в хату, бо я вам мушу подякувати за вашу прислугу і за опіку над моєю дочкою. У мене трохи відпочинете.

Андрій послухав його, та лиш на це, щоб ще раз на Етлю поглянути.

Вона, як лише війшла в хату, зняла з голови хустину і розпустила свою буйну чорну косу по плечу. Вона метнулась в комору і стала виносити та ставляти на столі всячину мов у празник. При цім вони не-замітно поглянули собі кілька разів у вічи. Хаім і Етля стали припрошувати. Та ледви його упросили, що випив чарку вишняку, а опісля став закусувати.

Ви мені дуже велику прислугу зробили,— каже Хаім,— бо мої коні багато нині позвозили хліба з поля, а бачу, що буде дощ.

Чи панна Етля кождого четверга до міста мусить їхати?

Так було з рабіном умовлено.

Мені говорили, що в слідуючий четвер пана рабіна не буде дома,— каже Етля. Вона тямила, що на слідуючий четвер Андрій мав вести до міста якусь жінку, а вона мала їй не показуватися...

Хай буде,— каже Андрій — то значиться, що на слідуючий четвер не поїде, але відтак, то я можу панну Етлю що раз відвозити і назад привозити. Мені треба кождого четверга в місті бути.

Дуже добре,— каже Хаім,— а я вам за це гарненько віддячуся.

Ну, що це, пане Хаім, то вже ні. Я фірман-кою не промишлйю, а роблю це з сусідської зичли-вости, бо воно і так мене нічо не коштує...

Хай буде і так, але є ріжні способи віддячитися.— Ну, пане Гороцький, може ще шклянчину меду?

Ні, спасибі! Годі. У мене слаба голова. Я вже їду. Дякую за почастунок, бувайте здорові, а ви, панно Етлю, як що мій візок дуже трясе, то вибачайте.

Коли подав Етлі руку почув її щирий дотик руки.

— "Боже мій! що зі мною робиться? — говорив до себе.— Не розберу і не відгадаю. Коли у мене є яка ясна весела хвиля, то лише поза моїм богаць-ким домом. Тепер вертаю знову до пекла, у важке ярмо, і так має бути до смерти... За що я так караюся? За це, щоб мій славетний вуйко загорнув у тестя сороківці. Колиб я був це знав і міг тоді, я бувби лишив йому у двоє стільки, щоб мене лишив в спокою. А тепер, то я й ціле майно віддавби, колиб я міг на свободі жити, або колиб це все, що я тепер переживаю показалося лише сном... А це знова мені дивно, чому ця бідна дівчина як раз тепер стрінула мене на дорозі свойого життя, і то ступаючи на цю саму стежку, на якій я вже десять літ броджу? Хотів-би я їй помогти, та вратувати! Можеби я поговорив з Хаімом? Та це нічого не похможе, бо він мене або не зрозуміє, або і полає, чого я в не своє діло мішаюся... Треба щось кращого видумати... А можеби Микола що на це порадив? Ет! Порадивби їй піти до якого монастира, та вихреститися, а опісля з відтам її проженуть, або батько через суд відбере. Це звичайна історія. Батько відбере, вибє, вимучить, рабін відцурається, а вона буде мусіла покинути доброго Бога, а повернути до цього страшного, і опісля віддадуть її за першого ліпшого жида... І по кількох літах стрінемо цю саму гарну Етлю за шинквасом якої сільської коршми. Буде скуповувати по селу по-кладки та клоче і буде людей шахрувати на вазі й на мірі". Андрій засміявся нагадавши таке, бо побачив у своїй уяві Етлю з обстриженою головою, таку саму скупу і сварливу, як всі ці жидівки орендарки, які він знав.

За неприсутність Андрія навідав його хату Тучко. Він по послідній розмові боявся з Андрієм стрінути, але поприсяг собі пімсту над ним за його зухвалість. Він не хотів зривати зносин із Зосею, бо лише при її помочі він хотів виконати свій намір. Як лише Андрій цього четверга виїхав за село, він за ним слідив, і зараз у хату, хоч ще було рано.

Добрий день, Зосю.

Цілую вуйкови руки.

А де твій Андрій?

А хибаж він мій? Я вже давно відвикла його так називати, відколи ці повійниці напосілися на моє щастя...

Моя кохана Зосю, признай, що ти по части сама цьому винувата, в тому, що тебе чоловік покинув. Треба до себе чоловіка примилювати, приголубити, а на неодно дивитись крізь пальці...

Боже мій! Хибаж я справді винувата? Та він зачав паскудитися, а мене серце боліло, що знайшлися шельми, котрі напосілися на мене і крадуть мені любов мого слюбного чоловіка. Якже мені можна на таке крізь пальці дивитися? — Вона стала хвилюватися. Очи скакали мов вогники, вона що раз голосніше кричала, аж її на устах у кутиках показалася біла піна.

Я до цього кажу, що треба було на це дивитися крізь пальці, бо бувби так дуже від тебе не відскочив. І тобі булоб це не завадило, колиб він десь колись там... теє.

Ці слова ще більше її озлили. Видно, що вуйко знає щось більше, коли так говорить, та лише сказати не хоче. Зноваж Тучко знав, на якій струні грає, і що кожне його слово — це олива до вогню.

Ой! Колиб я знала, котра це? Я би їй серед білого дня очі видерла,— говорила Зося затискаючи кулаки...

Ледве, моя доню, чи ти коли цього дізнаєшся... Чоловіки вміють за собою сліди замітати, та ще такі проворні, як Андрій.

Вуйцуню! Ви щось більше знаєте, та лише скриваєте передімною. Прошу вас, благаю, відкрийте мені очі, я вам по вік цього не забуду, і сліди ваші буду цілувати... Коли я це знатиму, то я собі і сама зроблю справу...

Вона стала цілувати його по руках.

Тучко підсміхався злобно, коли Зося на його не дивилася. Він хотів назвати їй одну або другу шляхтянку, та боявся, що колиб це вийшло на верх, то він мавби богато клопоту від обиджених...

Ну, і що з цього? Ти видреш очі одній, а їх є більше. Він може мати другу і десяту... Як вже раз на. таке пустився, то вгамувати годі. Тоді він тобі нарошно таке робитиме. Подумай, що він молодий і здоровий хлоп, а до цього гарний вдався і тому шукає собі молодого, гарного личка... Ні дитино, я тобі нічого не скажу, бо сам не знаю... Туди до ладу ти не дійдеш. Ти небого не шанувалася, працювала, гарувала, богато дітей родила, а він за цей час при тобі ріс і процвітав... Найкраще буде, коли цьому даш спокій... Бо ледве, чи його любка тут в селі живе, і ти даремне наших шляхтянок чіпаєшся... Чи він часто до міста їздить?

Кождого четверга харчі для Дмитруся возить...

Ага! Харчі кажеш? Ну, правда. Харчів для дитини треба, але не конче їх самому возити... Можна післати наймитом, або передати через когось, бо так другі роблять...

— Та скажіть, вуяшку, де ця шельма скривається? — говорила Зося крізь плач.— Не мучте мене, бо собі сама смерть зроблю...

Як таке слово можеш виговорити? Гріх! А діти що? Цим зробилаби ти йому велику радість, а діти сталиб сирітками... Я тобі кажу правду, що я нічого не знаю... Я тобі хиба так з боку можу помогти, а ти сама за цим сліди... А ні, то таки дай всему спокій, і потерпи, аж поки він не постаріється, а тоді будете собі знова жити любенько...

Що? Я би мала так довго терпіти? Та до його старости більше як трийцять років! А деж я до цього часу доживу? Я краще смерть собі зроблю, вступлюся йому, а це буде найкраще...

А він ожениться з молодою гарною дівчиною, бо кожня піде за нього з підскоком, і тебе благосло-витиме, що ти така була мудра і йому вступилася. Дівки і молодиці за ним аж дуріють, бо ніде правди діти, гарний хлоп, і подобається...

Ці діявольські слова кололи серце Зосі шпильками, вливали в її кров вогонь заздрости. Вона і без цього, кілько разів глянула на Андрія, то бачила його у своїй уяві в обіймах гарних молодиць. Тепер вона посатаніла. Руки стали у неї дріжати, вона сама тряслася мов в лихорадці, а в очах скакали вогники. Тучко сидів спокійно на кріслі і покурював свою люльку, та показував з себе дуже зажуреного...

— Так воно, небого,— каже покивуючи головою,— ти бідна, я це бачу і журюся тобою, та не знаю, як тобі помогти. Мені важко на серцю і совість мені докоряє, що я в такі свати вдався. Та я не міг і подумати, щоби такий статочний та богобоязливий хлопець на таку содомію пускався... Ну, тай я не припускав, щоб ти так скоро постарілася. Ти була дівчина мов ланя... Або знаєш що? Натури людської ти словами не поконаєш... Коли ти не зможеш приєднати його ласкою і любов'ю, то дай всему спокій, хай собі робить, що хоче...

Що? Я би мала зі свого права поступитися? Я би мала, якійсь там повійниці, шельмі з легким серцем відступати слюбного чоловіка? Ніколи цього не буде. Аби я мала їсти сиру землю, а її висліджу...

Боже тобі помагай! Може так і добре буде... Коли лише з одною справишся, то другій вже не схочеться лізти під твої кіхті. Ти шукай, а я тобі буду помагати, що зможу. Але я тобі скажу, що ти не шукай її тут в селі, лише десь инде. Мені дивно, чому ти до тепер не поміркувала, чого він що четверга до міста їздить? Там далеко лекше десь на затиллю скритися, де його ніхто не знає...

Зося з кожнім словом злилася що раз більше. Вона тепер справді похожа була на відьму. Хустка її зсунулася з голови, волосся вже добре сиве розкудовчилося, лице аж посиніло, скривилося, а з рота плила піна. Вона товкла кулаком о кулак, тупотіла ногами. Тучко поглянувши на неї аж налякався, бо не пізнав її. На ній сліду не було колишньої веселої співучої Зосі. Із неї зробилася стара, хоч їй ще сорока літ не було — злюча баба, чорна мов циганка, а її ніс з роду великий, сторчав тепер мов огірок та ще і з бородавкою на кінчику.

Тучко думав собі тепер, що Андрій бувби хиба скінченим дурнем, мов вербовий чіп, колиб таке опудало не проміняв на якусь кращу. Він встав і хотів відходити...

— Ти Зосю вгамуйся, і не кричи, бо це псови на чоботи не здалося. Ти краще дивися, міркуй, сліди, вдавай, що нічого не догадуєшся, а як що підкриєш, то скажи мені, а я пораджу і поможу. Лише роби розумно і без крику, бо як його сполошиш, то аж тоді нічого не відкриєш. Показуй перед ним покірну жінку, що йому віриш, будь для його добра і ласкава. Ну, бувай здорова.

Зося стала тепер плакати, та цілуючи його по руках каже:

— Вже хоч ви вуйцуню не лишайте мене безпомічної, бо більше нікого щирого на світі не маю. Вже і мої родичі з ним злигалися і його сторону тримають.

Тучко вийшов з хати Андрія вдоволений і думав собі:

"Підстроїв я її мов скрипку, коли не околіє від цьої заздрости, то так йому допече, що він або повіситься, або кине все і втече, або її уб'є... Пізнаєш ти небоже, що це значить з Тучком зачіпати собі. Чи сяк, ти так станеться, бо щось статися мусить, то лишаться його діти, і треба буде для них опікуна... Так, так, Тучка небезпечно зачіпати і ставати до його з язиком. А коли я тобі зараз не вибив зубів, то це гірше для тебе, а ліпше для мене. Опіка над твоїми дітьми заплатить мені за зневагу з добрим процентом... Алеж бо це баба з пекла родом..."

Знаєш, Тереню,— говорив Тучко вернувши до дому,— я лише що був у Зоськи. Баба вдуріла зовсім. Що їй не говорю, товмачу, що це вже таке право, що молодий за молодою зиркає, що вона мусить з цим помиритися, нічого не помагає. Оцапіла тай годі. Скарання Боже...

І сплюнув "сердито.

— Підожди, я ще сама до неї піду. Знаєш, що колиб не це, що він перед тобою признався до гріха, то я би в це не повірила. Мені видається, що Андрій нездібний на таке пускатися. Він тепер ходить сумний мов хмара. Його колишня веселість кудись пропала. Він дуже бідний, і я гадаю, що він не бувби такий, колиб справді мав яку любовницю та потішительку на боці...

Тучко не сказав на це ні слова. Це видалось Тере-ні підозрілим, чи її чоловік не обріхує, і знова має у цьому який свій інтерес. Вона поглянула на його допитливо.

— Йди, попробуй, може ти справді що на це порадиш...

Тучкова зараз пішла до Зосі, а по дорозі то її підозріння що раз змагалося. Вона вже мала час пізнати свого чоловіка на скрізь. Він був дуже скритий перед нею. Знала добре історію цих сороківців, але нічого з цим не могла порадити, бо Тучко, коли розходилося

0 його користь, ніколи її не послухав.

Зося була заплакана, вона поцілувала Тучкову в руку.

Чула я Зосю, що у тебе якісь клопоти, непорозуміння з чоловіком. Ніколи до мене не зайдеш, не відкриєш свого серця, не висповідаєш свого горя... А може би я тобі в дечому порадила, а бодай би тобі на серцю полегчало, колиб по щирості виговорилася.

Нічого мені, вуйно, не поможете, ні порадите. Мене вратує лише цей, хто мені зможе привернути серце Андрія. Ви впрочім моє горе знаєте, бо ціле село це знає...

Слухай, Зосю, я хочу з тобою поговорити по щирості. Ціле село знає, що ти заздрісна о свого чоловіка і цею заздрістю ти його від себе відбиваєш. А чи маєш ти причину до заздрости і підозрівання? Ти вже тільки часу за ним слідиш — бо люди також це видять

1 сміються з тебе в кулак — а нічого не викрила, ні одного доказу не знайшла... А коли справді хто тобі дещо з боку доповість, то лише на це, щоби тебе по-дрочити, бо ніхто тобі не сказав, з ким коли, та де...

Я вуйно, маю на це всі докази...

Які? Ну скажи, бодай оден...

Він не сидить в хаті, а як сидить, то до мене словом невідізветься, а все книжку читає. Ціле літо спить на оборозі, бо хата йому смердить, а

це тому, щоби до його чужі молодиці приходили, до других зуби шкірить, ну... і що четверга до міста їздить...

А більше нічого?

Чи ще треба більше? — питає Зося дивлячись з докором на вуйну.— А впрочім, чи це можливе, щоби такий молодий, гарний чоловік мною старою вдово-лявся, та не шукав собі молодших...

А я тобі скажу, що це все ще далеко не докази. Що до тебе не говорить, то ти сама тому винувата, бо ти не маєш до його ласкавого слова, а все з ріж-ном або з кропивою до очей. Ти думаєш, що люди цього не знають? Таж це бачить твоя челядь і твої рідні діти. А що читає книжки, то й добре, бо за це він не шукає товариства поза домом, не ходить до коршми, не грає в карти... Кажи йому, щоб читав у голос, то обоє будете мати розраду. На оборозі він любить спати з малку, тому він такий дужий і здоровий, що спить на свіжому воздусі, а не в душній хаті. Ти подумай, що у вас є злючі пси, яких на ніч з ланцюхів спускають. Якаж би хотіла на таку небезпеку себе виставляти? Кудиж би ці молодиці на оборіг ходили? Хиба що це які відьми та на кочергах до його підлітають... Знова кажеш, що він шкірить зуби до других, та любить пожартувати? Хибаж це гріх? До недавна бували в твоїй хаті вечірки, сходилися дівчата і молодиці. Він з ними говорив, сміявся і жартував, то тобі тоді навіть на думку не прийшло видіти в цім щось злого. Впрочім мами і чоловіки цих жінок булиби на це не позволили, щоб до вас заходили на якусь содомію. А тепер також ці мами і чоловіки не видять у сьому нічого злого, що Андрій з котрою заговорить і пожартує? Та що й казать? Таке плюгавство в селі не скрилосяб, і люди вже би про це знали. Ей! Зосю, з тебе говорить сліпа заздрість,

тай годі. А це зле, бо можеш бідного чоловіка довести до розпуки, а тоді він на всьо зважиться...

Він когось за селом має... Впрочім це така хитра бестія, кутий на всі чотири ноги, його не легко зловити...

А я тобі ще раз кажу, що це заздрість з тебе говорить, бо він нічого не винен. Таким поведениям ти сама йому стежку показуєш...

Зося затяла зуби і мовчала, начеб води в рот набрала. Вуйна уговорювала її ще на всі лади, а Зося заєдно своє думала. "Ти така сама, як і всі. Хто знає, що там із тобою було, як Андрій у вас жив? Він теж на оборозі спав, а вуйко їздив за ділом, та частенько не бував в дома... От вуйко говорить інакше, щирійше, і хоч не хотів сказати всего, а не обертав кота до гори хвостом, як ось ти робиш".

Вуйна побачила, що її слова, це горох об стіну і шкода слів. Вона говорила з переконанням, що Андрій нічого не винен, хоч буцім то перед Тучком мав признатися. Вона тепер свому чоловікови не вірила, щоб це було правда. Вона знала, що Андрій вуйка не любить і мав до сього причину, тож хоч бувби і винен, то певно перед ним не признавбися.

Андрій вернув до дому пізніше і привітався лише з одною дитиною, бо тамті вже спали. Привітався із жінкою, та вона йому не відповіла ні словом. Поставила перед ним вечерю, а сама сіла під печею сумна мов хмара.

Він дивився на це з болючою усмішкою, а далі став собі підсвистувати, а опісля заспівав з тиха:

Дала їсти без обруса Сама сіла мов покуса...

Він поклав ложку на столі і каже:

— Зосю! Чи у тебе знайдеться раз тільки розуму, що у курки? То ти мовчиш на моє привітання, хоч ми цілий день не бачилися і таким способом ти хочеш прихилити мене до себе?

Тебе вже инші вітали краще і прихиляли до себе там, де ти їздив.

Бодай ти так жива тай здорова була... Ти давай так собаці їсти, не мені,— крикнув з у сьої сили і кинув мискою на поміст, яка розбилася на куски.— Щоб тебе вже раз чорт взяв, ти відьмо...

Він вийшов схвильований з хати, пообходив ціле господарство і поліз на оборіг.

Він перший раз з таким криком і лайкою накинувся на жінку. Бо він прийшов у хату з найкращим наміром, може воно ще зміниться, та поправиться. Та це показався даремний труд. Так має бути аж до смерти. Став переходити в думці це все, що нині бачив і пережив. От Паславські! Люблятся, шануються, тай живуть собі, мов у раю, хоч у них і невеличка хатка, і статків великих нема. Тут би лише жити в добрі, в гаразді. Що йому з сього богацтва? "Воли-корови по убочи, а біда попереду очи".

На другий четвер мусить він взяти жінку до міста. Може вона як побачить, як другі люди живуть, позавидує їм, та й собі такого забажає, схаменеться... Хибаж? Таж вони так само ще недавно жили, доки її чорт не опутав... Та може то Бог ще її врозумить... Та в цій хвилі станула йому перед очі гарна, струнка, чорноброва Етля з малиновими губоньками... Вона сердешна, також має стати жертвою інтересу, її також мають продати за гонори для батька і матери. Дістанеться в неволю цій святій малпі, що виссе із неї своїми слинавими губами всю молодість. Вона зівяне мов зірвана квітка. І це не станеться для забезпечення її буту та життя, а лише тому, що її батькови за-баглося достать рабіна за зятя. Така людина, що може ціле життя лежати на грошах добутих із людської глупоти. Шкода її бідної! Він бажав собі виратувати її з цеї небезпеки, та нічого розумного не міг видумати. Йому стало її жаль, бо він добре розумів своє горе із такої самої причини. Хиба цим рабіном при такій гарній жінці не запанує дух заздрости? Тоді стане її мучити підозріннями, а відтак дасть їй розвідний лист, та прожене мов беззубу собаку...

З такими думками він заснув.

На другий день обійшов з рана ціле господарство, запорядив що треба і пішов в хату, бо почував голод. У хаті вже було попрятано. Зося сиділа коло стола з якимсь шитвом.

^ — Слухай, Зосю, в четвер кінчиться у Дмитру-ся школа. Поїдемо по його обоє. Тобі треба від себе подякувати Паславським за опіку над дитиною. Вже два роки хлопець у них, а ти не була там ні разу. Колиб ти побачила, який Дмитрусь румяний, та здоровий. Паславська ходить коло його мов рідна мама.

Я не поїду, їдь собі сам, як до тепер їздив. Не хочу перешкаджати, може яке серце тужитиме за тобою...

Поїдеш і ти зі мною, бо я так хочу, і кажу. Досить цих дурних бабських примхів та фохів. Поїдеш, щоб я мав тебе за волосся взяти і до воза мотузом привязати. Поїдеш! Може ти де по дорозі відкриєш це серце, що за мною тужить, то його повеселиш по свому... Я мушу раз переломити твою безглузду упрямість.

Він пішов до роботи.

— Що йому сталося? — думала Зося.— Таким рішучим він ще не був ніколи. Це вже певно не його в цім голова, а хтось його на таке напутив. А хтожби, як не мій татунцьо та мамунця? А може вуйна? Але я поїду... Чогож я така дурна? Підозріваю, що він має якусь любовницю поза селом. Сліджу за нею, під-зираю а сиджу в дома і не показую вже від кількох літ носа поза село. Може мені тепер як раз поталанить, тай знайду мого ворога, а тоді буде моїй біді край...

Вона від цеї думки дуже зраділа, а як Андрій прийшов обідати вона каже:

— Я тобі противитися не буду, бо ти мій чоловік. Хочеш, щоб я в четвер поїхала до міста то й поїду.— Вона усміхнулася, як того вже давно не було.

Андрій видивився на неї. Може справді сталася якась переміна? Може справді помогло це, що вчера вилаяв, а нині таки поставив на своїм. Дай Боже!

Через день він довідався від дітей, що сюди заходили дідусь Тучко і бабка Тереня. Що це знова? Кож-де приходило окремо. Хиба вони її уговорили? Та ще вуйна, це людина, але вуйко, цей знова коли що робить, то певно якесь шельмовство має на думці. Та щоби він міг мати тепер на думці? Чи йому справді може що на цім залежати, чи я добре жию з жінкою? Може тепер, якраз порушилася у йому совість і хоче направити заподіяну мені кривду? Боюся посуджувати його о що лихого, бо й мені не добре, що жінка мене безвинно посуджує.

Андрієви здавалося, що над його головою трохи розхмарюється, що заблиснув соняшний промінь. Може воно і сонце засвітить?

Так перейшов цілий тиждень до четверга. Зося тямлячи на пересторoги і ради вуйка мов не ця стала. Вона розмовляла з чоловіком весело і сміялася, а іноді то і пісоньку з тиха заспівала. Андрій з цього ворожив собі Бог зна що, і був дуже радий. Та він сердешний не знав цього, кілько зусилля коштувала Зосю ця ласкавість. Вона плакала по кутиках зі злости і пальці собі кусала, дряпала себе по грудях, рвала волосся, то знова сміялася діявольним сміхом, що хтоб його почув, тоб його цей сміх заморозив... Вона плакала, що таке насильство свойому почуванню завдає, сміялася із радости, що чоловіка вміла так приспати і тепер певно все відкриє.

В четвер вона прибралася і причепурилася, надягла шовкову спідницю і кафтаник, а на голову такийже чипчик, як шляхтянки носили. Припняла золоті ковтки, а під шию припняла велику золоту запинку з

коралем. Кромі цього на шию навішала кільканайцять шнурків великих коралів. Андрій надяг шляхотську нову чумарку, суконні штани, нові чоботи і шляхот-ський кашкет. Припняв годинник на срібнім ланцюжку. Наймит запряг до угорського візка пару добре вичищених коней. Сидження візка вкрито килимиком. Зося взяла на себе ще велику шалеву хустку.

Станули на кобилячій голові перед коршмою. Андрій поступив за прібкою пшениці, котру мав міняти на насіння. Хаім вийшов і запросив їх до гостинної, і зараз Рифка принесла для них каву. Посідали за столом. Андрій доглянув, що Етля повязала хусткою голову, начеб її зуби боліли, в старій спідничині і драних черевиках. Зразу дивилася крізь вікно, а опісля заглянула крізь відхилені двері в гостинну. Опісля війшла вона сама до гостинної за чимсь і придивлялася добре Зосі. Сама була похожа на наймичку-попихача, що ніхто на неї не звернувби уваги. На Андрія навіть не поглянула. Етля заходила кілька разів до гостинної, та все так, щоб не застати тата, котрому могло забагнутися представити її, бо Хаім любив повеличатися перед шляхтою своєю дочкою. Вправді тепер можеби і соромився признатися, що його дочка в таких лахах. Він стрінувши Етлю в сінех сказав їй:

— Як ти нині ходиш, моя дитино...

— Нині не їду до міста, то можна як будь, і так мене зуб розболів.

Андрій помітив, що Етля кожнього разу пильно до Зосі придивляється. Зося цілий час не говорила ні словечка до чоловіка, а на запити і чемности Хаіма відповідала півсловечками. Етля не могла зміркувати,

хто ця шляхтянка Андрієви є? Але певно вони собі якісь рідні, коли з цею особою сполучена тайна, чому його до тепер малолітним називають. Це певно мама, вуйна або стрийна, бо він з нею поводиться дуже обережно і помагав їй з візка злазити. Етля зараз пізнала, що вона

мусить бути злюча, бо у неї затиснені губи і морщини на чолі. Зараз по каві Андрій спішився їхати. Він собі тепер нагадав, що Хаімови схочеться йому дякувати за це, що Етлю до міста возить, і сього дуже боявся. Але Хаім не говорив нічого.

Етля знова стояла під вікном і ще придивлялася Зосі, доки не від'їхали. Вона була вдоволена, що так непомітно справилася. Тепер лиш спитатиб батька, хто це є, і цікавість булаб заспокоєна. Але вона цього не хотіла. Чого має батько знати, що вона Андрієм інтересується? Не треба питати нікого, а за тиждень довідається всьо.

Заїхали прямо до Паславських. Не застали вже ні Паславського, ні Дмитруся в дома. Сьогодня відбувався дорічний екзамен з великою врочистістю.

Андріїв приняла сама Паславська. Вона мала на собі лише білий кафтаник і не гадала в таку горячу днину інакше передягатися. Але тепер як приїхали гості, вона надягла на себе халат з широкими рукавами. Це Зосі не подобалося і вважала це за зневагу для своєї особи. Андрій представив Паславській свою жінку, заки війшли ще в хату. Андрій був веселий і жартував, та поводився свобїдно, коли її цілував в руку. Паславська була теж весела. Зося сиділа на софі і пильно слідила за поведениям Андрія з молодою гарною Паславською. У неї зараз повстало підозріння, що її чоловік з цею панею мусить блище знатися. Заздрість росла з кожньою хвилиною. Зося стала впевнятися що ця любовниця її мужа, за котрою вона слідила по селу, це певно Паславська. їй вдарила кров у голову, і вона страшно змінилася. Лице викривилось, а очі бігали то по Паславській, то по Андрію мов дві пекучі блискавки. От хвала Богу знайшла винов-ницю. Андрій бував тут що тижня під покришкою, що до сина приїздить, возив сюди печене і варене та не за хлопця, а за горячі поцілуї та палкі обійми цеї зводниці шельми. У таку пору Паславський побував в школі, слугу можна було вислати до міста за покупкою, а вони мали свободу... Кілько разів подивилася тепер на їх обоє, то уявляла собі зараз, як це вони любенько женихаються, може саме на цій канапі, де вона тепер сидить. Зосю аж

підкидала злість в гору і вона мусила сціпити зуби, шрб ними не дзвонити, бо страшно стала дріжати. Чомуж вона ранше сюди не приїхала, булаб від разу осягнула свою ціль і не мучилася так страшно.

Паславська не догадуючися нічого говорила до Зосі ласкаво:

— Пан Андрій такий добрий для нас, і що тижня, тільки нам навозить, що є з чого цілий тиждень жити.

Зося на це нічого не відповіла. Вона боялася роз-щіпити зуби, а собі подумала: "Я це знаю і є за що возити мою працю, на яку собі легким способом заробляєш, ти безстиднице".

А на це каже Андрій, цілуючи її в руку:

— Прошу пані, за це, що ви обоє заходитесь так щиро коло нашої дитини, то я вам привожу мало, бо Богу дякувати у мене сего добра досить, і мене це нічого не коштує, а ви в місті мусілиби за це солено заплатити.

Зося аж горіла зі злости.

— Пані Гороцька не була ласкава ніколи до нас загостити, хоч Дмитрусь вже другий рік у нас. Я дуже була рада пізнати. Коли наші чоловіки собі другами, то чомуж і ми не малиби подружитися?

Аж тепер Зося здобулася на відповідь. Вона скривила губи до якоїсь діявольської усмішки і каже:

— Справді і я дуже жалую, що я паню Паслав-ську ранше не пізнала, булоб може не одно інакше зложилося. Та я все при праці, при дрібних дітях і годі мені вибратись з дому.— А в душі думала собі: "який же цей Паславський мусить бути недотепна фуяра, що він на це свинство дивиться і нічого не бачить. Гарного вибрав собі друга... для жінки".

Паславська поміркувала, що Зося якась не говірка і годі з неї слово видобути, хоч її з ріжних боків заговорювала. А може вона так дорогою змучилася? Паславська принесла у фляшці свіжої води, три шклянки і кілька коробочок з конфітурою, та стала гостей припрошувати. Зося справді випила шклянку води, бо її пекло в середині огнем. І Паславська думала справді, що вона так дорогою змучилася.

— Ви, пані Гороцька, трохи відпочилиби. От так прошу без церемонії, як у себе в дома, покластися на канапу, я зараз підкладу подушку.

"На цій самій канапі? — подумала Зося — не діждеш сього, шельмо".

— О дуже вам дякую,— каже Зося — я таки зараз піду до міста, бо мушу дещо до дому купити... Я таки зараз піду... Побуду там зо дві години і вернуся, та опісля підемо з чоловіком разом... Ти Андрію лишишся, правда? — Але Андрія в цій хвилі не було в хаті, а вона така була схвильована, що цього не помітила. У Зосінім нутрі горіло ціле пекло заздрости. Голова в неї заверталася, серце билося молотом, поперед очі бігали іскорки... Вона не тямилася, не знала, що біля неї робиться. Одну Паславську, свого найтяжчого ворога вона бачила в постаті самої чортиці. В її розбурханій голові повстав від разу такий плян: вона тепер піде до міста на дві години, а Андрій лишить тут. Та відтак нечайно вернеться і застане обоє в обіймах. Вони певно що лиш ждуть сього, щоб вона уступила. От видно по Паславській, як она горить з нетерплячки, так її дуже пильно до пестощів. І від разу справа скінчиться. Вона виломить двері, або вивалить вікно, а таки до середини достанеться в саму пору. Тоді вона цій шельмі видре очі, а його гладкий писочок геть кіхтями роздрапає. Буде з цього публіка, то буде, але раз таки скінчиться, а вона помститься за свої терпіння...

Пан Гороцький вийшов перед хвилею на двір,— каже Паславська, а собі подумала: "хиба вона сліпа?".

Перепрошую, я не завважала. Я таки піду, до побачення!

А прошу пані до нас на обід, так коло першої години. Тоді вже і Микола прийде і Дмитрусь червону книжечку принесе...

"Не бійсь небого, я вернуся ранше, чим ти надієшся, а тобі буде тобі на писку червоно".

Вона вийшла з хати. Андрій порався з чимось коло візка.

Ти Зосю, куди?

Йду на дві години до міста, а відтак вернуся, і підемо разом, ти поки що лишись тут, а то розминемося.— Вона усміхалася солоденько, як лише могла.

Ні, я йду також з тобою, бо маємо разом одне діло полагодити...

Та полагодимо опісля, а ти таки лишися, сама піду...

Ет! що там! Секретів передімною чейже не маєш, а коли це який секрет, то лиши його на по-обіді, бо я знова не буду мати часу, як Микола і Дмитрусь вернуться зі школи...

Зося не знала, що й казати. "А то шельма обережний".

Пішли разом. Паславська чула цілу цю розмову. Вона відразу чогось догадалася, бо хитнула головою і прикусила губи...

По дорозі Андрій каже:

— Мусимо Зосю обоє запросити до себе Паславських до нас на вакації, бодай на дві неділі. Вони варта цього. Я їх вже просив, але випадає, щоб і ти їх запросила. Ми їх примістимо в шпіхліри. Микола давно мені говорив, що радби до Заріча приїхати, до свого рідньо-го

села, та не має там до кого заїхати. От тепер траф-ляється добра оказія. Я би бажав собі, щоб Дмитрусь мешкав у них і як буде на другий рік ходити до гімназії. А це вже від вакацій... Гей гей, як цей час біжить...

Зося злобно усміхнулася: "ось собі видумав! Хоче цю повійницю до хати собі спровадити, бо на вакаціях нема вже за чим до Дмитруся їздити. Та може так і ліпше, тоді я кожен їх крок буду слідити і певно їх вилапаю, хибаби я не жила".

Добре Андрію, я дуже радо, коли ти так хочеш. Тоді з Миколою наговоришся... тільки, що це тепер жнива і праця в полі...

Що жнива! Побачиш, що він буде зі мною снопи возити, я його знаю...— Андрій радів думкою, кілько то він через ці дві неділі від Миколи навчиться, таки не відриваючися від праці. Йому стало так весело, як вже дуже давно не було.

Тепер Зосю, поступимо насамперед тут до склепу.

Що ти хочеш купувати?

Для моєї Зосі сукна на зимовий одяг.

Мені жадного одягу не треба...

— От не говори. В зимі не маєш в чім між людей вийти. Все вже позносилося і витерлося.

Зося не хотіла далі перечитися.

Він хоче їй за це відвдячитися, що вона згодилася запросити паню Паславську до себе. Вона тепер буде йому у всьому годити, щоб лише його обережність приспати.

Поступили до склепу і Андрій порадившися ще купця, купив сукна на одежу для Зосі, і що до сього було потреба.

— Тепер ходімо до кравчині. Вона при мені мусить брати міру, щоб добре відтак скроїла.

Полагодили і це.

Тепер ходімо дещо для дітей купити. Для Дмитру-ся купимо новий одяг, але хиба аж опісля, бо треба буде на його помірити.

І так ходили від склепу до склепу і купували. Андрій був веселий і дуже розщедрився. Не забув за нікого в хаті, аж до малого пастушка від коров.

Забарилися з цим досить довго і Андрій ніс до хати Паславських цілий оберемок всячини.

Микола вже вернув зі школи. При екзамені так змучився, аж зіпрів. Та слава Богу, вже кінець року, і можна буде шість неділь відпочати. Дмитрусь дуже радів, бо приніс собі зі школи червону книжечку з золотою написю "Нагорода пильности". З сьою книжечкою він усюди возився і всім показував, навіть наймитови Федькови, що сидів на візку.

Посідали всі до обіду. Паславська прибралася трохи інакше, послугувала гостям і припрошувала. Андрій з Миколою завели розмову. Зося сиділа мовчки мов сова в полуднє, тілько як лише поглянула на Миколу, подумала собі: "От дурень ти — дурень".

Андрій був веселий, приговорював і жартував... А відтак став запрошувати Миколів до Заріча. Паславська каже:

— Микола вже не від нині так горяче бажає собі поїхати до Заріча скупатися в цій ріці, в якій дитиною купався, походити по цих полях, де

він з паном Андрієм коні пас, та все нам так важко вибраться. Бачите, у нас садок є. Як би ми обоє поїхали, то все нам збиточники обнесуть. Я вже його нераз намовляла, щоб сам поїхав, та він не хоче. Я хочу, каже і тобі показати, це, що мені таке любе. Тому-то і тепер годі буде нам обоїм їхати з дому. Микола, як хоче, хай їде, а я остану в дома...

Ні, пані, я прошу вас обоє. А коли вам о цю садовину так ходить, так я вам пораджу: продайте її зараз садівникови, хай собі пильнує.

А нам в зимі не треба овочу? — перебила Паславська.

Погодіть, я ще не скінчив. Ви продайте, а я вам привезу в осени тільки овочу зі свого саду, кільки буде з вашого і продам вам за такі гроші, як від садівника за сад візьмете. Згода?

Я не моглаби вас так використовувати,— каже Паславська — ви й так за Дмитруся більше привозите, чим нам належиться.

Я вже ліпше знаю, хто більше дає. Дайте спокій і не треба нам рахуватись, як жидам... Але таки вас прошу приїдьте обоє, а ми будемо вам дуже раді...

Андрій подивився значучо на жінку, щоб вона запрошувала також.

Я прошу панства не погорджувати нашою сільською стріхою.

Таки, Мариню, мусимо їхати,— каже Микола до жінки — яз цих запросин дуже радий.

"Ой дурень, ти дурень", подумала собі Зося "будеш ти ще не так тішитися".

По обіді Зося налягала, щоби зараз їхати, хоч Андрій хотів ще під грушею в садку з Миколою побалакати. Вона вимовлялася, що лишила в дома діти і вона за них неспокійна. Андрій нагадав, що мали ще купити Дмитрусеви новий одяг, та Зося сказала, що краще буде купити по вакаціях, як Дмитрусь піде до гімназії. Поки що, хай вдоволяється книжкою.

Коли поїхали, цілу дорогу Зося не промовила ні слова, хоч як Андрій до неї заговорював. Вона думала про одно, як вона цю паплюгу вилапає на горячім і прожене з хати з розбитим писочком. Та ще й до суду подасть і так їх опублічить, що його певно з міста кудись заберуть. Вона порівнювала Миколу з Андрієм. Микола показався кращий, делікатніший від Андрія, мав білі руки не такі мозолисті, як Андрій, ну і поведения делікатне, панське. Колиб їй прийшлось вибирати, то таки вибралаби Миколу. І вона дивувалась, що Паславська замість Миколи, Андрія вибрала. Та як вона вибрала? Має і одного і другого. У міських жінок є свої примхи, а у Паславської така примха, що місто одного має двох: одного тонкого та делікатного, а другого плечистого. Міські пани люблять їсти побіч булки і разовий хліб.

По від'їзді Андрія, каже Микола до жінки:

— Хиба Мариню аж тепер поїдемо до Заріча. Не повіриш, як я цим тішуся, що подихаю повітрям цих самих піль, по яких я дитиною бігав, в ріці скупаюся... За такі хвилини можна жертвувати всі овочі з нашого садку.

Жінка сіла побіч него на канапі і обняла його.

Мій дорогий Миколо, якби я рада причинитися до цього, щоб ти по тяжкій річній праці як найбільше міг використати час для себе, відсвіжити свою голову, відпочати, та набрати нових сил, тож прошу тебе, їдь собі до Заріча, хочби на цілі вакації, а я таки не поїду...

Та я хочу, щоб і ти поїхала, я вже тобі казав чому?

Це Миколо не можливе. Як би ми в Зарічу могли мешкати у твоїх крівних, я поїхалаб, але ти ніяких там не маєш. Але до Андріїв не заїду нізащо в світі. Перший раз в життю я бачила паню Гороцьку, але і цього мені досить г більше не хочу з нею ніколи стрічатися.

Чи може вона тобі що обидного сказала?

Вона не сказала, але ціле її поведения супроти мене було обидливе. Ти цього не завважав, впрочім тебе тут не було. Вона мене трохи не зїла своїми очима. Як вона тут бісилась і казилась скільки разів Андрій до мене говорив, або поцілував мене в руку. Заложуся, що вона мене підозріває о романси з Андрієм.

Паславська була обурена і в її очах показались слези.

Що ти говориш? тобі хиба привиділось...

Ні не привиділось.

Вона стала оповідати чоловікови ціле Зосіне по-ведення від початку і закінчила так:

Вона бачила, що слуга пішла до міста і ми лишимося обоє з Андрієм самі, а тоді я йому зараз на шию кинуся, а вона зараз вернеться і нас так застане. Вона мене тяжко обидила і я не хочу її більше на очі бачити...

Мариню, ти помиляєшся. Вона собі проста жінка і не знає поведенції, що молодій жінці не випадає лишитися в дома з мущиною сам на сам.

Го го! ти мені не говори. Вона за свого Андрія мусить бути страшно заздрісна, і тому кожду молодшу жінку вважає за його любовницю...

Це правда, бо і Андрій жалувався передімною, що вона дуже заздрісна і напастує його підозріннями, та чіпляється в селі молодиць та ганьбить їх, і за це її до суду позивали.

А що? Не вгадала я? Вона і мене підозріває... Та хай її там з її заздрістю, але як ця відьма сміє мене обиджати? Треба було бачити, як вона тут горіла, тряслась мов в пропасниці. Мене і злість брала і хотіло і сміятися в голос. Мене і Андрія їла, жерла очима, зі злости то і говорити не могла... Отже бачиш, що це правда, а не примха, не видумка. Хоч ти мені і слова не сказав про твою розмову з Андрієм, то я таки пізнала, що вона заздрісна. Ми жінки відчуваємо богато такого, чого ви мущини очима не можете бачити. Таким же чуттям ми і людей пізнаємо... Тепер подумай, якби мені у Зарічу жилось, колиб ця кочерга слідила за мною і бажала мені на кождому кроці лиха?

І щож відтак сталося, як вона казала Андрієви лишитися тут?

Він про це і слухати не хотів, а таки пішов враз з нею. Не знаю, чи відгадав її діявольські думки і, чи таки треба йому було цього, але таки пішов... Отож Миколо, коли не хочеш, щоб твоя жінка мучилась і плакала по кутах, то таки не силуй мене їхати до Заріча...

Ні, я цього не хочу. Ти маєш повну рацію. Я теж відложу мою поїздку, бо там де для моєї жінки не має місця, там і я не повинен бути.

Спасибі тобі, мій добрий, любий Миколо.— Вона його обняла і поцілувала, а далі каже дивлячись йому у вічи:

— А може і ти будеш о мене заздрісний?

— Марія Паславська за таке говорения піде за таблицю клячіти на гречці — говорив Микола таким голосом, як говорив в школі до учеників. — Ти не забувай, що я бельфер, і вмію карати...

Вони знова поцілувались...

Я зараз Андрієви напишу, що ми не можемо приїхати.

Ні, так не можна робити, бо цим ти Андрія болюче вразивби. Він мігби догадатися, що ми через його жінку не хочемо їхати. Мені цього чоловіка сердечно жаль, бо він інтелігентний і ніжний, та болюче всьо відчуває. Ти напиши, йому, що не можемо їхати, бо вибираємося в гори до мого стрия у Скіль-щину. Хоч воно не буде правда, бо стрий нас не запрошував, але це нікому не повадить, а ми цю гірку несподіванку трохи осолодимо.

Хай буде.

Та скажи мені, що Андрієви сталося, що він такий молодий, гарний мущина з такою старою оженився?

Це дуже складна і сумна історія...— Микола оповів усьо жінці, що сам знав від Андрія.

Як я булаби на його місці, я би від такої відьми втекла на кінець світа.

Я тобі скажу, але під великим секретом, бо він мені також під секретом сказав, що він має думку втікати до Америки.

А діти?

Він каже, що дітям він оставить своє ціле майно, і лишить їх під доброю опікою.

Може Тучка?

О! цього певно не буде...

Ой, бідний, він бідний... Сердечно мені його жаль...

XI.

Минув знова тиждень. Обоє вижидали нетерпеливо четверга. Зося цікава була знати, чи Андрій цього четверга також до міста поїде і чи привезе Паслав-ських. Иншої цілі така їзда вже не малаби, бо Дмитрусь вже був в хаті, і не треба йому було харчів підвозити. Андрій хотів конче бачитись з Етлею. Він вправді нічого ще не видумав на її поратунок, але його тягло до неї вдержатися в слові, що її знова підвезе до міста до рабіна. Він дуже був цікавий знати, що Етля скаже на його жінку.

Зося рада була по свому бачити в своїй хаті цю повійницю але на приняття гостей вона ще не була приготована. Перед цим вона хотіла, щось иншого приготовити. І для того, коли Андрій вже сідав на віз, вона вийшла до його і сказала, щоб ще на тиждень відложив привезення гостей, бо шпіхлір ще не був впорядкований...

— Як так, то чогож я буду возом товчись і двоє коней від праці відривати. Поїду моєю однокінкою, тай умовлюся з ними за день, коли приїдуть.

Зося запевнила його, що до понеділка всьо буде готове. В понеділок навіть краще буде їхати, бо буде менше фір і не буде такої куряви по дорозі. Вона справді злилася на це, що Андрій поїде сам до своєї любки, але їй треба було цього, щоб його сьогодня не було в дома.

Андрій поступив під кобилячу голову і забрав з собою Етлю.

Вона вже ждала на/його, і як лише надїхав, вона зараз вийшла і сіла на візок.

Ви, панно Етлю, були такі певні, що я приїду?

Як пан Гороцький сказав, що приїде, то я була певна, що так. Я на ваше слово багато кладу. Вона поглянула Андрієви у вічи.

Андрій зараз зачав:

Ви бачили цю жінку, що я з нею їхав?

Ой бачила, бачила, зі всіх боків бачила, і догадуюся, хто вона є.

Ви певне тата питалися...

Ні, я сама догадуюся, що це або ваша мама, або тета, і вона вас так висватала, що почуваєтесь нещасливим...

Я бачу Етлю, що ви добрі до секретів, як ви батька не питалися. Тепер я вам скажу, що це моя жінка...

Жінка? ви хиба жартуєте з мене.

Ні, не жартую. Це моя слюбна жінка, з якою я вже десять літ жию.

Ха ха ха! А шейне пріце! (гарна жінка). А вам що сталося, де ваші очі були? Та це ще не в цім діло, що вона стара і погана, але вона мусить бути дуже злюча. Я бачила такі жидівки з затисненими губами, а вони були страшно злючі.

Вона лише тому зла, що дуже заздрісна за мене, і ізза цього нема у мене веселої години.

Я не розумію, що ви мущина, що маєте право вибирати, таку собі жінку вибрали...

А я не розумію, як ви можете за цього якогось слинавого рабіна виходити заміж...

Бо мене силують, а я не маю своєї волі. Я вам це вже говорила. Впрочім, я ще не вийшла, і хто зна, чи я за його вийду, я скорше втоплюся.

А мене не силували, але підмовили, піддурили і продали, як я ще дітваком був, і нічого не розумів. Я тоді мав вісімнайцять літ віку. Я не мав ні розуму ні волі... Ми зразу жили собі добре, поки вона не постарілась і не споганіла, а тоді стала мені своєю заздрістю страшно доїдати. Мені не вільно на жадну молодицю подивитися.

Етля поглянула на Андрія:

Вона має чого бути заздрісною. Ви такий гарний, а вона погана мов опудало... Та ви мені ще не пояснили, чого вас звуть малолітним?

Хибаж не догадуєтеся, що мене вженили, як я мав вісімнайцять літ, а по оженennю я був ще шість літ під опікою і це малолітство прилипло до мене як смола. Є малолітних багато на світі, але вони не женяться поки не стануть повнолітними.

— Мені вас дуже жаль, що у вас нема виходу з цього положення.

Як би ви були жидом, ви далиб їй розвідний лист і бувби біді кінець...

Я хочби і на жидівську віру перейшов, то не мавби права таке зробити.

Я цього не знаю, але подякуйте Богу, що ви не жид.

Я ж знова і не кваплюся на жидівську віру переходити... Що до вас, панно Етлю, то я ломлю собі голову, якби це зробити, щоб вас з цього прикрого положення вивести...

Моя неволя булаб стократ гірша від вашої. Жидівка від колиски призначена на невільницю свого мужа, і у нас, як я вам вже говорила, о любов і о згоду не питаються. Я маю сліпо слухати і підлягати чоловікови у всім. А ще бідніша жінка мареморей-ного рабіна. Бо я жиючи з ним мушу перенестися в ці старожидівські часи, в яких він живе. Йому і всім гаситам здається, що цар Давид лише що вмер, а тепер панує який там римський цісар. Вони сидять заєдно в старих книжках і не хочуть нічого про світ Божий знати. Жінкою він нічого не інтересується і не говорить до неї хиба тільки тоді, як йому чого треба. Вона, призначена для його як рабиня, мусить бути така чиста, щоб ніхто її навіть своїм поглядом не споганив. А колиб це навіть проти її волі сталося, то вона мусить відбути ріжні, талмудом приписані ритуальні обмивання. Ну, що я цьому винна, що який мущина на мене подивиться?

Вам мусить бути страшно перед таким життям.

Ще як страшно. Моя ціла душа протів цьому бунтується, і я морочу свою голову, як перед цим обезпечитися. Чи ви читали коли за демонів? Це є такі духи, що опановують чоловіком і він не може з під їх панування освободитися.

Десь я за це читав, та либонь мають бути демони і лихі і добрі.

Я говорю про лихих. Чоловік від демона слабший, він даремне бореться і втікає, ховається, та ніде не може сховатися та нікуди не може втечи. Мені здається, що і я остаю під владою такого демона, і не можу нікуди втечи...

Я гадаю, що це, що про демонів написано, це байка.

У кождій байці є правди трохи, лише що вона закрита і треба над байкою подумати, заки правду відкриється. Цей мій рабін мені часто сниться, а все страшно. Він ніколи мені не сниться так, як суджений сниться дівчині, що вони разом ходять, співають, збирають цвіти, цілуються. Мій рабін сниться мені як топельник. Я ходжу десь понад берегом дуже каламутної води, а він з під корча з якоїсь кручі липає на мене своїми страшними очима і простягає до мене свої довгі ослизлі від жаботиння руки, похожі на кліщі рака, або знова як лапи велитенного павука. Він рознімає великий рот, щоб мене зараз проковтнути. Я пручаюся, хочу втікати, та не можу з місця рушитись, бо мені ноги задубіли і десь у землю загрузли. А він мене вже досягає, вже хапає. Я тоді кричу в трівозі і від цього прокидаюся. А часом, то мене тато або мама збудить. Тоді я така налякана, що дрі-жу цілим тілом. А знаєте, що сни бувають віщі?

Це правда, бо і мені щось такого снилося, що відтак справдилося.

Я вірю, що ці сни мені також справдяться. Я вже бачу, яка буде моя доля, коли мені з цьою малпою світ завяжуть... А опісля по літах, як з мене цей павук усю молодість виссе, як я споганію і постарію-ся то дасть мені розвідний лист і прожене від себе. Тоді я ні дівка ні вдова, а погорджена від всіх розвідка.

Ні, Етлю, ваш сон показувавби на що инчого. Я вам його інакше виясню... Це всьо незадовго минеться, як страшний сон, бо ви в саму пору пробудитеся, так як і тепер пробудились зі сну поки ще він вас своїми лапами не захопив... Ви лише проволікайте цю хвилю вашого весілля як найдовше... або зробіть щось такого, щоб він скинувся...

Щож я такого можу зробити?

Як вас поставлять вінчати, ви йому плюньте в лице, або видрапайте йому лице...

Мене би жиди убили...

Ну, але вас не забють. Кілька стусанів треба витерпіти, то всеж воно не це, що терпіти відтак ціле життя. Але по такім привітанню, то він певно скинеться.

Хто знає, чи скинеться. Але я вже знаю, що мені зробити. Як не поможуть мої просьби і благання, і не буде для мене виходу, тоді я втоплюся. Вижду хвилі, коли в Дністрі буде велика вода, тоді він мене прийме...

Вона закрила лице долонями і стала судорожно плакати...

Знаєте, Андрію — пане Андрію, що я вже таку думку мала нераз. Мені вже ця єврейська наука з маламедом і рабіном дуже остогидла. Та я відкладаю цей ратунок на кінець. До цього, то таки ви причинилися. Ми стрінулись припадково і припадково розмовляти стали і ця розмова зробилась для мене солодкою розрадою. Бо я бачу, що ми не лиш одним візком їдемо, але що мене така сама, а може ще й гірша доля жде, як ваша. Тому я хочу ці хвилі, коли можу з вами розмовляти продовжати як мога. Я цього певна, що ви говорите зі мною щиро, що мене не обманюєте, що не смієтеся над бідною жидівською безпомічною дівчиною, і мені все здається, що ви мені подасьте якусь спасенну раду...

Ні, Етлю, я би такої підлости не зробив, щоб над вами посміятися. Я таке сам переживаю і багато вже випив цеї отруї, яку вам підсувають, мені вас жаль, а коли не можна буде інакше, то зробите так, як я вам лише що порадив. Це зробіть перше, чим в Дністрі велика вода на вас буде чекати...

Спасибі вам Андрію! — Вона взяла його під руку і кріпко до себе прижала.

Мовчали так досить довго. Андрій хотів звести розмову на що інше.

А затямте собі, про що вас нині буде рабін вчити, то будемо мали про що говорити вертаючи.

Е! шкода собі голову морочити. Ми й так матимемо про що говорити... Може я, саме цим, що буду непонятлива спекаюся біди і рабін мене відцурається... Але тоді мені знова гіренька година від мами...

Е! мама вам не воріг!

Ну, не воріг хиба на стільки, що мене з хати не прожене. Але скільки мене намучить, навіть наштур-кається, то вже і світ остогидне. За цю зневагу, якуби мої родичі від жидів дізнали через це, що я показалася недостойною стати рабінкою, мене мусілаби спіткати кара. А треба вам знати, що наші жиди такі самі мстиві, як їх Бог.

Не попадайте в розпуку, підождіть. Зволікайте, моліться, а Бог вас певно виратує...

Хто? наш жидівський Бог охоронивби мене? Це не може бути. Наші рабіни розмовляють з ним за панє-брацє, то він їх сторону тримавби, не мою.

Так ви моліться до нашого христіянського Бога, моліться до Божої Матери, Марії, они вас вислухають і охоронять.

А мені це вільно? Я ж не хрещена...

Вільно, вільно. У нашу церкву можуть ходити всі і молитися. І наша молитва не мусить бути така довга як у жидів...

Я навчилася Отченаш, та боюся, щоб вашого Бога не обидити...

Не обидите, ану говоріть, чи добре...

Тоді Етля зложила руки і проговорила Отченаш.

От видите, що вийшло добре. Моліться так щиро, а Бог вашу молитву прийме, бо у ній велика сила...

Чому я християнкою не вродилась?

— Як Бог схоче, то ще будете. Треба тільки вірити, що Бог поможе, а певне так станеться. Ісус Христос говорив до апостолів, що колиб у них тільки віри, що зернятко гірчиці, то такою вірою можна гори переносити.

Етля слухала, мов мала дитина, що говорив Андрій простими словами і була дуже з цього рада, що почула. Вона знова прижалась до Андрієвого плеча.

— Ваша віра краща нашої.

Андрій був побожний чоловік і був з цього радий, що Етля так в його науку вслухується. Він розповів їй кілька християнських легенд, котрі він знав.

—7 Етлю, я вас навчу ще одної молитви, коротенької до Богородиці, а у ній також велика сила. Вона вас певне виратує від біди. Ось слухайте, що про неї розказують. Горіла раз велика камяниця в місті. Вже згоріли сходи і не можна було ніяк з гори зійти. А там лишилася одна вагітна жидівка. Вона бачить, що виходу для неї не має. Тоді вона нагадала цю молитву від слуги християнки, помолилась, зібрала в купу кілька подушок і скочила з цим з другого поверха. їй нічого не сталося.

— Навчіть мене Андрію цьої молитви.

— Ось слухайте: під твою милість прибігаємо, Богородице Діво...

Вона ще дуще пригорнулась до його мов дитина до матери і повторяла за ним слово по слову, доки не навчилась.

— Спасибі вам Андрію, я вам цього ніколи не забуду. Ви вляли в моє серце таку віру в це, що мене Бог освободить, мені аж на серцю полегчало.

Приїхали так до міста, і Етля побігла до рабіна. Умовились знова на четверту годину.

Андрій радів з цього, що бідну дівчину жертву жидівських "забобонів" потішив. Чи зможе ще що для неї зробити, чи зможе подати їй помічну руку в цім прикрім положенню? Колиб то він тепер був свобідний! Та шкода і думати про це.

Привітавшись з Миколою передав йому торбину з грушками.

— А це гарні грушки, а такі вчасні...

— У мене перші грушки виходять. Це я сам щепив...

Паславська йому подякувала теж... А Микола каже:

— Маю для тебе гарну книжку. Дивись, це вірші нашого найбільшого поета Тараса Шевченка. Вони тобі певно подобаються так, що їх вивчиш на память...

Андрій став перекидати листки. Це був перший Кобзар виданий в Галичині.

По обіді вийшли оба в садок. Андрій при обіді хотів кілька разів заговорити про їх гостину в Зарічу, та обоє Миколи все чимсь иншим заговорювали. Тепер в садку, каже Микола:

Твою жінку, Андрію, я бачив тоді перший раз зблизька. Хотів я з нею поговорити, та не повелось. Годі з неї слова добути... я не розумію...

Коли я не можу з нею говорити, то ти тим менше. От бачиш, як я мучуся... Вона так, то не говорить, а як розговориться про дівки-молодиці, то ти хоч з хати втікай... Тарахкоче мов млин... Я вже волію, коли вона мовчить. Я собі думав, що вона тут у вас розговориться перед твоєю жінкою з жалями на мене, тай ні. Ага! Миколо, я в понеділок присилаю по вас фіру. От заживемо весело хоч трохи, а може і моя Зося инша стане, як колись була та заспіваємо собі в купі. Я цим так тішуся мов школяр вакаціями...

Радаби душа до раю... Я теж радів з цього мов мала дитина, що ще раз ходити буду по рідних полях, та дихати цим самим повітрям, яким дихав з малку, скупаюся. Я маю якусь там стрільбину, підемо на полювання... а тимчасом дісталисьмо запросини від жінчиного стрия зі Скільщини,— він там священиком — щоби приїхати на цілі вакації, і не можемо відмовити, бо старий обидивбися. Він бездітний і дуже радий, як його хто навідає.

Миколі було дуже прикро, що мусів говорити неправду, але на його думку не було иншого способу, а не хотів сказати правдивої причини. Андрій мігби за це свою жінку й вибити...

А колиж хочете тамтуди їхати? можеби якось поділити цей час. Бо знаєш, Миколо, що мені страшно булоби болюче, як би я вас цього року у себе не гостював.

Отож то, не знаю коли. Стрий пише, щоб собі не робити видатків на желізницю, бо від його до Стрия до стації дуже далеко, то стрий пришле

свою фіру. Треба ждати і сидіти в дома доки фіра не приїде. Поїздку до Заріча мусимо відложити на кращі часи...

Мені і тут не ведеться. Ціла моя надія на кілька любих хвиль розвіялася мов мрака — каже Андрій сумно — але ти зроби ще так. Напиши до стрия, щоби прислав фіру на першого серпня, а на цей часок прошу до мене.

Годі Андрію! Стрий може обидитись за це, а нам дуже на нім залежить, бо він був опікуном її, а брата посилав до школи...

Тепер Андрій перестав Миколі вірити. Він лише так вимовляєся, а правди не говорить. Та цю правду Андрій відгадав. Паславські через Зосю не хочуть приїхати. Вони побачивши її справді могли налякатися. Чого він її до міста возив?

Андрій вертав до дому сумний. Його це дуже вразило. До Миколи мав жаль, чому йому не сказав правди... "Боже, Боже. Де мені подітись? Вже хиба не матиму одної щирої людини, перед котрою можнаби відкрити своє серце. У Миколи я знаходив одиноку відраду. Тепер і цього не буде... А це всьо через тоту чортицю..." Він закусив зуби з досади.

На умовленому місці вже ждала Етля. Андрій хотів чимсь розважитися та забути про це, чого сьо-годня зазнав.

Скажіть, Етлю, про що вас вчив сьогодня пан рабін?

Повірте мені, що не варто було слухати, а повта-ряти ще менше. Слухаєш цього, то начеб хліб з тра-чиня жував та проковтував. Аж недобре робиться від цьої мертвеччини. Нині балакав пан рабін про обовяз-ки жидівської жінки...

— Якіж вони?

— Такі, як я вам вже говорила, бо я це саме чула від маламеда. Я рабиня. Мені не вільно на иншого мущину глянути, а особливе на гоіма. Я маю ходити з понизеною скромно головою, мов свиня — вибачте. Наводив ріжні примірр, які це були жінки наших патріярхів, як ці патріярхи з ними поводилися...

— Якже?

— А так, що по при одну жінку мали сотки любов-ниць, а жидівський Бог це терпів. Але жінка не сміє мати більше, як одного чоловіка, бо її можна за це укамінувати... Говорив за праотця Авраама, про його рабиню Агар, яку опісля Авраам прогнав в пустиню зі свого шатра на загибіль та ще з малим хлопчиком Ісмаілом. Чи не була це страшна несправедливість і кривда. Що могла бідна рабиня зробити супроти свого пана? І це мало статися з Божого приказу? А колиб жидівський Бог таке лише терпів, а не наказував, то це вже булаби несправедливість... Ниніш-ний тоімський суд — говорила Етля сміючись — засудивби праотця Авраама платити Агарі на удержання дитини, а для Ісмаіла поставивби опікуна. Але тоді Авраамови нічого не сталося, і він аванзував на патріярха всіх жидів. От, бачите, яких теревенів я мушу слухати, і ще показувати із себе, що я в це все вірю. Здається що як якимсь чудом моя доля не переміниться, то я вас послухаю, і всім рабінам і май

ламедам плюну у вічі...

Перед коршмою шепнув Андрій Етлі:

— До побачення за тиждень. Може мені якраз І прийде спасенна думка в голову.

Андрій не вступав до Хаіма і поїхав до дому...

XII.

Як лише цьої днини Андрій від'їхав, Зося взяла за— | раз хустку на себе і пішла до другого села Дубинич ! до ворожки. Про цю ворожку багато люди говорили. Вона не лише ворожити знає, але і всіляке зілля знає, Знає і це зілля, що люди називають "любимене" і воно в таких випадках дуже помагає, коли треба привернути до себе любов чоловіка або парубка. Давніше Зося з цього сміялася називаючи це дурними бабськими забобонами. Та тепер була у неї инша думка. Вона сама не могла любовницю вислідити хоч вже на її слід попала. А може їх є більше? Вона вислідить одну, то лишиться ще десять других. Треба отже зробити так, щоб любов Андрія знова до себе привернути, а тамтих усіх, щоб він зненавидів. Вона чула давніше від людей, що таке дання спричиняє велику рвоту, але це саме добре, бо викине з його усю паскудь. Це може зробити лише чарівне зілля, яке сама ворожка знає. Та цього зілля не можна брати та вживати як будь. Його треба ще заворожити і зачарувати, але ворожка це вміє. Вона вже від давна про це думала і в міру цього, як бачила себе безсильною супроти меткости та хитрости Андрія набирала певности, що тут хиба ворожка помогти може.

Тепер якраз мала приїхати одна з Андрієвих лю-бовниць до її хати. Треба поспішитись з Андрієм, щоб Пасдавську зненавидів, ще заки вона сюди приїде. Тоді він сам її з хати кієм гнатиме. Вона поклала собі поїхати нині, щоб ще був час до понеділка діло зробити. І тому вона сьогодні ні раз не здержувала Андрія їхати до міста.

Зося перейшла розлогими полями до Дубинич і розпитувала людей, де сидить ворожка. Щось їй про це говорила жебруча баба, та сама не могла втрафи-ти. їй було страшно соромно перед людьми, хоч ніхто її не пізнав, так у хустку закуталась. На біду свою вона забула, як ворожка називається, і прямо питала людей за ворожкою. Дубиничани вже були привикли до цього і не дивувались.

Як там у ворожки було, цього ніхто не довідався, бо ворожка взяла з неї присягу, що нічого не зрадить з цього, що буде бачити і чути. Але це очивидио зробило на неї вражіння, бо добре бабі заплатила за дання і

поспішила до дому аж задихалась, щоб усе приладити, як слід, заки Андрій верне з міста.

Зілля треба було зварити в новім горшку, добре перецідити через нове цідильце і цього вивару домішати в страву, яку він дуже любить і це дати йому з'їсти як третю страву з черги.

Зося взялась зараз до роботи. Виправила наймичку з хати, вислала діти у садок, а хату замкнула із середини. Вона дрожала цілим тілом мов у пропасниці. Поставила варити зілля, відтак процідила і цим виваром замісила тісто, намішала до сира і наробила варенників, які Андрій дуже любив. Зварені вареники підмастила у мисці добре маслом з кришеною цибулею, вкрила покришкою і поставила далеко у піч, щоб часом хто до них не дібрався. За цей цілий час вона наслухувала, чи хто під хатою не ходить та не підглядає. Вона подабала на злодія, що в чужій коморі

20 1445"2

505

порається, та боїться, щоб його не зловили. Вона хоч розуміла, що робить зле, міркувала собі, що мусить так зробити, бо це її послідна дошка ратунку.

Серед такого схвильовання вона ждала на поворот Андрія.

Андрій прийшов в хату і сів на своїому місці дожидаючи на вечеру:

— Даремне ми гостей ждемо,— каже — Паслав-ські не приїдуть, бо їх запросив до себе Паславської стрий десь там у скільські гори. Мені цього дуже шкода, та щож робити?

Зося подумала собі: "певне, що тобі шкода, а ще тим більше, що через шість неділь не буде її в дома. Але це спритна бестія! Як вона пронюхала, що я пізналася на ній. На що їй наражуватися тут у моїй хаті, коли в дома у себе буде могла робити, що їй схочеться. Але вона тоді побачить в осени мого Дмитруся у себе на станції, як своє вухо".

Ці думки перебігли їй через голову блискавкою, бо вона мала иншу роботу: передати Андрієви зачаровані вареники.

Зося подала йому пшоняної каші, відтак гружену присмажену на маслі бараболю, та всього лише потрохи, щоб відтак більше вареників зїв. Добула миску з печи і поставила на стіл. У неї дуже тряслись руки, чого Андрій в сумерку, який панував в хаті, не зауважив. В її висках билась кров молотом і дух захоплювало. Андрій присунув зараз миску перед себе і взявся їсти.

Дмитрусь сидів в хаті і дивився на це. Він теж любив дуже сиряні вареники.

— Ну Дмитру сю,— каже батько,— поможи татови їсти вареники, возьми собі вилки.

Хлопець не дав собі два рази казати і зараз застромив одного вареника на вилки. Та Зося скочила на його з лавки, на якій сиділа, і крикнула:

— Який ти хлопче лакомий, ти вже, вечеряв, не руш, це для тата.

Вона хіотіла хлопцеви відібрати вареника та так незручно, що вареник впав на землю. На хаті сидів пес і дививсь на господаря облизуючись. Він зараз скочив за вареником, ухопив його в писок та зараз і викинув. Відтак його обнюшив і махаючи хвостом, пішов і ляг під лавкою. Андрій на це не звертав— уваги і став їсти. Та вже за другим

вареником почув в роті якийсь дивний смак, і не міг собі такого смаку нагадати.

— Ці вареники якийсь дивний смак мають... а може мені лише так здається — на Дмитрусю посмакуй ти одного...

Хлопець наставив рота, та в цю мить Зося прискочила мов навіжена до хлопця, хопила його за плече і сильно потягла від стола.

— Не руш цього, це не для тебе.

Андрій видивився на неї мов на божевільну. Зося не ждучи аж Андрій отямиться, хопила миску з варениками зі стола і шпурнула в шафлик у помиї.

— Та чого ти Зосю сердишся? Вареники не добрі, чимсь поганим заносять, так годі.

В губі почував великий несмак. Хотів закусити хлібом, та почув, що його в шлунку щось млоїть.

Йому нараз ясно стало, що у ці вареники Зося чогось намішала, непремінно якоїсь отруї. Він схопився напрасно зі стільця мов попарений:

— Ось до чого дійшло,— крикнув він несвоїм голосом — Боже ратуй мене.

Він став бігати по хаті мов божевільний і рвати собі волосся на голові. Дмитрусь налякався і став плакати, а Зося втікла з хати і скрилась в сінех. Андрій не знав, що собі робити і яку давати собі раду? Піти на двір і кричати, та кликати сусідів? Хибаж хто знає, що на таке робити? Аж побачив на припічку великий залізний горнець з теплою водою. Ось його одинокий ратунок. Він хопив горнець і вибіг на двір.

Йому здавалося, що у його в середині щось рветься, щось страшного робиться. Присів під хатою на приспі і ста? пити теплу воду доки не почув її у глотці. Тепер1 встромив у горло палець і дістав сильної рвоти. Вики-; нув із себе всю вечерю, та й це, що зїв в місті. Опісля* пив знова воду і знова блював доки не побачив, що| в шлунку вже нема нічого і виходить чиста вода...1 Дмитрусь стояв біля його хлипаючи, та все пи4 тався:

— Таточку, що вам сталося?..

У Андрія страшно розболіла голова, здавалось йому, що розколеться, в ухах шуміло і дзвонило, а на животі боліли мязи від напруги. У його голова заверталася.

Заточуючись мов пяний він пішов під керницю і напився студеної води з відра. "Слава Богу! Отруя ще не розійшлася по мені, я врятований". Він присів опять на приспі, бо почував себе дуже знеможеним. Він і не стямився, як прикляк при приспі і став серед плачу дякувати Богови за своє вратування.

А Дмитрусь все стояв коло його і допитувався, що йому є.

— Я щось поганого зїв, синку, та так мене замлоїло...

А тимчасом Зося отямилась і поміркувала, що воно щось не так, як говорила ворожка, і може бути з нею зле. Треба сліди позапрятувати, та позатирати. Скочила в хату і винесла задними дверми шафлик з помиями, пішла поза хату і вилляла в гноївку, та ще гноєм прикинула. Не забула спрятати і цього вареника, що пес не хотів їсти. Пішла відтак у це місце, де два плоти сходяться, і де їй ворожка казала висипати виварене зілля, і всьо позапорпувала землею.

Вона і не подивилася, що робить чоловік, а коло прятания увихалася. Ніхто її при цій роботі не бачив, бо челядь вже спати пішла.

— Ходи Дмитрусю зі мною на оборіг спати,— каже Андрій до хлопця, гладячи його рукою по головці. Він боявся оставати сам. Йому здавалося, що якісь злі духи з того світа чатують на його, щоб його зі світа згладити. Нагадав собі зараз за цих демонів, про які говорила Етля. Він був такий знеможений, розхвильований, розніжений... Йому здавалося, що малий синок зможе своєю присутністю його заступити.

Лежучи на оборозі не міг заснути. Голова по рвоті дуже порозходилася і невиносимо. боліла. Він до цього часу ніколи не хорів, а цей біль здавався йому неви-носимим.

Зітхав:

— Ось чого я діждався! Слюбна жінка, матір наших дітей хотіла мені віку вкоротити. І за що? Чи думала, Що по моїй смерти віддасться ще? Ні, вона хотіла надімною помститися... За це, що я з нею тільки намучився, свій молодий вік занапастив? Але цього, то я вже вибачити не можу, і не хочу. Я з нею розведуся, бо вона може це саме, коли небудь повторити і другим разом упорається з цим краще, чим сим разом, а я задру ноги навіть не буду знати коли. Вона може инший спосіб знайти, не конче отрую, може мене у сні зарізати, або сокирою зарубати. Треба лише зібрати ці вареники і судови показати. Дмитрусь вже спав. Андрій зліз непомітно з оборога і пішов в кухню, та став шукати у помийниці за варениками. Та шаплик був вже порожний. Це ще більше упевнило Андрія в його підозрінню. Підчас цього Зося лежала в кухні і причаїла в собі дух. .Вона дуже боялася, що Андрій прийде до неї та її задушить або вбє. Тому вона не лягала у свою постіль у світлиці, лише в кухні, де нікогр не було.

Тепер як побачила; що Андрій до кухні зайшов, ані ворохнула і причаїла в собі дух. Тому аж лекше їй стало, коли почула, що Андрій вийшов знова на двір. Та вона свого вчинку ні раз не жалувала і не каялась, її совість була спокійна. Вона не хотіла чоловіка строїти, а лише боронила свого права. Не повелось їй зараз, то вона попробує в друге. Зілля ще є. Вона піддасть його в якійсь иншій страві і добре її

присолодить, та примішає конфітури. Або може у чімсь иншім приперчить, якось це вже буде. Бо ворожка говорила, що сила сього зілля не нівечиться ні перцем ні солею, ні цукром ;ер вона справді по дурному зробила мішаючи ,^ар до вареників... Краще було змішати його з чаєм. До суду тепер подавати її не буде, бо нічого в руках не має, а вона колиб перед судією розплакалась та розповіла свою недолю, то певно їй повірять, а не йому. Тучко також їй поможе... Щоб з своєю совістю бути у згоді то вона толкувала себе цим, що вона зробила це з любови до Андрія. Вонаж його ніколи не перестала любити, лише ці шельми чарівниці певно йому якесь дання дали, та причарували, а він не устоявся. Певно, що так мусіло бути, бо він її давніше любив. Ця думка прийшла їй якраз тепер в голову. Перший раз вона стала Андрія жалувати, що так попавсь, але вона певно це відворожить, якраз цим зіллям, що собі принесла з Дубинич. Заспокоївши себе так, вона заснула.

Андрій вертаючи на оборіг думав собі, яка вона хитра баба, коли за собою всі сліди замела. Тепер нема з чим до суду йти, бо йому не повірять. Скажуть, що може що погане зїв, або випив в місті, і від цього його замлоїло. Нераз таке буває. Але що вона підляла йому отруї, то тепер, як не знайшов вареників, ще більше у цьому запевнився. Але треба щось конче зробити, бо життя з нею небезпечне і колись може зле скінчитися.

А йому ще жаль вмирати. Світ такий гарний, лише треба собі якось життя у йому уладнати. Та що зробити з жінкою? Прожене її від себе на чотири вітри, то вийде з цього публіка на цілий повіт, і скорше люди дадуть їй віру, чим йому. До тепер він думав, що вона із заздрости вдуріла, та показується, у неї хитрий розумець, коли вміла попрятати сліди свого злочину. От коби хоч оден вареник був заховався він би його ще перед цим повіз до лікаря до досліду...

Андрій заснув аж над раном, як піяли кури і спав довго. За це Зося устала як лише стало свитати. Вона позатирала сліди перед хатою і присипала попелом. Аж тепер вона безпечна. Підступила під поріг і почула, як Андрій хропів. Видно, що нічого йому не сталося. А може і

вчорашнє "дання" не пішло на марне? Ворожка говорила їй, що по цім всім дістане велику рвоту. Треба якийсь час підождати, а воно зараз покажеся, чи буде що з цього, чи треба ще лікарства піддати. Колиб лише хлопцеви Андрій не сказав, бо він мігби виговоритися. А більш ніхто цього не бачив.

Андрій прокинувся зі сну наче розбитий. Мязні на животі боліли, начеб надсадився двиганням, а голова не була ще "на свойому місці" начеб після великого перепою. Був ще дуже сонливий, а в шлунку почував великий голод. Пішов у стайню, де наймичка доїла корову, узяв скопець з молоком і випив. Цій наймичці казав, щоб винесла кусок хліба.

Опісля взяв старий кожух і пішов— у садок під грушку. Днина була дуже гарна і заносилось на спеку. По деревах виспівували птиці, по цвітках бре-ніли мухи, а десь в траві скакуни сверкотіли "Гарно на світі, мов у раю, а людям конечно пекла хочеться".

Андрій почував себе нині на своїм господарстві цілком чужим чоловіком. Давніше він бувби не всидів без праці, а тепер не хотілось до нічого братися.

Най чорт усьо візьме, то він за цим не заплаче, не пожалує. Чи не шкода, що тільки натрудився, а тепер дідько знрє, чи дадуть йому на цім дожити старости. Нагадуючи вчерашне він аж задріжав. Колиб його Господь не був напутив, як ратуватися, то бувби сьогодня вже між свічками на столі лежав. А опісля булаб може приїхала судова комісія, покраяла його молоде тіло, пошматувала і булиб закопали мов падли-ну. Навіть був би про його ніхто пісні не зложив, як за цього Гриця... Що йому тепер робити? Чи ще раз поговорити з нею на розум? Може стямиться, та прийде ще раз до розуму? Ет! Шкода заходу... З судом також нічого зачинати, бо колиб її і засудили, то не на смерть. Вона вийде з криміналу, то знова повисне йому на спині. А щоб на це його діти сказали, що він їх маму до криміналу запроторив? *

"Але так далі не може бути",— подумав собі в розпуці і встав.

Прийшло йому на думку піти скупатися. Це буде добре, а тепер люди в полі при роботі, то з ніким не стрінеться. Він хотів тепер самоти, щоб з ніким не стрічатися і не говорити нічого. Мігби виговоритися про вчорашнє, а він цього не хотів.

Сонце вже підійшло високо і дуже гріло. Андрій пішов над ріку і сів над водою на цім місці, де звичайно любив купатися ще як був хлопцем. З цього боку йшов оден ру^ав ріки, що плив невеличким струмочком та джурчав по камінчиках. На березі росла червона лоза і він за неї скрився від сонця, і став пово-ли роздягатися. До струмочка запливали малі рибки і шяиряли поміж камінчиками порослими водяним мохом, за поживою. Андрій сягнув в кишеню своєї полотнянки і виняв пів жмені кришок хліба, які став рибкам метати. Дивлячись, як рибки за кришинками ганялись, та слухаючи джурчання води, він заспокоївся.

Струмочок був відділений від головного русла ріки пісковим острівчиком, на якому росла місцями трава і з піску виколювалась дрібненька лоза. На головнім руслі була круча, що в'їдалася у другий беріг порослий густо корчами верболози. Тут був невеличкий вир, і вода крутилась довкруги, заки не поплила далі. На воді під кручею збіралась цілими клубами жовто-сіра піна.

Андрій роздягся і оглйдав своє здорове мязисте тіло. Він пробував сили своїх мязів, простягав руки і потирав себе по широких грудях. "І це все мало піти вже нині на жир хробакам! Чого вже сама не могла зжерти, то для поганих осливлих хробаків призначила". Він сплюнув з досади і обмерзіння.

Андрій переступив через струмочок на острівчик, і зараз шубовснув у вир. Розбивав руками і ногами воду і любувався цим, що вона так клубилася високо під сонце і через воду показувалась радуга. Відтак повернувся на воді горілиць, випрямився і лежав без руху любуючись

цим, що вир крутить ним у колесо. Опісля вийшов на острівчик і став натирати усе тіло мокрим намулом, та грівся на сонці. Біля його лежав кусок спорохнавілої лози. Він кинув його на вир і дивився, як ним вода обертала. "Воно певно і кораблями так вода робить, коли керма попсується. Моя керма теж попсувалась, і судьба мною крутить, як вода отсим куском дерева, доки не попаде на струю і попливе світами". Йому цікаво було знати, як воно на морі. Колиб так чоловік перекинувся у такого маленького чоловічка мов порошинка. Тоді він дивлячись на цю ріку вважавби її за море. Ідучи за такими думками він нагадав за Америку, що лежить за великим морем. "Ось де моє спасения" — подумав, і цілим розгоном пірнув у воду. Тепер ще душе розбивав воду руками і ногами, доки зовсім не сполокав із себе намулу.

Почувався задоволеним.

"Підожди моя голубко, я тобі спрячуся з очей, чим ти мене із світа зженеш". Ця думка його дуже підбадьорила, і він повеселішав. Одягся і вертав до села підсвистуючи. В Америці дармоїдам лише нічого шукати, а він праці не боїться, бо на це має охоту, здоровля і силу. Це, що тут придбав, оставить дітям і буде з них. Та ще придбається, як що опікуном над ними не буде Тучко. Але про це він вже постарається,' що не буде. Гроші покладні, які має в скрині забере з собою, до того ще трохи доложить з цього, що візьме цего року за збіжжя. Податок заплатить за два роки у перед. Так буде добре, і так мусить бути. Він знає багато робіт. Може стати та сокирника при будівлі, піде у ліс рубати дрова. В Америці, як це він у цій книжечці від агента вичитав, можна і грошей доробитися. Хай лише роздивиться, як там є, та навчиться по тамошньому говорити. Найгірша йому буде з цим морока, що не знає мови, але він навчиться.

— Добрий день Андрію! Ти вже з поля? Андрій стрепенувся почувши голос свого сусіда і

приятеля Петра.— Він так потонув у своїх думках, що про світ Божий забув...

Ні, Петре, я сьогодня в поле не ходив. Я нині нічого не роблю і ходив купатися... У мене сьогодня празник...

Який празник?

От я піду з тобою, бо в тебе робучий день і до праці тобі спішно, та по дорозі розповім тобі про мій празник.

Ходімо, та поповідай.

У мене тому празник, що я вчера одною ногою був на тім світі.

Петро пристанув і придивився Андрієви.

— Ти справді небоже, чогось блідий на лиці тай попід очі тобі посиніло. Може ти вчера в місті випив?

Андрій розповів йому всьо. Петро вдарився руками по полам.

От чортова баба булаб довоювалася... Щож ти тепер робити будеш?

В першу чергу я журюся, що я через кілька днів буду їсти. Рано питиму молоко прямо від корови, але самим молоком годі жити, а в дома, як сам мені признаєш, мені небезпечно їсти, бо знова мені якої холєри домішає.

Це пусте. Я тебе беру нині до себе на обід. Ми йдемо в поле, а незадовго жінка мені піднесе, і поділимося. А від завтра ти заходи до мене і на сніданок і на обід і вечерю.

Ба! але що люди на це скажуть, що я до тебе буду ходити їсти? Я не хотівби, щоб це рознеслося. Моглоб вийти всьо на світ, довідалибися жандарми, суд, волокита по слідствах, а я цього всього не хочу.

І на це є рада. Я тобі що дня буду передавати у глечиках на умовлене місце у мойому огороді під плотом, там де коноплі ростуть. Так може бути цілий рік, т. є. доки ти з жінкою не розведешся, бо інакше не можна.

Але твоя жінка буде знати...

Не бійся. Я жінці скажу, але вона мовчатиме мов води у рот набрала. Це саме і моя мама. Вони обі бачуть твоє горе і дуже тебе жалують.

Ні, Петре, я розводитися не буду, бо яке булоб моє життя? Впрочім я мусівби подати судови учорашнє, а я цього не хочу. Нічого в руках не маю, і не буду себе осмішувати перед людьми. Ти мені повірив на слово, але суд мені на слово не повірить. Я тобі скажу, але під великим секретом. Навіть жінці цього не кажи. Я незадовго поїду за море в Америку...

І покинеш через цю відьму таке гарне господарство і діти?

Покину. При такім майні, яке я лишаю, дітям зле не буде, а навіть буде їм ліпше, бо не будуть на це дивитися, як їх родичі з собою живуть. Для дітей я поставлю доброго опікуна...

На приклад Тучка...

Ні не його. Я тебе хочу о це просити, а ти мені по приязни цього не відкажеш. Ти мені найбли-щий в цілому селі, і я певний, що ти моїх дітей не скривдиш...

Для тебе, я усьо зроблю...— Вони подали собі руки.

Отож мій брате, то була для мене найбільша турбота, а коли я вспів її добре полагодити, то я цілком спокійний. Я тобі напишу, як орудувати моїм майном і що робити з дітьми, доки я не верну. Дітей, що мога,

давай до школи. Дочки хай повиходять за шляхтичів. Призначи їм відповідний посаг, щоб нікого не скривдити. Хлопців помісти на станції у Паславських, він теж для мене щирий і буде тобі помагати. Андрійко, по скінченню нормальної школи в місті, хай йде на село господарювати на батьківщині. Але не лишай його в дома під рукою матери, лише перебери до себе доки не набере розуму і не піде служити до війська. А пробуй його реклямувати. Дмитрусь і Стефан хай ходять до школи, доки її не скінчать. А чим вони схотять бути, то ти до цього не мішайся, а лиши їм свободу у виборі. Жаден хлопець не сміє женитися малолітним.

Підожди Андрію! Колиж ти гадаєш вертати з Америки, як ти розпоряжаєді на таку далеку мету?

Я хиба вернувся по смерти баби, бо я від неї якраз втікаю. Але може бути і таке, що я зовсім вже не верну. Тому це, що я тобі говорю, то так, як колиб я робив завіщання. Я можу навіть не доїхати там, куди пустився...— Андрія схопив жаль за глодку і він перервав на слові здержуючись від плачу.

Зроблю всьо Андрію, як ти запорядиш, а навіть тобі присягну...

Мені твого слова досить. Дотепер ти мене ніколи не зрадив...

Зайшли на поле. Андрій відлучився і пішов на свою ниву, де кількоро женців жало пшеницю чисту та колосисту. Андрієви хотілось плакати. Він цьої пшениці вже не буде молотити, ні цьої нивки не буде сіяти.

Від цього дня для Андрія настало инше життя. Рано пив молоко від корови таки в стайні. Петро ставив що дня у глечиках під плотом в кропиві обід і вечеру, а жінка і мама мусіли йому присягнути перед образом, що нікому ні слова про це не скажуть. У хаті бував Андрій мало і на Зосю не звертав уваги, не промовив до неї слова так, начеб її в хаті не було. Вона кілька разів загострювала, та він начеб не чув. По роботі або читав книжку, або закликав дітей до садку і там з ними забавлявся,

пестив їх та цілував. При цім нераз капнула з його ока слеза на дитинячу голову. Зося стала за чоловіка непокоїтись. Вона догадувалася, що він щось задумує. Вона вже рішилася признатися йому до всього, та її начеб що відштовхнуло від цього. Вона все вважала себе за покривджену і уперлася, щоб він заговорив до неї перший. Вона вже тоді зробить із себе велику жертву, коли дасть себе перепросити за ошуканство і зраду...

Андрій чатував, коли жінка вийде з хати. Вона справді вийшла в поле, але не до роботи, лише до Дуби-нич до ворожки порадитися, що робити далі. Тоді Андрій зайшов в хату, відомкнув комоду, де ховав гроші, щоб їх забрати до себе. Було там більш як тисяча ринських. Забрав трохи біля для себе, а шукаючи за цим найшов на самім споді узолок, а у йому засушене зілля. "Ага, це друга порція для мене, ми розпитаємо у людей, що воно є". Усьо це повиносив до шпихліра і сховав в деревяну скринчину, яку собі вже давно замайстрував і прибив добрий замок. З ключем від неї він ніколи не розтавався.

XIII.

В четвер рано вибрався візочком до міста. Він рішився купити собі корабельну карту і вистаратися о паспорт в Америку. Він якраз нині за цим вибрався, щоб стрінутись з Етлею і сказати їй, що їдуть у послідн€. Тепер відразу прийшло йому на думку щоб вона, коли не умолить батьків, щоб її не топили, покинула їх, поїхала до Львова до своїх крівних, а вони їй не дадуть пропасти. Вонаж моглаби дітей вчити і з цього жити.

Зося бачучи, що Андрій виїздить, хоч нині не було жадної потреби до цього, дуже налякалася. Вона побачила, що Андрій шукав по скритках в комоді, що забрав гроші, а що найважніше забрав узолок з зіллям. Може він її подасть до суду? На цю думку вона аж задеревіла. Заздрість пішла на другий план. Вона забула про Паславську, а ціла її турбота звернулась на її небезпеку. Будуть слідства а може і замкнуть її відразу, тоді вона собі смерть зробить, а такого сорому не переживе. Вона

питалася ворожки, чи це зілля вбивче, та вона запевнила її, що ні, що це собі звичайне дання, яке люди називають "любимене". Але чи і дох-тори в суді так скажуть, хто це може знати? От краще було поговорити з Андрієм на розум і пояснити йому цілу річ... Тепер либонь усьо пропало... Вона не мала відваги закликати Андрія, ще доки з подвір'я не виїхав, бо її начеб мову відняло.

Тимчасом Андрій доїхав під кобилячу голову і пристанув, щоб забрати Етлю.

На дорозі він каже:

Знаєте, Етлю, що вже більше не будемо їздити разом.

Чому?

Бо мене до другого четверга вже тут не буде...

Хибаж ви що Андрію? — Андрій поглянув на неї і завважав, що вона поблідла на лиці, а в очах блиснули слези...

Скажу вам, Етлю, але під секретом, і це лише не на довго, бо воно й так стане всім відомим.

Коли хочете, то можу вам забожитися, що буду мовчати...

Я рішився їхати до Америки.

Що? до Америки? такий богатий, славний хазяїн?

Дарма! Перед жінкою втікаю, втікаю з життям...

А це що? Я вас не розумію...

Я вам поясню коротко. Як я нині тиждень вернув до дому, то жінка хотіла мене строїти, і намішала мені якогось зілля до вареників. Я ледве вратувався, добре, що хоч завчасу спостерігся. Трохи цього зілля я перелапав і везу з собою спитати людей, що це є...

Дівчина оплеснула руками:

Мати Божа і таке зробила християнка!

І між християнами і між жидами є добрі і шельми...

Андрій задумався і говорив наче сам до себе:

— Жаль мені всьо покидати. Я ще багато мав наміченої роботи, та вже нічого не докінчу, що зачав. Треба молоде життя ратувати... Коли їй раз не повезло, то попробує другий і третий, і може їй вдасться. Я вже від тижня нічого до губи не взяв в своїй хаті, так бережусь, але вічно так бути не може. Тай це мене не забезпечує. Не вдасться з трійлом, то вона возьметь-ся за що инше. Хатний воріг небезпечніший від цього, що за дверми чатує... І вас, Етлю, мені жаль. Гадав, що дещо мудрого видумаю на ваш ратунок, та нічого мені у голову не приходить, а тепер навіть часу у мене не має, щоб щось видумати. От таке одно вигадав... Щоб ви, коли вже ніяк не зможете випроситися, втікли до Львова до своїх кревних, та там знайшли собі науку чужих дітей...

— І я про це думала, та воно нездале. Гадаєте, що мої кревні не відвезуть мене назад до дому? Ви жидів не знаєте. За це, що я кілька літ у них жила, то тато платив, а даром вони не схотять, ну і з татом не схочуть задиратися, бо люди взялиби їм це за зле. А щоби я сама пускалася на таке, то я не маю житєвого досвіду і моглаб марно пропасти між чужими людьми...

їхали так довший час не говорячи до себе ні слова.

Аж нараз Етля начеб зі сну прокинулася і каже:

В цій хвилі я говорила собі в душі цю молитву до Богородиці, що ви мене навчили і мені прийшла одна думка у голову, що аж боюся її вам сказати...

Ну говоріть!

Андрію! Возьміть мене з собою до Америки. Не лишайте мене тут бідної, безпомічної... Я... я перейду до вашої віри...— Вона взяла Андрія під руку і прижалась до його плеча і говорила крізь слези:

Не відтручайте мене Андрію, мій одинокий приятелю, вирвіть мене з цього пекла, бо хиба втоплюся, коли ви мені відмовите помічної руки...

Моя бідна Етлю! Надумайтеся, що ви загадуєте! Ви покидаєте родичів, котрі вас люблять...

Не люблять вони мене, коли мене пхають заміж за цього ненависного рабіна, цур їм та пек! Я вам ніколи не забуду цього, що ви мені до тепер зробили. Я могла перед вами одним відкрити мою душу, і ви зі мною співчували. Не забуду вам і цього, що ви тепер для мене зробите. І не думайте, що я вам буду тягарем.

Я матиму гроші на дорогу. Візьму від батька, а там в Америці, то я собі знайду зарібок, я буду вчити дітей. Я знаю добре французький і німецький язик, а по англійськи то вже навчуся. А по дорозі, то я вам задля знання німецької і французької мови можу бути помічна. Я вам у всім вірно буду служити...

— Мені слуги, Етлю, не треба, бо я сам буду шукати служби, але мені треба вірної товаришки, порадниці, бо я також буду між чужими людьми... Та як ви справді хочете їхати у цей незнаний нам світ, то можеби ви згодилися бути для мене дружиною... жінкою...

Етля задріжала цілим тілом.

Та ви жонатий...

Ні Етлю! ви знаєте, серед яких обставин мене женили. Я не мав своєї волі. Я не любив моєї жінки, бо я не знав, що це любов. Мене за волю ніхто не питав, у мене навіть заповідей не було як слід, хиба якийсь індульт, о що вуйко постарався. Я був вірний моїй жінці. Тепер вона мені найтяжший воріг, бо хотіла мені життя вкоротити. Вона мені не жінка. І коли в ин-шій вірі можна за таке геть розійтися, то чомужби і не міг такого зробити? Тут цього не можна, але там буде можна. Я й так гадав, що приїхавши в Америку, я назву себе інакше і оженюся по виборі мого серця. Тепер мені якраз трафляється нагода як не може бути краще. В Америці ми поберемося, як що ви вихриститеся, бо інакше не можна... Двом богам в одній хаті не можна молитися. Отже ви подумайте над цим і скажіть мені своє слово, хоч не тепер то за кілька днів, я до вас зголошуся.

Етля дріжала. Вона місто відповіди оглянулась на всі боки, чи хто на них не дивиться і обняла Андрія руками за шию і стала пристрасно цілувати.

Мій дорогий Андрію! Я тебе полюбила від першої хвилі; як лише тебе перший раз на порозі алькира побачила, тямиш? Тоді, як я з маламедом вайкала...

Таке було і зі мною, та я не міг тобі цього сказати, бо я хотів бути в твоїх очах чоловіком ста-точним.

Яв тобі знайшла щирого приятеля...

Коли так, то згода. Я тебе візьму під мою опіку доки не заїдемо на місце. Там ти вихрестишся і тоді звінчаємося. Я тебе певне не зраджу, не покину.

В Америці будемо заробляти обоє. Я можу бути і за кухарку, за покойову, за швачку, бо я всьо вмію. А пан рабін хай шукає собі "кале" — цур йому та пек.

Кухаркою я тобі не дам бути, бо я потрафлю заробити на нас обо?;.

Ми раз говорили про сни і згодились у цьому, що сни бувають віщі. Я тобі оповідала, що мені цей рабін снився, все як потопельник, що мене хоче у бездну захопити, а я буджуся з криком і плачем зі сну. Передвчера мені знова таке снилося та кінець був цілком инший. Коли именно цей рабін топельник хотів мене хопити своїми кліщами, зявився ти, Андрію, вдарив його патиком по лапетах, аж проломились і він пішов під воду. Тоді ти мене взяв на руки і поніс геть далеко на поле. А там було дуже гарно, повно цвітів. І ми по тім полі ходили разом, та молилися до Богородиці. Опісля ми співали... І серед такого я прокинулася. Мені так було любо, так весело. Я питалася мами, чи я не кричала в сні, а вона сказала, що лише раз я крикнула... Як воно добре, що мене мама не збудила...

Тепер нам треба обдумати, як до цього взятися. Я ще нині куплю корабельні карти і ми поїдемо, як лише всьо буде потрібне до дороги. Нам треба пашпор-тів. Я візьму і для тебе, та ти поки що мусиш їхати як моя сестра Гороцька, лише не знаю, яке собі християн-ське імя вибереш...

Я хочу називатися у християнській вірі Марія... Я візьму у батька грошей на дорогу...

Борони Боже, цього не роби. Опісля скажуть,, що ти батька обікрала і з грішми втікла. Це моглоби нам псувати на славі. Ти забери з собою тільки це, що твоє. А я візьму тільки грошей, що нам обоїм не забракне і на дорогу і на перший початок. Тві^ паш-порт буде на Марію Гороцьку. В Гамбурзі роздобудемо инші пашпорти так, щоб і слід за нами пропав. Моя жіночка не буде мати причини заздрости і успо-коїться...

А мій святий ребе, то хай лусне зі злости. Мені лише шкода, що не зможу йому на пращання у вічі плюнути.

Нині, Марино-, посидь собі у рабіна хоч до пятої години, бо я ранше не зможу вертати.

Андрій поїхав до Паславських і зараз викликав його на бік.

— Миколо! Я нині тиждень був одною ногою на тім світі. Подивися! Чи ти знаєш це зілля?

Він розвязав узлик і подав Миколі. Микола придивлявся засушеним листкам, оден розмочив в теплій воді і розправив.

Це називаєся по нашому дивдерев. Воно росте по смітниках і має на собі великі кільчасті дулі. Це сильна отруя. Ти звідки це взяв?

Я це знайшов в комоді на споді під біллям, а одну частину домішала мені жінка до вареників.

Що ти говориш!

Це, що чуєш.

Андрій розповів йому всю подію.

Бачиш, серед яких обставин я живу, і на що я наражений. Я вже цілий тиждень нічого в хаті не їм і годує мене Петро.

Так ціле життя не можеш жити...

Певно, що ні. Томуто я в цих днях втікаю.

І лишаєш справді всьо так і дітей і господарство?

Лишаю всьо на добрих людей. Опікуном буде Петро. Тебе дуже прошу, щоб ти моїми хлопцями заопікувався. Я мушу так робити, коли вона на моє життя важить.

Я заложуся, що вона не хотіла тобі віку вкоротити, лише "дання" хотіла тобі підсунути, щоб ти її любив. На це певно якась ворожка її напутила.

Може це всьо бути, але від цего "дання" я міг ноги задерти. Це може повторитися і тоді, як я цього найменше буду сподіватися. Я її зненавидів і не можу з нею одної хвилі жити. Тому я втікаю у світ. Хай про мене люди говорять, що хочуть, то мені байдуже, коли моя совість чиста. Я молодий, і хочу жити, а вона цього не варта, щоб я ради неї вязав собі світ...

Будеш одиноким на чужині серед чужих людей, котрих ти не знаєш і мови їх не розумієш.

Мови я навчусь, а одиноким я не буду, бо я знайшов собі вірну товаришку, котра знає француськ-ку і німецьку мову...

Андрію! що ти говориш?

Та ти не думай, що я ради цьої товаришки хочу втікати. Воно так зівсім не є. Товаришка знайшлася, як я повзяв думку їхати. Я її стрінув припадково, а вона довідавшися, що я їду благала мене, щоб її взяти.

Андрій розповів Миколі про Етлю...

Господь знає, що про це казати. Може справді таке з Божої волі намічено. Відраджувати тобі не можу, бо нічого кращого тобі не пораджу.

Але ти мені можеш у цьому дещо помогти...

Моя жінка до цього не допустить, щоб я у таке мішався.

Ти виправи жінку на цей час де небудь з дому. Можеби справді вона поїхала у Скільщину, тоді останеш сам. Я тільки хочу, щоб Етля у тебе передяглася за шляхотську дівчину і щоб ми непомітно з твоєї хати вийшли на желізницю. У заїзді я цього зробити не можу, бо мене знають, а її також можуть знати. Це станеся від нині за тиждень, наколи роздобуду пашпорти і корабельні карти. Хай діється воля Божа, хоч мені якось дуже ніяково на душі.

Відтак пішов Андрій до корабельної агенції і купив дві корабельні карти. У нотара зладив генеральну пов-новласть на Петра, бо він вибираєся на Буковину, а може і в Ромунію купити доброго насіння кукурудзи і великих бураків. Через агента замовив собі два пашпорти для себе і своєї сестри Марії Гороцької в Німеччину. Це його досить коштувало, бо пашпорти мали бути до тижня готові. Наприкінци продав пшеницю і взяв наперед гроші, а покупцеви передав письмо до Петра, щоб пшеницю видав.

Андрій попращався з Паславськими і поїхав.

По його від'їзді Микола розповів жінці пригоду з зіллям.

Цього можна було по ній сподіватися. Признаюсь, що я цього самого боялася і для себе, колиб я у них гостювала, лише я цього тобі не говорила, бо ти не повірибви...

Ти, жінко, мусиш конечно до тижня десь виїхати з дому на кілька днів. Чому — то я тобі розповім, коли повернеш. Прошу, навіть не питай мене...

Ні, Миколо, я собі на це не заслужила, щоб ти мав середімною якісь тайни. Це бувби брак довіря, котрий менеби дуже болів. Коли ти мені цього не можеш сказати, то не говори ні тепер, ні опісля...

Микола подумав трохи і каже:

— Маєш рацію. Вибач мені нерозважне слово. Перед тобою я не можу і не повинен нічого скривати. Ось я тобі скажу, чому ти в цім часі не маєш бути в дома.

Він розповів їй про намір Андрія...

Я зробилаби це саме на його місці. Ця втеча не буде довго тривати. Він по часі вернеться, та хай баба трохи потерпить, і може вилічиться з своєї дурної хороби...

Та то бачиш, я тобі ще всього не сказав... З ним втікає дочка орендаря Хаіма з під кобилячої голови... її хочуть на силу видати за якогось поганого рабі-на, котрого вона не може на очі бачюги...

Бідна дівчина...

Вона вихреститься.

А Андрій певно з нею в Америці звінчається. Сущий роман! Але чого я маю перед цим романом з дому втікати?

Бо Етля не має де передягтися за шляхтянку, хиба у нас

Які ви оба наївні! Тож саме у цьому я можу їй помочи. Вона сама може передягтись так, що кож-дий її зараз пізнає...

Микола аж втішився почувши таке.

— Лише на цей час, як це буде робитися і доки вони не підуть на желізницю, я мушу нашу дівчину виправити з дому... Ти мені лише скажи, коли це буде, та коли поїзд відходить. Я вже так всьо заорудую, як не може бути краще.

Паславська була з цього дуже рада. Вона, як обид-жена жінка, зненавиділа Зосю страшно, а тепер траф-лялась їй нагода пімстити цю зневагу так, що пані Зося не догадається, і буде опісля плакати в гіркий черепок.

XIV.

Етля ждала на Андрія на умовленому місці.

— Від нині за тиждень о цім часі будемо виїздити звідси. Карти корабельні і пашпорти будуть готові. Гроші вже у Миколи переховані.

Етля дуже раділа і пригорнулась до Андрія. Не могла очей від його відвести, мов в образок дивилась.

Так ти вже мій, мій соколе ясний, мій єдиний, яка я тепер щаслива. Мій сон справдився. Ми іепер ходимо по заквітчанім полі.

Ми ще не одну тернисту дорогу будемо му-сіли перейти, та ти слухай далі. В четвер поїдемо до міста, як звичайно. Ти збери всьо, що маєш забирати в клунок і держи на поготівлю. В дома скажи, що рабін казав тобі приїхати так, щоб ти була у його через пятницю і суботу, а ти вернеш аж в неділю. Треба видумати причину. От на приклад ти скажи, що рабін хоче тобі показати, як треба святкувати перед шабасом, шабас, і опісля. Це буде дуже до правди подібне, бо певно, що рабіни інакше шабасують як звичайні жиди.

Дуже добре, який ти Андрію розумний — я зараз нині скажу батькови.

А ти ще дитина, моя дурочко. Як ти це скажеш батькови ще нині, а він на тижни стрінеться з рабі-ном і спитає, що тоді буде? Ти скажи це аж тоді, як будеш на візок сідати.

Я цього і не подумала... Справді, що у тебе великий розум, можна на його покладати і безпечним бути під твоєю опікою.

Цілий цей тиждень Андрій не брався до ніякої роботи, від дармував, начеб тут був зівсім чужим. Обходив лише господарство, садок, блукав по полях, сіно-жатках, лозах і зі всім пращався начеб то були живі істоти з розумом. Вони були для його добрі, щирі, достарчали йому всього, що йому треба. Відплачували з баришем його тяжкий труд. При їхній помочі доробився він знатного майна. Він дбав про них, щоб мали всьо, що їм треба у слушний час, і так жили собі довгі літа у згоді і приязні.

Ступаючи тепер з понизеною головою з закрівавле-ним серцем по своїх нивках, він часто, як ніхто на його не дивився, лягав лицем на батьківську землю, цілував її мов рідню неньку і плакав мов мала дитина, що з матірю має на довго розстатися. "Пращайте, та лихом не згадуйте, що вас покидаю, на инші руки здаю. Виж бачите, що не гаразд мене виганяє з хати, а то я вас не покинувби й до смерти, і тут би я і кости мої зложив до вічного відпочинку. Я лишивби моїм дітям піклування про вас так, якби я їх сам цього навчив. А тепер мушу здати вас на чужі руки. Та будьте ви і для моїх діток такі щирі, як для мене були".

З одної нивки за рікою, котру він сам купив першу і дуже її любив, він узяв трохи землі, повязав в платок і сховав за пазуху. її перевезе він за море до нового світа. А коли там і до смерти прийдеться оставати, то заховає її при собі і з нею стане на страшнім Божім суді. Хай вона за ним перед Богом свідкує, що він не втікає з відсіля із легкодушности, а з великого мусу.

Так само він ходив в ночі до стайні і пращався з худібкою.

Послідню ніч переговорив він на оборозі з Петром аж до світу. Відтак попращалися сердечно. Андрій обійшов ще раз хату, садок, війшов в стайню, обнімав та цілував голову кождої худобини, що до його свого любого ґазди звертала свої голови і лизала язиками по руках.

Наприкінци він запряг свого коника і війшов в хату, де спала Зося з дітьми. Вона прокинулася і хотіла до його заговорити, та він навіть не поглянув на неї. Він був у старій полотнянці і Зося навіть не догадувалася, щоб він сьогодня денебудь з дому виїздив.

Андрій станув над дітьми і молився з тиха. Відтак цілував їх сплячі головки, хрестив і плакав з тиха.

Зося бачучи це справді налякалася. Вона ще ніколи його такого не бачила і прочувала щось не добре. Він певно щось страшного задумує, може сам себе життя збавити хоче. Андрій перехрестився ще до образів і вийшов тяжко зітхнувши. Зося хотіла його задержати та закликати по імени, та вона вся задеревіла і не могла промовити слова.

Вона так лежала страшно налякана, серце у неї сильно билося, аж почула, що виїхав за ворота.

— "Цур тобі! Я думала не знати що, а він як звичайно до своєї любаски повіявся. Певно знова повіз їй мою працю".— Вона обернулась до стіни і хотіла ще трохи поспати, бо ще було рано.

Андрій виїхав за ворота і перехрестився. Обкинув ще раз оком свою оселю. Його приятель Петро стояв на порозі з жінкою і благословив його святим старезним образом в далеку дорогу.

Боже провадь, Андрію!

В здоровлю оставайте.

Ще раз перехрестився на церкву, обкинув оком в ранішню мраку сповите, дрімуче село і заспівав собі з тиха:

Ой пішов чумак сім літ в дорогу...

Етля справді аж нині сказала батькови, що верне аж в неділю. В коршмі ще не вставали. Етля скочила на візок не промовивши ні слова. Як доїздили до кінця Хаімового огорода, вона задержала Андрія за руку. Відтак перелізла через опліток і винесла з буряну клунок, котрий передала Андрієви. Там було ціле її майно, яке з дому вивозила. Була дуже схвильована...

Чи тобі було дуже важко рідню хату покидати?

Я не знаю,.. Краще мене о таке не питай. Я собі так думаю: чого ці люди такі погані на світі? Чому воно не може так бути, щоб ми полюбившись не могли таки тут на нашій землі звінчатись і жити гарно? Тепер мені одно на думці, що я втікаю від неволі від нелюба, втікаю у кращий край під твоєю опікою. Ти мене певно не покинеш і не зрадиш, Андрію. І з одного і другого я дуже радію, а ця моя радість мусить злагодити мій жаль за батьком і матірю.— Вона обняла Андрія і кріп-ко поцілувала...

Цього разу заїхала Етля враз з Андрієм до Пас-лавських. Андрій не мало здивувався побачивши Пас-лавську в дома. Вона зараз запросила їх в хату.

— Чи ви, панно Етлю, підете зараз до міста?

Етля дуже засоромилася, вона питала Андрія очима, що має казати. Та він теж стояв ні в цих, ні в тих, бо і він засоромився перед Паславською.

— Ми зробимо так,— каже Паславська.— Склепи вже поотвирані. Ви, Етлю, підете зі мною, візьмете кошик і будете гейбито моя нова служниця, котрій я хочу купити нову одежу. Мою дівчину я виправила вчера до родини на село.

Тепер пізнав Андрій, що Паславська про всьо знає і хоче їм помагати. Це само поміркувала і Етля. Пішли всі троє до міста. Андрій пішов по склепах передяг-тись по міщанськи... Як опісля зійшлись у Паславсь-ких, то не могли себе пізнати. Андрій подабав на ремісника, Етля передяглась за шляхотську дівчину. Вона виглядала чудово. Паславська завела її перед зеркало і поцілувала в чоло.

У Паславських пересиділи цілий день, тут вони і обідали. Андрій відібрав від агента папери.

В слушний час попращалися з господарами і пішли на двірець. Як вже примістилися в окремім переділі, де нікого більше не було, Етля каже:

Андрію! Чи можна мені перехреститися?

Можна Мариню, хрестись.

Вона зложила три пучки пальців і хрестилась дрі-жачою рукою: в імя Отця і Сина і Святого Духа. Амінь.

Поїзд рушив...

— Гарна, люба дівчина — говорила Паславська до чоловіка — а колиб ти знав, яка вона освічена.

Зося дуже занепокоїлася, як Андрій вечером не вернув до дому. Проминула і пятниця, а вона вижидала даремне. Доперва в суботу перед полуднем приїхав Микола до Заріча Андрієвим візком. Він сказав

Зосі, що Андрій ще в четвер передягся по міщанськи, лишив візок і стару одежу і пішов кудись не Говорячи куди, тай не вернув до нині. Даремне на його чекали.

Зося зараз догадалася, що Андрій кудись втік. Казала запрягти коні, поїхала до міста не торбую-чись гостем. По дорозі поступила до Хаіма розвідати, чи він чого не знає. Хаім розповів, що знав. Завтра має вернути з міста його дочка Етля, котра враз з ним поїхала, то може вона дещо буде знати. Хаімови і на думку не прийшло, що Етля в цю пору вже в Німеччині.

А Зосю зараз якесь лихе прочуття під серце ножем штовхнуло. Що це за Етля, яка вона, чого вона з Андрієм їздила і до тепер також не вернула. Тепер вже нема чого до міста самій їхати, бо нічого не розвідає. Вона завернула до Вербинців до батька. Тут ломлючи руки розповіла своє нещастя. Старий Тачйнський від разу відгадав, що Андрій втік.

— Мала ти, доню, щастя і долю, що аж люди тобі завидували, то треба було Богу дякувати і шанувати це, що Бог дав, та не видумувати чорт зна що... Не хотіли жиди їсти манни, хай їдять часник. Від такої жінки, як ти була для Андрія, то пес би з ланцюха втік, а пес не втікає від хліба, лише від кія. Тепер я тобі нічого не пораджу...

Стара Тачинська плакала і собі, а Зося вернула до Заріча з нічим.

Аж вернувши додому, вона пізнала* що втратила. Заломила руки і страшно заплакала.

— Ах, дітки-сирітки, нема вже вашого тата... Вона побігла до Петра, хоч гнівалась з ними і

виминала. Петро певно щось Знає.

Ви самі, Єнджейова, цьому винуваті, що Андрій покинув усьо і поїхав аж за море... Так, так, за море до Америки, а мене наставив опікуном для своїх дітей... ось у мене папір на це...

То ви знали о цім і мені не сказали! Бог би вас побив!

Вас вже Бог побив, а мене нема за що. Андрій хотів від вас втікати і ніхтоби був його від цього н$ здержав, бо він напився при вас гіркої. Тепер пийте, що самі наварили... А з цим зіллям... Де ваш розум був? Мало чоловік не минувся. Фе! така статочна жінка, тай з ворожками заходиться.

Зося почувши за зілля зараз вийшла з хати.

Хаімів візок також вернув з міста порожний. Етлі у рабіна зівсім не було.

Трахтени зараз догадалися що Етля втікла з Андрієм. На кобилячій голові настав страшний лемент. Стара плакала бючи головою до стіни. Хаім докоряв жінці, що захотілося їй рабіна за зятя.

В понеділок рано поїхав Хаім до міста і на двірці довідався від желізничої служби, що в четвер якийсь молодий ремісник і молода гарна чорнобрива шляхетська дівчина, котру він кликав Маринею, купили два білети аж до німецької границі і поїхали. Хаім спитав урядника за розклад їзди і вирахував собі в мить, що коли вони виїхали в четвер, то нині в понеділок вже певно суть недалеко Гамбурга або Бреми. Він пішов ще до американського агента і за добрі гроші довідався всьої правди... Йому радили телеграфувати, та він лише рукою махнув:

— Кождому вільно їздити куди хоче, а як він нічого не вкрав, то ніхто його не задержить.

За дві неділі прийшли листи з Гамбурга до Паславського, до Петра, а від Етлі до родичів. Вона вже вихрестилася, а в Америці вони звінчаються. Вона почувала себе дуже щасливою.

В якійсь час опісля зібралася шляхта на кобилячій голові в гостинній, а хтось спитав Хаіма, чи не має якої вістки від дочки.

— Опріч вістки з Гамбурга ще не маю нічого. Але знаєте, панове шляхта, що в цім моїм нещастю є одна відрада для мене — він оглянувся, чи жінка не слухає — що моя Етля не втікла з яким будь лапсердаком, а вибрала собі найкращого шляхтича з цілої столиці.